

MENOSSA MUKANA

Taustamuistio tulevaisuusvaliokunnan väestöselontekomietintöön ¹

¹ Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko väestökehityksestä, väestöpolitiikasta ja ikärakenteen muutokseen varautumisesta – Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille VNS 8/2004 vp
Tulevaisuusvaliokunnan mietintö TuVM 1/2005 vp

Taustamuistion tarkoitus

Väestöpolitiikka on tulevaisuuspolitiikkaa aidommillaan. Väestökehitys kuuluu historian hitaasti muuttuviin ilmiöihin. Sitä koskevat poliittiset päätökset ja taloudelliset kiihokkeet vaikuttavat täysimääräisesti vasta vuosikymmenien – ehkä vuosisatojen – päästä. Tästä johtuen väestöpolitiikassa on tarkoin harkittava mihin muutoksiin ryhdytään. Varovaisuus koskee tietysti erityisesti sellaisia uudistuksia, joissa mennään suomalaisen yhteiskunnan ja ihmisten elämän syvä-rakenteisiin. Vaikka kaukaista tulevaisuutta koskevat päätökset ovat epävarmoja, varmaa on, että väestöä tarvitaan.

Toisin kuin aiemmin tulevaisuusvaliokunta päätti tällä vaalikaudella vastata hallituksen tulevaisuusselontekoon lyhyellä, mutta poliittisesti tiiviillä vastauksella. Valiokunnan mietinnön taustalla on luonnollisesti paljon tehtyä työtä, asiantuntijoiden kuulemista ja seminaareja. Siitä osa on koottu tähän taustamuistioon kuitenkin niin, että aineiston runsaudesta johtuen siinä on jouduttu tekemään paljon rajauksia.

Valiokunnassa on käyty monimuotoista keskustelua. Taustamuistio ei kuitenkaan ole niiden yhteenveto eikä valiokunnan kannanotto. Se on tehty valottamaan väestöpolitiikan monia ulottuvuuksia ja kertomaan myös jotakin uusista avauksista.

Poimin keskusteluista yhden ilmapiiriä, tunnelmaa koskevan viestin, joka on ylitse muiden ja siitä syystä taustamuistion otsikoksi nostettu. Suomen on mahdollisesta väen vähenemisestä ja ikääntymisestä huolimatta oltava menossa mukana. Tämä koskee niin instituutioita kuin meitä kaikkia suomalaisia.

Kansanedustaja Jyrki Katainen
Tulevaisuusvaliokunnan puheenjohtaja

Sisällys

LÄHTÖKOHTIA.....	1
Lähtökohtien arvopohjaisista ristiriitaisuuksista.....	1
Rohkea väestöpoliittinen keskustelu.....	2
Suomi ensimmäinen maa maailmassa, jossa enemmistö yli 50-vuotiaita.....	3
Jatkoa edelliseen hallituksen alueellisen kehityksen tulevaisuusselontekoon.....	5
EU-komission laimea keskustelualoite väestömuutoksesta.....	6
IMF:n väestöpoliittiset neuvot vanhoja: työ, eläkeiän nosto ja maahanmuutto.....	7
OECD tarjoaa Suomelle myös vanhoja lääkkeitä.....	9
Yhteys pääministerin vauhdittamaan globalisaatiokeskusteluun.....	10
LINJAUKSIA.....	13
Instituutioiden rakentaminen ja muuttaminen vaatii aikaa ja harkintaa.....	13
Elämäankaari ja innovaatiot uuden väestöpolitiikan perusta.....	13
Suomalainen perhe yllättävän vakaa.....	15
Alhaisen syntyvyyden syyt eivät selkeitä.....	17
Väestön luonnollisen uusiutumisen mahdollisuudesta.....	18
Suomessa ei olisi varaa hukata yhtään nuorta ja lasta.....	20
Aktiivi maahanmuuttopolitiikka ei ongelmatonta.....	22
Instituutioiden puutarhanhoito.....	22
Haaste myös eettinen.....	23
Suomen tilanne.....	24
Aktiivi adoptiopolitiikka työperäisen maahanmuuttopolitiikan rinnalle.....	27
Suomen menestys perustuu tuottavuuteen.....	27
Ikääntyvään työvoimaan perustuva innovatiivinen talous: ikävän ja ikävystymisen kierre katkaistava.....	28
Pohjoismaat parhaiten varautuneita – tulos myös ihmisten valinnoista kiinni.....	30
Rationaalista ongelmien ratkaisua ilman syyllistämistä ja pelottelua.....	35
Vanhuuden arvokas kohtaaminen – oppia muista kulttuureista.....	35
Pieni, inhimillisesti suuri asia: alkoholismi suurten ikäluokkien ikä-ihmisten vanhetessa.....	37
Selonteosta puuttu tärkeä osa väestöpolitiikkaa: pääomat ja finanssimarkkinat.....	37
Kansainvälisten pääomavirtojen merkitys.....	37
Eläkevarat ja eläkerahastot – tulevaisuutta tekevä voima.....	40
Suomen oltava nousussa mukana.....	44
VÄESTÖPOLITIIKAN TULEVAISUUSPOLKUJA – paranevatko pidot väen vähetessä? (Osmo Kuusi).....	45
UUDET INNOVAATIOT VÄESTÖPOLITIIKASSA HARVINAISIA.....	51
Sosiaaliset innovaatiot tärkeitä, mutta vaikeita toteuttaa.....	51
Järjestelmää lävistäviä institutionaalisia uudistuksia.....	54
Oikeudet ja velvollisuudet: Elinkaariajattelu.....	54
Työllisyys: Tanskan malli.....	54
Verotus: Tasavero.....	55
Kansalaispääoma: lapsirahastot.....	56
Ikääntyminen: Eläkkeiden menestykseen sidonta ja eläkeiästä luopuminen.....	57
Liite 1 SOSIAALISIA JA TEKNISIÄ UUDISTUSEHDOTUKSIA.....	58
Ehdotuksia järjestelmän kehittämiseksi Suomesta ja Pohjoismaista.....	58
Avauksia ja heikkoja signaaleja kansainvälisestä keskustelusta.....	59
Tietotekniikalla rationalisointihyötyjä.....	59
Liite 2 SELONTEKOMENETTELYN YHTEYS VALIOKUNNAN OMAEHTOISESTI KÄYNNISTÄMIIN HANKKEISIIN.....	62
Terveystieteiden tulevaisuus (tohtori Osmo Kuusi).....	62
Alueellinen innovaatiotoiminta (kansanedustaja Kyösti Karjula, ohjausryhmän puheenjohtaja).....	67
Sosiaalinen pääoma: Tieto- ja viestintäteknologia ja lasten ja nuorten sosiaalisen pääoman kehitys(ohjausryhmä).....	69
Demokratian tulevaisuus (tohtori Mika Mannermaa).....	70

Kuntabarometri (barometrin tekijä Santtu von Bruun).....	71

LÄHTÖKOHTIA

Lähtökohtien arvopohjaisista ristiriitaisuuksista

Ihmisen ja yhteiskunnan perustavimpiin arvoihin kytkeytyvä väestöpolitiikka on aihepiiri, johon jo lähtökohtaisesti sisältyy ristiriitoja. Siitä eräitä esimerkkejä. Ensinnäkin, onko perhemalli ja lapsien lukumäärä yksityinen vai julkinen asia? Jos se on julkinen, on ratkaistava, millä tasolla asioita pitää käsitellä. Toiseksi, mihin perhekäsitykseen tavoitteet ja toimenpiteet nojaavat – ihanteisiin vai todellisuuteen, tässä päivässä, lähitulevaisuudessa vai pitkällä aikavälillä? Kolmanneksi, onko väestön vanhenemisen pitkän ja terveen elämän toivottu tavoite vai ongelma, johon on ajauduttu ja joka pitää ratkaista? Neljänneksi, ovatko väestökehityksen ongelmat ensisijassa taloudellisia? Jos ovat, ovatko ne universaaleja globaalin talouden murroksiin liittyviä ja voidaanko kestävätkin ratkaisut tehdä pitkällä aikavälillä puhtaasti kansallisina valtiollisina toimenpiteinä? Viidenneksi, missä määrin vastuu syntyneistä ja syntymättömistä lapsista kuuluu meille kaikille ihmiskunnan jäseninä maasta riippumatta ja missä määrin kansalliset tavoitteet voivat olla ristiriidassa ihmiskunnan kannalta hyviksi katsottujen kansainvälisten lyhyen ja pitkän aikavälin tavoitteiden kanssa?

Suomalaisten on tähän asti ollut helppo käsitellä niin väestöpolitiikkaa kuin muitakin politiikan herkkiä asioita, koska olemme harvinaisen yhtenäisen ja jakamaton kansakunta. Olemme jakaneet suhteellisen yhteisen perimän ja kielten lisäksi tietoisuuden kansakunnasta sen muotoutumisesta asti. Siihen kuuluu sama uskonto- ja arvopohja. Myös valtiollis-oikeudellinen järjestyksemme on säilynyt perustoiltaan horjumatta Ruotsin vallan alta läpi Venäjän vallan ja lähes 100-vuotisen itsenäisen demokratian kauden 2000-luvulle saakka.

Yhtenevyyden traditio murtunee pakosta tulevaisuudessa useasta syystä. Globalistuneessa maailmantaloudessa monet niin talouden kuin siihen kytkeytyvät yhteiskunnalliset ilmiöt koskettavat suomalaisia vahvemmin ja nopeammin kuin ennen. Kauppaa ei käydä, tietoja ei vaihdeta, tutkimusta ei tehdä, investointeja ei suunnata, terrorismia vastaan ei taistella eikä ihmisoikeuksista neuvotella vain samankokoisten, samanmielisten ja samanuskkoisten kanssa omassa piirissä. Maailma on modernin tiedonvälityksen kautta pienentynyt. Se on tullut niin hyvässä kuin pahassa jokaisen olohuoneeseen. Maailman sanotaan muuttuneen Berliinin muurin kaatumisesta 1989 alkaneessa murroksessa uudelleen litteäksi. Kolumbus meni länteen ja kertoi matkan jälkeen maailman olevan pyöreä. Thomas L. Friedman (kolumnisti, *The New York Times*) lähti vuoden 2004 alussa tietoisesti itään Intian Bangaloreen ja Kiinaan ja arvioi globalisaatiota käsitelleiden maailmanmenestyskirjojensa tulleen parissa vuodessa vanhoiksi. Hän antoi uusimmalle kirjalleen nimen *The World is Flat*, Maailma on litteä (2005).

Myös globaali väestökehitys on yhteinen asiamme ja joudumme jakamaan sen aiheuttamat arvopohjan muutosongelmat. Vaikka ennustettua väestöräjähdystä ei tulisikaan, aiempaa epävarmemmat väestöennusteet osoittavat kuitenkin yhä sen, että maapallon väestön painopiste

siirtyä vääjäämättä lähivuosikymmeninä köyhien kehitysmaiden suuntaan. Maailmanpankin poislähtevällä pääjohtaja James Wolfensohnilla on ollut tapana ilmaista kehityssuunta muun muassa viime vuosien G7-huippukokouksissa maailman johtavien talousmahtien johtajille tyyliin: "Teidän asiakkaittenne määrä nousee parissa kymmenessä vuodessa 100 miljoonaa, kun minun asiakkaideni määrä nousee 6 miljardista 8 miljardiin". Wolfensohnin tarkoittama kasvu ei tarkoita ainoastaan väestömäärän, köyhien määrän kasvua, vaan myös maailman markkinoiden siirtymistä rikkaiden maiden ulkopuolelle. Syntyvät ihmismiljarit eivät kuulu juutalais-kristilliseen maailmaan, vaan ovat islamilaisen, hindulaisen ja buddhalaisen kulttuurin piirissä.

Hallituksen väestöpolitiikan linjaukset ja ehdotetut toimenpiteet muuttavat toteutuessaan myös Suomea monin tavoin. Jos esimerkiksi Suomi yksin tai osana Eurooppaa lähtee ratkomaan kansainvälisten suositusten mukaisesti vähenevän ja vanhenevan väestön aiheuttamia rakenne-ongelmia maahanmuuttoa lisäämällä, meidän on käytävä asiasta kunnollinen arvokeskustelu. On analysoitava, mitä suomalaisuus on ja miten se esimerkiksi maahanmuuton voimakkaasti lisääntyessä ilmenee tai muuntuu. Euroopan maissa, joissa on pitkä perinne ulkomaalaispolitiikasta, kokemukset eivät ole pelkästään rohkaisevia. Tarvitaan paljon uudenlaista ajattelua ja sitä tukevaa politiikkaa. Sen pohjaksi tarvitaan tutkimusta ja tietoa.

Rohkea väestöpoliittinen keskustelu

Väestöpolitiikassa tehtävät ratkaisut määrittävät koko Suomen tulevaisuutta koskettaen kaikkia väestöryhmiä, alueita ja elämäntilanteita. Hallitus on tehnyt merkittävän avauksen pureutumalla selkeästi väestöpolitiikkaan. Monessa Euroopan maassa väestökehitys, perhesuunnittelu ja sukupolvien väliset suhteet ovat herkkiä yhteisiä asioita ja niistä ei yleensä ole keskusteltu avoimesti, vaikka ongelmat ovat sellaisia, että niistä pitää tehdä poliittisia päätöksiä. Jo pelkkää sanaa "väestöpolitiikka" on toisen maailmansodan jälkeisessä eurooppalaisessa keskustelussa maanosamme synkän lähihistorian painolastista johtuen käytetty harvoin ja varoen.

Suomalainen hallintokulttuuri on vanhastaan ollut käytännönläheistä, mutkatonta ja julkista. Meille on luontevaa, että asioita käsitellään avoimesti ja ennakkoluulottomasti niiden omalla nimellä ja ongelmiin riittävän ajoissa puuttuen. Valtiolliseen vastuuseen laajassa merkityksessä katsotaan Suomessa kuuluvan kestävä väestökehitys, ja vastuu siitä kuuluu politiikalle. Väestömuutoksessa ei ole kysymys vain vanhenevan työvoiman ongelmista työelämässä, terveydenhoitojärjestelmän kestävydestä tai eläkeuudistuksen tarpeista. Kysymys on taloudesta ja hyvinvoinnista, markkinoiden ja elinkeinoelämän kehityksestä, liike-elämän toimintatavasta, työn organisoinnista, asuntojen suunnittelusta, äänestyskäyttäytymisestä, kaupunkien rakentamisesta, liikenteestä, pahoinvoinnista ja yksinäisyydestä sekä onnellisuudesta ja yhteisyydestä.

Hyvän väestöpolitiikan toteuttamiseksi ei kuitenkaan riitä, että tiedostetaan ongelmat ja niiden ratkaisutarve. On tehtävä valintoja ja ratkaisuja. On punnittava muun muassa suomalaisuuden, suomalaisen kulttuurin ja identiteetin perusteita. Rationaaliseen päätöksentekoon kuuluu, että lasketaan eri vaihtoehtojen kustannuksia ja hyötyjä. Toisin sanoen: Maksaako syntyvyys

nostaminen ja lapsiperheiden tukeminen enemmän kuin maahanmuutto pitkällä aikavälillä? On harkittava, mikä vaikutus seuraavilla kolmella päävaihtoehdolla on suomalaisuuteen, kun syntyvyyden ja maahanmuuton valintasuhde selonteon laskelmiin nojaten pelkistetään seuraavasti:

- 1) Kun syntyvyys on uusiutumistasolla tai sen yli eikä esiinny suurta maastamuuttoa, väestömäärä säilyy tai kasvaa säilyttäen samalla suomalaisen kulttuurin.
- 2) Kun syntyvyys on alle uusiutumistason ja maahanmuutto korvaa vajeen, väestö uudistuu ja korvautuu vähitellen muiden kulttuurien kautta.
- 3) Kun syntyvyys on alle uusiutumistason ja maahanmuutto ei korvaa vajetta, väestö vähenee, väestörakenne ikääntyy ja suomalainen kulttuuri vähitellen näivettyy.

On myös lähdettävä siitä, että eurooppalaiset ovat jo pitkään pyrkineet tietoisilla poliittisilla valinnoilla ja tieteen kaikkia keinoja hyödyntäen lisäämään ihmisten elinikää. Korkea ikä on seurausta saavutetusta korkeasta elintasosta ja tasa-arvon lisääntymisestä myös Suomessa. Jos tämä tunnustetaan, väestöpolitiikkaan voidaan valita nykyistä optimistisempi tarkastelukulma.

Suomi ensimmäinen maa maailmassa, jossa enemmistö yli 50-vuotiaita

Suomen ikärakenne muuttuu seuraavina vuosikymmeninä huomattavasti ja aiemmin – jopa 15 vuotta aiemmin – kuin muissa Euroopan maissa. Ensimmäisen kerran Suomen historiassa tänä vuonna lähtee ihmisiä enemmän pois työmarkkinoilta kuin sinne tulee väkeä. Suurin eläkelästelähtö on vasta edessä eli vuosina 2008–2010. Yli 65-vuotiaiden osuus on 30 vuoden kuluttua puolitoistakertainen nykytilanteeseen verrattuna. Vuonna 2030 lähes joka neljäs on täyttänyt 65 vuotta. Toisin ilmaisten ikääntymiseen liittyvien etuuksien saajien määrä kasvaa 600 000:lla ja potentiaalisten maksajien määrä pienenee 400 000:lla. Suomen tilannetta vaikeuttaa meneillään oleva alueellinen keskittyminen.

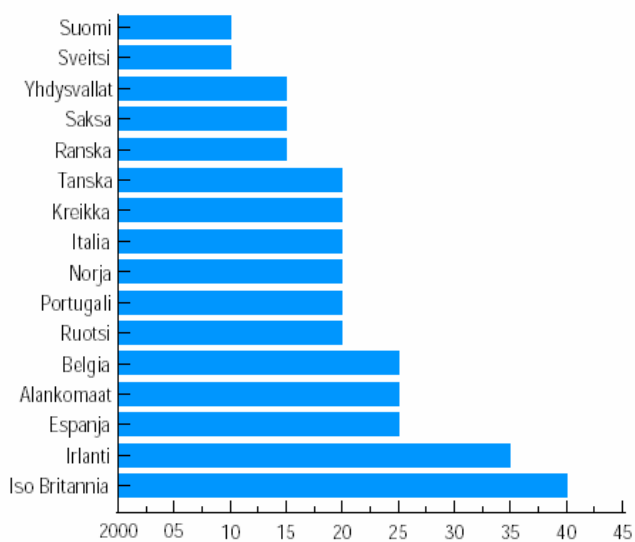
Pitkällä aikavälillä nimenomaan eduskunnan kannalta eräs merkittävimpiä väestöpolitiikan vaikutusalueita on demokratia, jota selonteossa ei juurikaan käsitellä. Demokratian tulevaisuus on yksi tulevaisuusvaliokunnan tämän vaalikauden lopun teemoja. Valiokunta on käynnistänyt osana valiokunnan oma-aloitteista eduskunnan 100-vuotisjuhlintaa hankkeen, jossa valiokunta yhdessä tulevaisuudentutkijoiden kanssa pohtii demokratian pitkän aikavälin kysymyksiä (liite 2).

Demokratian kannalta on huomionarvoista, että IMF:n arvion mukaan Suomessa ensimmäisenä maailmassa äänestäjien enemmistö tulee olemaan yli 50-vuotiaita. Suomessa tämän rajan ennakoitaan ylittyvän jo vuonna 2010. Vuonna 2030 peräti kolmannes äänestysikäisestä väestöstä on 65 vuotta täyttäneitä. Muun muassa tästä syystä Suomen väestöpolitiikkaan kohdistuu kansainvälistä huomiota. Muita läntisiä teollisuusmaita kiinnosta se, miten Suomi lähestyy vähenevän ja ikääntyvän väestön aiheuttamia ongelmia ja miten se niitä ratkaisee. 60-vuotiailla, mikä on neljännes äänestysikäisestä väestöstä, on jo nyt erittäin suuri poliittinen voima käytössään.

Viimeinen juna eläkeudistukseen lähtee...(1)

(vuonna, jolloin äänioikeutetuista vähintään 50,1 % on 50-vuotiaita tai sitä vanhempia)

Monissa maissa ollaan pian siinä tilanteessa, että äänestäjien enemmistö on ikäntynyt väestö. Tämä hankaloittaa kyseiseen ryhmään epäsuotuisasti vaikuttavien uudistusten täytäntöönpanoa.

Lähteet: Institute for Democracy and Electoral Assistance, *Youth Voter Participation* (1999); Statistisches Bundesamt, *Voter Behavior in the Federal Elections 2002 by Gender and Age* (2003); United States Census Bureau (2003); and United Nations, *World Population Prospects: The 2002 Revision* (2003).

¹Äänestäjien osuus on laskettu kullekin ennustevuodelle seuraavasti: yli 49-vuotiaiden äänestäneiden määrä kertaa yli 49-vuotiaiden arvioitu kokonaismäärä jaettuna äänestäneiden kokonaismäärällä kertaa äänioikeutettujen kokonaismäärä.

Jatkoa edelliseen hallituksen alueellisen kehityksen tulevaisuusselontekoon

Eduskunnan ja hallituksen systemaattisessa tulevaisuuspoliittisessa vuoropuhelussa tämä väestöpoliittinen selonteko on luonteva jatko hallituksen viime vaalikaudelle antamalle alueellista tasapainoa koskeneelle selonteolle, *Tasapainoisen kehityksen Suomi 2015* (VNS 4/2001 vp, TuVM 2/2002 vp). Valiokunta painotti vuonna 2002 osin synkistä aluekehityksen tilastoluvuista ja ennusteista huolimatta, että politiikalla voidaan asioita muuttaa ja aktiivisella ohjauksella voidaan kääntää kehityksen suuntaa. Tämä ilmenee muun muassa eri kuntien tekemissä ratkaisuisissa ja niitä seuranneesta kehityksestä.

Kuntien eroista ja politiikan merkityksestä on havahduttava esimerkki keväällä 2005 julkistetun ennaikaisia kuolemia selvittäneen tutkimuksen päätulos. WHO on kehittänyt hyvinvointimittarin, jossa menetettyjen elinvuosien indeksi kuvaa odotettavissa olevan elinajan ja ennaikaisten kuolemien erotusta kuolinsyistä. Indeksillä kertoo kansantalouden ja -terveyden edellytyksistä ja muutoksista. Sen avulla voidaan kuvata myös kunnittaisia hyvinvointiongelmia. Elinvuosimittari osoittaa heikon elintason kuntien talouden ennusteen kärjistyvän verrattuna hyvän tilanteen kuntiin. Ennaikaiset kuolemat jakautuvat kuntien kesken hyvin epätasaisesti. Syrjäytyneet työikäiset miehet ja ahdistuneet nuoret naiset ovat kaksi vaikeinta riskiryhmää.

Parhaissa kunnissa ennaikaisten kuolemien määrä on noin puolet pienempi kuin huonoissa kunnissa. Suuria eroja löytyy rajanaapureissa, jotka kuuluvat samaan talousalueeseen ja joissa niin väestökehitys kuin työttömyydenkin ovat samanlaiset. Pahoinvointia eivät selitä vain kunnan sijainti, väestörakenne ja palvelut. Ennaikainen kuolema on jäävuoren huippu. Siihen johtavat vakavimmat sairaudet ja tapaturmat, suurin syrjäytyminen tai psyykinen pahoinvointi. Tutkimuksen mukaan kunnan hyvä tilanne kertoo päättäjien aktiivisuudesta ja kuntien omaaloitteisuudesta.

Politiikan avulla tehdään tulevaisuutta ja tätä mahdollisuutta korostaen valiokunta käynnisti vaalikauden alussa alueellisiin innovaatioihin ja innovatiivisten ympäristöjen ja organisaatioiden johtamiseen keskittyvän selvityshankkeen. Valiokunta on järjestänyt aiheesta alueellisia kokouksia. Syksyllä 2005 valiokunta ja pääministerin kanslia organisoivat yhdessä alueellisia tulevaisuusfoorumeita, joissa yhtenä teemana on väestöpolitiikka.

EU-komission laimea keskustelualoite väestömuutoksesta

EU-komissio julkisti 16.3.2005 väestömuutosta koskevan vihreän kirjan *Väestöllisen muutoksen kohtaaminen: uusi solidaarisuus sukupolvien välillä* (COM(2005)94 final). Sen mukaan Euroopan väkiluku nousee vuoteen 2025 noin 470 miljoonaan, mutta laskee vuoteen 2030 jo lähes miljoonalla. Euroopan syntyvyys ei riitä väestön uusiutumiseen. Vuonna 2004 EU:n syntyvyys laski ja oli 1,48 lasta naista kohden, kun väestön uusiutumiseen vaativa syntyvyys on 2,1. Suomen syntyvyys on parhaita Euroopassa. Komission väestölaskelmien mukaan tämä tarkoittaa, että vuoteen 2030 EU:lla on lähes 21 miljoonan (6,8 %) työntekijän vaje. Vuonna 2030 kahden aktiivi-ikäisen (15–65 v.) on huolehdittava yhdestä ikääntyneestä (65+). Euroopassa on tuolloin 18 miljoonaa lasta ja nuorta vähemmän kuin tänään. Odotettu elinikä nousee ja vanhat ihmiset ovat olennaisesti terveempiä. EU:ssa on vuonna 2030 lähes 35 miljoonaa yli 80-vuotiasta.

Komissio ilmoittaa lähestyneensä useiden vuosien ajan eri keinoin väestöllistä muutosta. EU:n työllisyysstrategiassa ja koulutuspolitiikassa on mobilisoitu koulupudokkaita, tuettu nuorten omaehtoista kouluttautumista, aktivoitu ikääntyneitä, vähitellen nostatettu eläkeikä ja kiinnitetty huomiota työn laatutekijöihin. Vuonna 2001 hyväksyttiin eläkeuudistuksen uudelle enlinjaus pohjautuen sukupolvien välisten suhteiden tasapainoon. Kansallisia terveys- ja vanhuuspoliittisia ohjelmia on tarkistettu. Komissio toteaa vuodesta 2000 lähtien diskriminaation kieltävän lainsäädännön olevan tärkeä väestökehitykselle, samoin kuin maahanmuuttopolitiikan. Talous- ja työllisyysohjelmissa on ikääntyminen otettu huomioon ja tutkimusohjelmissa on väestön vanhentumiseen kiinnitetty huomiota. Euroopan sosiaalisen syrjäytymisen strategiaohjelmassa EU on asettanut lasten ja perheiden köyhyden torjunnan tavoitteet. Monissa muissa ohjelmissa on kehitetty tasa-arvoa ja pyritty turvaamaan naisten täysimääräinen työhön osallistuminen. Vuonna 2002 jäsenvaltioita kehoitettiin kehittämään lastenhoitojärjestelmän rakenteita. Ongelmallista on väestöpolitiikan toteutumisen kannalta, että monessakaan maassa perheen perustamista tukevia etuuksia ei hyödynnetä. Esimerkiksi miesten vanhempiainomat eivät ole yleistyneet. Eurobarometrin mukaan 84 prosenttia miehistä ei ole ollut vanhempainlomalla eivätkä he aiokaan olla, vaikka heitä on oikeuksistaan informoitu.

Tulosten todetaan jääneen asetetuista tavoitteista. On ehkä unohdettu, että poliittisten tavoitteiden toteutumattomuudessa on kyse myös siitä, että tavoitteet eivät sovi yhteen ihmisten arvojen ja asenteiden kanssa.

Kun otetaan huomioon väestöpoliittisten muutosten hidastuminen ja väestökehityksen tärkeys Euroopan taloudelle, työllisyydelle ja ihmisten hyvinvoinnille, ei ole tapahtumassa paljonkaan. EU:n vajaan 11 sivun väestöpoliittinen vihreä kirja on varsin vaatimaton. Se sisältää tilastotietoja ja esittää joitakin kehityskulkuja, mutta jättää kaikki ratkaisut ilmaan tyytyen vain esittämään lukijalle kysymyksiä, miten ongelmia tulisi ratkaista. Väestöpolitiikkaa ei selvästikään rohjeta käsitellä edes niin, että keskeisiä ongelmia nimettäisiin oikeilla nimillä ja että ne otettaisiin poliittiseen valmisteluun.

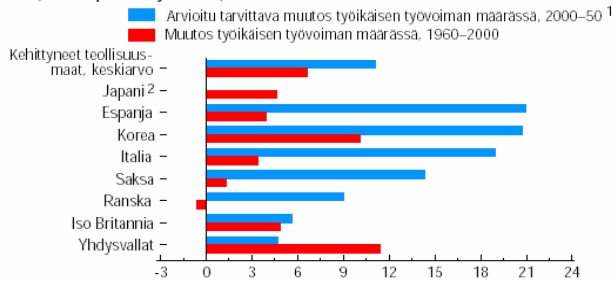
IMF:n väestöpoliittiset neuvot vanhoja: työ, eläkeiän nosto ja maahanmuutto

IMF julkisti vuoden 2004 lopulla oman väestöpolitiikkaan keskittyvän raporttinsa (*World Economic Outlook 2004*). Ikääntyminen on tämänkin selvityksen mukaan lähes koko vauraan ja kehittyneen maailman ongelma. Lääkkeiksi IMF tarjoaa eri muodoissaan kolme asiaa: 1) työllisyyden nostamista, 2) eläkeiän nostamista ja 3) maahanmuuton lisäämistä. Pelkistään kehittyneissä teollisuusmaissa työikäisen työvoiman määrää tulisi vuoteen 2050 nostaa 10 prosenttia ja eläkeikää nostaa 7 vuotta. Suome l le IMF:n lääkkeistä ehkä vaikeimmin toteutettava – lähes mahdoton – on maahanmuutto arvioidussa laajuudessa. Jos Suomi noudattaisi vauraal le teollisuusmaalle annettuja neuvoja, Suomessa asuvista kolmannes olisi vuonna 2050 ulkomaalaisia.

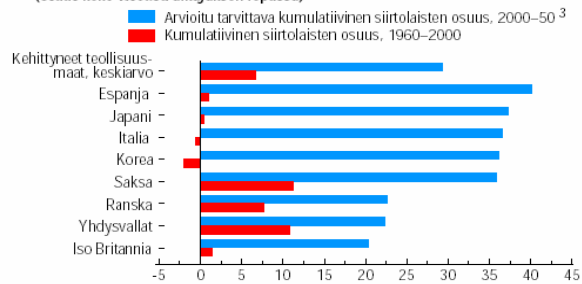
Ratkaisuja pienenevän työvoiman ongelmaan kehittyneissä teollisuusmaissa

Jotta työvoiman suhde koko väestöön saadaan pysymään vakiona, monissa kehittyneissä teollisuusmaissa tarvitaan huomattavasti lisää työikäistä työvoimaa. Myös eläkekään on nostettava ja/tai siirtolaisten määrää lisättävä tuntuvasti.

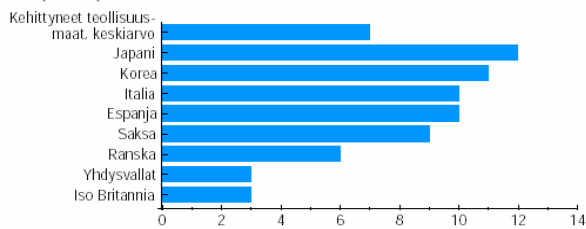
Työikäisen työvoiman lisäminen (muutos prosenttiyksikköinä)

Siirtolaiset (osuus koko väestöstä aikajakson lopussa)

Eläkeiän nostaminen⁴ (vuosina)

Lähteet: Yhdistyneet kansakunnat, *World Population Prospects: The 2002 Revision* (2003); ja IMF:n laskelmat.

¹ Tarvittava lisäys työikäisen työvoimaan, jotta työvoiman suhteellinen osuus koko väestöstä saadaan pysymään vuonna 2050 vuoden 2000 tasolla.

² Japanissa työvoiman suhteellinen määrä pienenee, vaikka työikäisten työssäkävijöiden määrä nousisi vuoden 2000 prosenttimäärästä (78,8) sataan prosenttiin.

³ Tarvittava kumulatiivinen siirtolaisten määrä vuosina 2000–2050, jotta työvoiman suhteellinen osuus koko väestöstä saadaan pysymään vuonna 2050 vuoden 2000 tasolla.

⁴ Eläkeiän nostotarve, jotta työvoiman suhteellinen osuus koko väestöstä saadaan pysymään vuonna 2050 vuoden 2000 tasolla.

IMF on jatkanut väestöpoliittisia laskelmia ((IMF Aging: Some Pleasant Fiscal Arithmetic, Working Paper 05/71). Pääsanoma on, että taloudellisen kehityksen kannalta monessa maassa ikääntyminen ei aiheuta niin pahoja rahoitusongelmia kuin usein on esitetty. Jo itsestään selvyudeksi muodostunut käsitys fiskaalisesta aikapommista on liioiteltu. Tämä ei tarkoita, etteikö OECD:n, YK:n, EU:n ja muiden synkillä väestöläskelmillä olisi merkitystä. Yksi tärkeimpiä on kansainvälinen luottoluokitus. Standar& Poor's ennustaa kansainvälisiin väestökehityksenusteisiin nojautuen suurimmalle osalle merkittäviä teollisuusmaita niiden luottoluokituksen olennaista laiskua.

Uusimmissa IMF:n laskelmissa muistutetaan ensinnäkin siitä, että suuri osa julkisen kulutuksen lisäyksestä on poliittisten ratkaisujen tulosta, ei minkään automatiikan tai väistämättömän kehityksen tulosta. Päätäväiset hallitukset voivat politiikallaan lisätä ja vähentää julkista kulutusta ja menoja. Laskelmissa päädytään jopa siihen, että vastoin yleistä uskomusta väestöltään kasvavat maat kohtaavat suurempia rahoitusvaikeuksia ikääntymisestä. Näiden maiden on kustannettava sekä ikääntymisen että kasvavan nuorten väestön menot samanaikaisesti ja tyydyttävä muun kuin ikääntymiseen liittyvissä menoissa ja henkilökohtaisessa elintasossa matalaan kasvuun. Näin kävisi Australiassa, Kanadassa ja Uudessa Seelannissa, mutta ei Yhdysvalloissa, jolla on varaa korkeamman BKT/henkilö suhteen kustantaa molemmat.

Toisaalta joillekin maille tämän logiikan mukainen viesti on politiikan teon kannalta päinvastainen. Suomi kuuluu yhdessä Australian, Itävallan, Tsekin, Ranskan, Espanjan, Ruotsin ja Korean kanssa siihen pieneen maaryhmään, joiden on kiristettävä vyötä.

OECD tarjoaa Suomelle myös vanhoja lääkkeitä

Syksyllä 2004 ilmestynyt OECD:n Suomea koskeva maaraportti tuo esille Suomen nopean kasvun ja hyvän talouden. Sen tulevaisuutta koskevan pääsanoman voi pelkistää seuraavaan ennusteeseen päättyvään taulukkoon:

	1995–2000	2000–2005	2005–2010	2010–2020
tuottavuuden kasvu	2,5	1,7	1,8	1,8
väestö	0,0	0,0	-0,2	-0,9
työttömyys	1,8	0,3	-0,3	0,1
BKT/henkilö	4,4	2,1	1,3	1,0

Keinoina välttää taulukon skenaario OECD esittää kasvun nopeuttamista ja laimentamista kelpailun ja työelämän joustavuuden avulla, haja-alaisia uudistuksia hallituksen työllisyystavoitteen saavuttamiseksi ja julkisen talouden parantamista ja tilan tekemistä työn verotuksen alentamisella kulutusta hillitsemällä. Eläkeuudistusta ei pidetä riittävänä.

Yhteys pääministerin vauhdittamaan globalisaatiokeskusteluun

Suomen tulevaisuuden suurena haasteena on paitsi ikärakenteen muutos myös sopeutuminen maailmantalouden murrokseen. Tulevaisuusvaliokunnan tehtäviin kuuluu globalisaation arviointi. Vuoden 2004 lopulla, samaan aikaan kun hallitus antoi väestöselonteon, valtioneuvoston kanslia julkisti pääministerin asettaman *Suomi maailmantaloudessa* -hankkeen loppuraportin *Osaava, avautuva ja uusiutuva Suomi*. Siinä tarkastellaan globalisaation haasteita Suomelle ja sitä, millä tavoin haasteisiin pitäisi vastata. Selvitysryhmä hahmottelee strategiaa, jolla Suomi pystyy hyödyntämään globalisaation tuomat uudet mahdollisuudet ja torjumaan kovenevaan kilpailuun liittyviä uhkia. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko puolestaan luo kaikille hallinnonaloille yhteisen näkökulman ikärakenteen muutokseen varautumiselle.

Kun otetaan huomioon tulevaisuusvaliokunnan ja pääministerin kanslian tiivis vuoropuhelu, on luontevaa, että väestöselonteon käsittelyn yhteydessä sivuttiin myös joitain väestöpolitiikan kannalta tärkeitä globalisaatoraportin aiheita. Näitä olivat työpaikkojen ja investointien siirtyminen kehittyviin maihin, pakolaisuus ja jopa palvelusten ulkoistaminen esimerkiksi Intiaan.

Lähtökohtana on, että kehittyneet teollisuusmaat ovat kenneet aina hyötymään globalisaatiosta. Niiden hallitukset ja yritykset ovat ylivoimaisia kehitysmaihin nähden. Ilman tietoisia päätöksiä kehityksen suunta ei muutu. Jos kehittyneet maat eivät siirrä painopistettä lyhyen aikavälin kansallisista eduista pitkän aikavälin rakenteellisten globaalien intressien suuntaan, eli globaaleihin julkisiin hyödykkeisiin, globaaliongelmien pahenevat ja niiden korjaamisen hinta kasvaa. Rikkaiden maiden hallitusten tulisi omaksua tietynlaiset oikeudenmukaisuusperiaatteet globaalitasolla ja siirtää ne kansalliseen globalisaation hallintaan. Kehitysmaiden on puolestaan integroiduttava kansainväliseen järjestelmään. On hyväksyttävä, että ihmisoikeuksien turvaamiseksi sekä taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen varmistamiseksi globaali taistelu hajonneita valtioita vastaan sekä hyvän kansallisen hallinnan rakentaminen ovat nykyistä oikeudenmukaisemman maailman vähimmäisvaatimukset. On hyväksyttävä Michael Porterin havainto, että ”kansakunnan elintaso pitkällä aikavälillä riippuu maan kyvystä saada niille teollisuuden aloille, joilla sen yritykset kilpailevat, korkea ja kohoava tuottavuus.”

Markkinat ovat taloudellisten resurssien tehokkain allokation turvaava väline. Se ei kuitenkaan jaa resursseja tasaisesti, vaan synnyttää eriarvoisuutta. Tulosten uudelleenjako on poliittikan tehtävä. Tämä koskee kansallista ja kansainvälistä tasoa. Globaalien markkinoiden ohjaamiseksi tarvitaan globaalihallintaa. Markkinatoimijat eivät usko sen mahdollisuuksiin, mutta Suomen hallitus pitää globaalihallintaa tärkeänä. Globaalihallinnan perusperiaate on, että kaikkien pitää kyetä parantamaan asemaansa ja keneenkään edut eivät saa huonontua.

Gloaalihallinnassa Suomi painottaa kehittyvien maiden taloudellisen kehityksen edellytyksiä. Globalisaation hallinnassa Suomi pyrkii puolestaan turvaamaan kansallisten etujen toteutumisen. Usein näissä kahdessa edut ovat ristiriidassa keskenään, mutta myös tässä yhteydessä pitää muistaa, että globalisaatio on prosessi, josta kaikki voivat hyötyä.

Suomessa seuraava globalisaation hallinnan uudelleenarvioinnin paikka tulee eteen, jos yritykset suuressa määrin siirtävät tuotekehittelyä ja ulkoistavat korkeaa koulutusta vaativia palveluja (kirjanpito, vakuutus, verosuunnittelu, arkkitehtuuri, lääkäripalvelut) ulkomaille, esimerkiksi Intiaan. Mitkä ovat tässä korkean osaamisen palvelussa kilpailun reilut säännöt? Jos tuotekehittelyn tai palvelun siirtäminen kehitysmaahan lisää suomalaisen yrityksen kannattavuutta, vähentää maailman ihmisten köyhyyttä ja alentaa suomalaisille kuluttajille tuotteiden hintoja, eikö se ole oikein globaalihallinnan perspektiivistä, vaikka voi suomalaisen työn tulevaisuuden kannalta ollakin ongelmallista?

Väestökehityksessä, aivan samoin globalisaatioissa, on kysymys maailmantalouden ja ihmisten hyvinvoinnin suurista muutoksista. Ongelmat koskettavat lähes kaikkia kansantalouksia. Ongelmat ovat syntyneet pitkän aikavälin kuluessa ja ratkaisut niihin on myös löydettävä pitkällä aikavälillä. Kyse ei ole tämän hetken erityisestä ongelmasta Suomessa, johon löydetään ratkaisuja Suomen hallituksen kymmenillä konkreettisilla toimenpide-ehdotuksilla.

Globalisaation myötä olemme saaneet lisää vastuuta kannettavaksemme. Jokaisen meidän on otettava kantaa ja seurattava, kuinka edustajamme eri demokratian - myös globaalihallinnan - foorumeilla ratkaisevat tulevaisuuden ongelmia. On mietittävä sitä, minkälaisen mandaatin annamme maamme poliittisille johtajille yhteisten globaalien ongelmien hoitoon. Muutama esimerkki globaalivastuun kannosta:

- 1) *Maailmanköyhyys ja työnjako*: Suomi on mukana Maailman kauppajärjestössä (WTO) ajamassa maataloustukien poistamista, mutta samaan aikaan EU:ssa se hyväksyy ne. Kumpi on oikein suomalaisten, eurooppalaisten ja maailman ihmisten kannalta nyt ja tulevaisuuden kannalta? WTO-linjauksen seuraukset maataloudelle, aluerakenteelle ja väestökehitykselle ovat vakavia.
- 2) *Nuorisotyöttömyys*: Jokainen nuori, jolla ei ole toivoa tulevaisuudesta, on todennäköinen yhteinen ongelma. Maailman työttömistä (noin 186 miljoonaa) joka toinen on nuori Nuoria, jotka tekevät työtä, mutta eivät pysty silti elättämään itseään tai perhettään, on 130 miljoonaa. 1990-luvulla maailman nuorisotyöttömyys on kasvanut räjähdysmäisesti. Mihin nämä nuoret energiansa laittavat? Varustaudummeko me heitä vastaan sotilaallisesti vai tarjoammeko koulutusta, työpaikkoja ja siirtolaisuuteen mahdollisuuksia?
- 3) *Maailman vero*: Oletetaan, että maailmassa päästäisiin sopimukseen siitä, että tarvitaan maailmanlaajuinen vero (esimerkiksi Tobinin vero) ja vielä sopimukseen siitäkin, miten vero lasketaan ja kerätään. Miten ajattelemme pääsevämme sopuun sen oikeudenmukaisesta ja viisaasta jakamisesta? Esimerkiksi EU:ssa valmisteilla oleva lentokonevero koskettaa Suomea EU:n syrjäisenä maana enemmän kuin Keski-euroopan maita. Syrjäseudut maksavat (Suomi vastustaa tätä kv-veroa).
- 4) *Suomalaisten osallistuminen rauhanturvaamiseen ja -rakentamiseen ja globaalihallintaan*: Rauhanturvaaminen ja ihmisoikeudet ovat hyviä asioita, mutta

eivät ole yksinkertaisesti toteuttavissa. Hyväksymmekö puuttumisen toisen maan asioihin, maan itsenäisyyden loukkauksen, jos kyseessä on ilmiselvä ihmisoikeuksien rikkominen esimerkiksi 100 000 ihmisen tapauksessa? Entä, jos samassa maassa kuolee 100 000 lasta nälkään ilmiselvästi ihmisten tekemien väärin ratkaisujen takia?

Nämä konkreettiset esimerkit osoittavat, kuinka globalisaatio on lävistänyt paitsi talouden myös suomalaisen politiikan teon. Kaikkein tärkeintä ihmisten hyvinvoinnille on varmistaa avoimen globaalit talouden suotuisa kehitys. Se takaa myös parhaiten rauhan ja vakaan väestökehityksen. On todennäköistä, että samantyyppisistä uhkakuvista – protektionismin, nationalismin ja suvaitsemattomuuden nousu, maailman lama, taistelu maailman johtajuudesta – huolimatta 2000-luvun avoin globaalitalous ei päädy 1900-luvun alkupuoliskon tavoin katastrofiin.

Ajatus, että valtio on aktiivinen tulevaisuuden arvioija ja tulevaisuuden tekijä, ei saa johtaa siihen harhakuvaan, että väestö- ja globalisaatio-ongelmat ratkeavat julkisen vallan toimin. Tarvitaan yrityksiä ja kansalaisjärjestöjä. Globalisaatio ei ole vain vaara, josta Suomi pitää pehittää. Vauriissa teollisuusmaissa on ymmärrettävästi noussut huoli niin väestökehityksen kuin globalisaation yhteydestä talouden hiipumiseen ja työn uudelleenjakoon. Monessa maassa kansallisen edun puolustajat ovat yhdistäneet voimiaan. Suomessakin globalisaatiokeskustelussa on työpaikkojen katoaminen ollut yksi pääteemoista. On ilmeistä, että myös Suomessa laitetaan monia ongelmia, kuten talouden lama, työttömyys ja julkisen sektorin rahoitusvaje, globalisaation syyksi. Eräs perusvirheitä globalisaation kritiikissä on verrata tämän päivän puutteellista maailmaa täydellisen ihannemaailmaan. Ihmisten mielissä globalisaatiossa on kysymys enemmänkin tämän päivän peloista ja epävarmuuden kokemuksesta kuin huomisen mahdollisuuksien näkemisestä. Globaalisti toimivien markkinoiden kanssa on opettava elämään.

Valtion roolia ja mahdollisuuksia arvioitaessa on tunnustettava sekin mahdollisuus, että kovin paljon ei ole tehtävissä. Ensinnäkin suuri osa kansallisvaltioiden toimivallasta on nyt yhteisen Euroopan unionin asioita – kauppapolitiikan isoista ratkaisuksista neuvottelee globaalitaloudessa EU. Toiseksi on tapahtunut ajattelutavan muutos. Kun on siirrytty avoimeen markkinatalousjärjestelmään, on lähdetty monelta kohdista siitä, että sen pitäisi kyetä ilman julkisen vallan liiallista turhaa väliintuloa korjaamaan virheet ja ylilyönnit ja varautumaan aktiivisesti toimintaympäristön muutoksiin. Valtion tukitoimet voivat niin väestöpolitiikan kuin globalisaation ongelmien ratkaisussa aiheuttaa haittavaikutuksia, jotka mitätöivät tukitoimet.

LINJAUKSIA

Instituutioiden rakentaminen ja muuttaminen vaatii aikaa ja harkintaa

Väestöpolitiikassa on kysymys historian hitaasti muuttuvien instituutioiden ja ajatusrakennelmien käsittelystä. Perhe on ihmiskunnan vanhin instituutio. Kansa ja kansakunta ovat huomattavasti nuorempia, mutta ovat osoittautuneet vahvoiksi. Suomi on eräs maailman pienimpiä ja yhtenäisimpiä kansakuntia. Suomen kieltä puhuu vain noin 5 miljoonaa suomalaista. Jokainen muutos, joka menee syvälle näihin rakenteisiin, on tarkoin harkittava.

Meillä ei ole tietoa tulevaisuudesta, siitä maailmasta, jossa seuraavat sukupolvet elävät. Meillä ei ole myöskään tutkittua vertailututkimukseen perustuvaa tietoa ja vielä vähemmän kokemuksia sellaisista suurista muutoksista, joita väestöpolitiikkaan esitetään tehtäväksi. Aina on vaara, että uudistuksilla saavutetaan jokin hyvä tulos, mutta ennalta-arvaamattomat sivuvaikutukset voivat tuottaa lopputuloksen, joka on tuhoisa – ehkä peruuttamaton ei vain tavoitellun tavoitteen vaan myös muiden yhteiskunnan instituutioiden kannalta.

Elämänkaari ja innovaatiot uuden väestöpolitiikan perusta

Väestöpolitiikassa yhdistyvät elämän yksityinen ja yhteiskunnallinen näkökulma. Jokainen ihminen on erikoistapaus. Jokaisella on ainutlaatuinen elämänkaarensa. Toisaalta yksilöllisten elämänkaarten muotoutuminen riippuu yleisestä yhteiskunnallisesta kehityksestä, yhteiskunnan virallisista ja epävirallisista instituutiosta, kuten kiihokkeista ja pidäkkeistä ja ennen muuta arvoista. Tähän saakka nämä instituutiot ovat olleet kansallisia, mutta tulevaisuudessa ne muuttuvat yhä enemmän maailmanlaajuisiksi.

Suomalaisten elämänkaarissa toistuvat vaihtelevasti samankaltaiset vaiheet: aikuisten hoivasta täysin riippuvainen varhaislapsuus, oman itsenäisen persoonallisuuden kehittyminen kosketuksessa toisiin lapsiin, opiskelu, ensimmäinen työpaikka, perheen perustaminen, ensimmäinen oma lapsi, ensimmäinen työpaikan vaihto vaatien uutta koulutusta, uuden perheen perustaminen, siirtyminen juniorityöntekijästä seniorityöntekijäksi, lapsen lähtö kotoa, omien vanhempien tuleminen hoivasta riippuviksi, lapsenlapsen syntymä, asteittainen siirtyminen eläkkeelle, täydellinen vapautuminen työstä vielä varsin toimintakuntoiseksi seniorikansalaiseksi, vähittäinen kunnon heikkeneminen ja tuleminen vähitellen riippuvaksi toisten hoivasta.

Vielä 1800-luvulla oli pikemminkin sääntö kuin poikkeus, että elämänkaari katkesi tylästi omaan tai läheisen kuolemaan tai vakavaan sairastumiseen. Toki edelleen syöpä, sydänkohtaus tai muu vakava tauti voi katkaista elämän normaalin kulun, mutta paljon harvemmin kuin aikaisemmin. Sairauden asemasta elämänkaaren normaalin kulun haastaa yhä enemmän työ jatkuvasti kasvavine vaatimuksineen. Aikaisemminkin työ hallitsi elämän kulkua. Maatalousyh-

teiskunnassa ja teollisuusyhteiskunnassa työ oli kuitenkin määrämuotoista ja samanlaisena toistuvaa. Lepo ja työ erottuivat selvästi. Nykyaikana työ vaatii usein jatkuvaa valmiustilaa ja uudistumista niin, että työssä menestyminen menee helposti kaiken muun edelle. Joustamaan joutuvat usein perhe ja lapset. Elämään muodostuu ruuhkahuippuja, jotka saavat jo 40-vuotiaat haaveilemaan pääsemistä eläkkeelle.

Väestöpolitiikan ajankohtaiset yhteiskunnalliset haasteet liittyvät ennen kaikkea Suomen selviytymiseen uusiutuvan työn maailmassa. Tulevaisuusvaliokunta on monissa kannanotoissaan todennut, että Suomi ei voi menestyä muuttuvassa maailmassa jäämällä elämään entisten saavutustensa varaan työstä vapautumisesta haaveillen. Valiokunta on aiemmissa tulevaisuusmietinnöissään määritellyt ihmisen perusoikeudeksi oikeuden olla hyödyksi. Tästä ei saa lupaa, koska pohjimmiltaan niin syrjäytyneiden nuorten tai työttömien kuin yksin jääneiden vanhusten ongelmana on tunne syrjäytymisestä. He kokeva, että heitä ei tarvita eikä heitä arvosteta. Usein myös työstä varhain eroon hankkiutunut joutuu tämän kokemaan karvaasti.

Ikääntyvässä yhteiskunnassa on olennaista, että hyödyksi olemisen oikeuteen liitetään oikeus olla mukana uudessa luovuuden taloudessa. Suomessa on liian yksioikoisesti lähdetty siitä, että luovuus ja nuoruus kuuluvat yhteen. Kokemus, viisaus ja innovatiivisuus ovat myös yhdistettävissä. Suomen tulevaisuus ei vaikuta lupaavalta, jos 59-vuotias katsoo eläneensä elämänsä aktiivisen vaiheen ja olevansa oikeutettu siirtymään nauttimaan työnsä hedelmistä vastuusta vapaana. Miten maallemme olisi käynyt, jos Juho Kusti Paasikivi olisi vuonna 1929 tässä iässä ilmoittanut, että tästä lähtien hän on eläkevaari, jolta on turha kysellä palveluksia?

On luotettava kaiken ikäisten ja kaikkialla Suomessa asuvien innovatiivisuuteen. Innovaatioihin rakentuva tulevaisuuspolitiikka merkitsee rohkeita poliittisia valintoja ja uskallusta kokeilla sellaistaakin, joka ei lähitulevaisuudessa ehkä näyttäisi tuottavan välittömiä tuloksia ja joka ei näyttäisi sopivan tapaamme ajatella ja toimia. Innovaatioissa on osaratkaisu myös ikääntymisen ongelmiin. Innovaatiot – sekä sosiaaliset että teknologiset – ovat jääneet aivan liian vähälle huomiolle valtioneuvoston tulevaisuusselonteossa. Tulevaisuusvaliokunnan innovaatio selvityksistä tunkee läpi ajatus, että innovaatiot eivät rajoitu vain suuriin kasvukeskuksiin. Pienillä paikkakunnilla ja maaseudulla on Suomessa syntynyt monia todellisia menestystarinoita (yri-tystarinat/Tu V:n teknologian arviointihanke/Alueelliset innovaatiot; ilmestyy syksyllä 2005).

Suomalainen perhe yllättävän vakaa

Suurimmassa osassa maailman kansoja yhteiskunnat ovat rakentuneet suvun ja perheen pohjalta. Suomessakin perhe on vanhin yhteiskunnan instituutio, vaikka ydinperheajattelu tuli koko kansan keskuuteen vallitsevaksi vasta myöhään eli 1900-luvun kuluessa. Viime vuosikymmenien perhekäsitys on laajentunut kattamaan hyvin heterogeenisen ilmiön. Näin määritellyn perheen asema yhteiskunnassa on edelleen vahva. Tänä päivänä sen kestävyys joutuu koetteille ennen muuta, kun sen kohtaa elämänkaaren ruuhkahuiput. On tärkeitä suunnata julkisen vallan toimenpiteet niin, että tunnustetaan, millainen on tänään suomalainen perhe, miten se on muuttumassa ja kuinka se voi kestää samanaikaisesti sekä yhä vaativamman ansiotyön että lasten ja muiden omaisten hoidon paineet.

Nykyisen moniulotteisen perhekäsityksen juuret ovat 1960-luvulla alkaneessa kehityksessä. Avioerojen ja avoliittojen purkautumisen yleistyessä on jopa esitetty kansainvälisessä keskustelussa väite, että Suomessakin oltaisiin menossa kohti sarjamuotoista moniavioisuutta. Näin ei ole. Kuten seuraavasta tilastollisesta perhekuvasta ilmenee, ydinperheestä on siirrytty kohti uusperhettä, verkostoperhettä, johon kuuluvat monien perheiden lapset. Instituutiona suomalainen perhe on vakaa, ja mikä olennaista, yli 76 prosenttia Suomen lapsista asuu kummankin vanhempansa kanssa.

Perheisiin kuuluu Suomessa nykyään 77 prosenttia väestöstä. Osuus pienenee muutamalla prosentilla kymmenysosalla vuosittain. 1950-luvulla perheisiin kuului vielä 86 prosenttia väestöstä. Eli nykyään lähes joka neljäs kansalainen ei asu perheessä. Sotien jälkeen perheiden ulkopuolisia oli noin joka kahdeksas suomalainen. Perherakenne on eriytynyt siten, että 96 prosenttia perheistä asuu omissa oloissaan. Vain kahdella prosentilla perheistä asuu samassa asunnossa perheen ulkopuolisia henkilöitä ja kaksi prosenttia perheistä asuu yhdessä toisen perheen kanssa. Tämä yhdistelmä voi olla esimerkiksi nuori perhe ja isovanhemmat. Vuoden 1997 tietoihin perustuvan selvityksen mukaan 2–3 prosenttia lapsista asui tuolloin kolmen polven perheissä, pienistä lapsista kolme ja teini-ikäisistä kaksi prosenttia.

Suurin muutos perheissä on tapahtunut avoliittoisuuden yleistymisessä, lapsimäärän vähenemisessä ja avioerojen lisääntymisessä. Avoliitot on nuorten lapsettomien asumisen malli. Aina 41-vuotiaaksi asti lapsettomien naisten parisuhde on yhä useammin avo- kuin avioliitto. Äideistä puolestaan vain alle 24-vuotiaiden pienessä joukossa on enemmän avoliitossa asuvia kuin naimisissa olevia. Sitä vanhemmista puolison kanssa asuvista äideistä enemmistö on naimisissa. Naimisiin mennään usein siinä vaiheessa, kun perheellisäys on ajankohtainen. Esikoisista nykyään vähän yli puolet syntyy äideille, jotka eivät ole naimisissa, toisista lapsista enää kolmasosa. Mitä vanhempi nainen, sitä todennäköisemmin hänen parisuhteensa on avioliitto. Suurten ikäluokkien (1945–1950 syntyneet) parisuhteessa asuvista naisista 89 prosenttia on naimisissa. Kaikista pariskunnista avopareja on 23 prosenttia. Avoliitot ovat myös yleinen parisuhteen muoto jo kerran naimisissa olleiden keskuudessa. Joka kolmannessa avoliitossa jommallakummalla puolisoista on takanaan avioliitto.

Suurten ikäluokkien naisille syntyi aikanaan keskimäärin 2,6 lasta. Kun otetaan huomioon, että osa naisista oli lapsettomia, voidaan äitien keskimääräiseksi lapsiluvuksi päätellä hieman alle kolme lasta. Nykynaisille voidaan kokonaishedelmällisyysluvun avulla ennustaa kertyvän keskimäärin 1,8 lasta. Jos lapsimäärä lasketaan vain äitiä kohden, keskiarvoksi tulee 2,3. Tämä on nykyisten lapsiperheiden keskimääräinen lopullinen lapsiluku. Käytännössä tämä tarkoittaisi sitä, että kymmenestä perheestä kuudessa olisi yksi lapsi vähemmän verrattuna 1950-luvun perheisiin. Tosin perheiden lapsiluku on ollut hiljaisessa kasvussa viimeiset 20 vuotta. Kokonaishedelmällisyys on pysynyt suhteellisen vakiona, koska kasvavien perheiden vastapainoksi lapsettomien naisten osuus lisääntyy jatkuvasti.

Kun avioliittolaki uudistettiin 1988, nousi avioerojen määrä uudelle tasolle, 1980-luvun alun alle 10 000 vuotuisesta avioerosta noin 13 000 eroon. Avioerot otetaan myös entistä nopeammin. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi vuonna 1970 vihityistä 100 parista oli kymmenen avioliittovuoden jälkeen eronnut keskimäärin 14, vuonna 1990 vihityistä pareista 24 paria. Korkein havaittu erokertymä on vuonna 1975 vihityillä pareilla, joista vuoden 2003 loppuun mennessä oli eronnut 34 prosenttia.

Avioliittoja hatarammalla pohjalla ovat avoliitot. Niiden hajoamisesta ei ole systemaattisia tilastoja. Tehdyissä selvityksissä on havaittu, että avoliitot hajoavat monin verroin useammin kuin avioliitot. Sellaisissakin avoliitoissa, joissa puolisoiden lapset ovat yhteisiä, on eroamisen todennäköisyys aviopareihin nähden kolminkertainen.

Tänä päivänä Suomen perheistä 42 prosenttia (593 000 perhettä) on lapsiperheitä, eli niissä on alle 18-vuotiaita lapsia. Lapsiperheissä asuu vanhemmatkin sisarukset mukaan lukien 43 prosenttia väestöstä. Ylivoimaisesti yleisin lapsiperhe on edelleenkin avioparin perhe. Aviopari on huoltajana 63 prosentissa lapsiperheistä. Tämä tosin on lapsiperhemuoto, jonka määrä ja suhteellinen osuus on jatkuvasti pienentynyt, mutta silti sen vallitsevaa asemaa eivät muut perhemallit uhkaa vielä vuosikausiin. Jatkuvasti kasvussa on avoparien lapsiperheiden määrä ja osuus lapsiperheistä. Nykyään näitä perheitä on 17 prosenttia lapsiperheistä (103 000 perhettä). Nämä ovat nuorten parien perheitä.

Yksinhuoltajaäitien määrä on pysytellyt noin 103 000:ssa viimeiset seitsemän vuotta. Heidän osuutensa lapsiperheistä on niin ikään 17 prosenttia. Isä yksinhuoltajana on edelleen harvinaisuus Suomessa, heitä on vain 2,5 prosenttia lapsiperheistä. Vielä harvinaisempia ovat rekisteröidyt parit, joilla on alle 18-vuotiaita lapsia. Heitä on viitisenkymmentä perhettä.

Uusperheellä tarkoitetaan perhettä, jossa on alle 18-vuotias vain toisen puolison lapsi, eli lapsi on tavallaan saanut uuden sosiaalisen vanhemman. Arkikielessä kuulee käsitettä käytettävän väljemmin: erilaisista erojen seurauksena syntyneistä viikonloppuperheistä puhutaan uusperheinä. Perhetilastot joudutaan kuitenkin tekemään lapsen vakinaisen asuinpaikan mukaan ja samaa lasta ei voida tilastoida kahteen perheeseen. Eronneet isät ja äidit, joiden luona on vain viikonloppuisin ja lomalla lapsia, jäävät perhetilaston ulkopuolelle, elleivät he ole perustaneet uutta perhettä. Uusperheitä on tänä päivänä 9 prosenttia (51 000 perhettä) kaikista lapsiperheistä. Uusperheiden määrä on ollut hyvin samansuuruinen 1990-luvulta lähtien. Lisäystä on vain 6 000 perhettä. Välillä määrä on jo

pa vähentynyt. Uusperheen vanhemmista lähes puolet on naimisissa keskenään ja loput avoliitossa. Yleensä uusperheen lapsi on äidin lapsi, joka on saanut uuden sosiaalisen isän. Jos perheeseen on syntynyt yhteinenkin lapsi, ovat vanhemmat tavallisimmin menneet naimisiin, muuten uudet puoliset asuvat enimmäkseen avoliitossa. Perheet, joissa asuu vakituisesti "sinun, minun ja meidän lapsia" ovat edelleen harvinaisuuksia, tällaisia perheitä on vähän yli 600.

Lasten perspektiivistä perhemalleja tarkasteltaessa näyttävät prosentiosuudet vielä perinteisemmiltä kuin perhettä yksikkönä pidettäessä. Alaikäisistä lapsista 64 prosenttia asuu naimisissa olevien äitinsä ja isänsä luona. Avoparien yhteisinä lapsina viettää elämänsä 12 prosenttia lapsista. Eli yli 76 prosenttia Suomen lapsista asuu kummankin vanhempansa kanssa. Avio- tai avoparien "ei-yhteisiä" alaikäisiä lapsia on 7 prosenttia lapsista. Yhden vanhemman kanssa asuu 17 prosenttia lapsista. Lasten perheitä tulisi kuitenkin tarkastella lapsen iän mukaan. Pienillä lapsilla on yleensä ehjät perheet. Alle 10 prosenttia vauvoista aloittaa elinkaarensa yhden vanhemman luona. Iän myötä osuus kasvaa ja 15–17-vuotiaista jo 22 prosenttia asuu vain yhden vanhemman luona. Lisäksi uusperheissä asuu 10 prosenttia teini-ikäisistä.

Alhaisen syntyvyyden syyt eivät selkeitä

Jotta valtion toimenpiteet tuottaisivat väestöpolitiikassa tulosta, on analysoitava, mikä on ongelma ja sen syyt, joihin toimet kohdistetaan. Näin on myös syntyvyyttä arvioitava.

Euroopan komission tulkinnan mukaan alhainen syntyvyys on seurausta yksityisten valintojen kaventumisesta lasten syntymän takia. Töihin mennään myöhemmin, työpaikat ovat tilapäisiä, asuminen on kallista eikä lasten synnyttämiseen ole kansantalouden termein ilmaisten riittävästi kiihokkeita. Sellaiset kiihokkeet kuin perhe-etuudet, vanhempainlomat, järjestetty lastenhoito tai yhteräinen palkka lisäävät syntyvyyttä. Varsinkin naispuoliset työntekijät hyötyvät niistä ja arvostavat niitä.

Alhaisen syntyvyyden syyt eivät ehkä kuitenkaan ole näin selkeitä. Euroopassa eräs vaikeasti selitettävä ilmiö on maanosan eteläisen, katolilaisen, traditioltaan isoon perheeseen kiinnittyneen yhteiskuntamallin syvälinen ja nopea muutos. Italiassa naiset synnyttävät vähiten Euroopan maista. Toisaalta korealainen parlamenttivaltuuskunta kysyi suomalaisilta, miksi meillä syntyvyys on alhainen, vaikka heidän mielestään pahimmat esteet – naisten tasa-arvo ja lasten päivähoito – on Pohjoismaissa hoidettu erinomaisesti jo vuosikymmeniä sitten.

Tuore Eurobarometri ei tue yleistä väitettä, että EU:n vauvakato johtuisi uranaisten isekkyudesta. Lapset tehdään vanhempina kuin ennen muun muassa opiskeluaikojen pidentymisen vuoksi. Eniten lapsia tehdään kuitenkin niissä EU-maissa, joissa naiset osallistuvat aktiivisimmin työelämään. Pohjoismaissa koulutetut, hyvissä ammateissa olevat naiset tekevät keskimäärin jopa enemmän lapsia kuin muut.

Syynä alhaiseen syntyvyYTEEN ei ole, etteivät vanhemmat halua lapsia. Eurooppalaisten lapsiluku on 1,5, kun he haluaisivat 2,3 lasta. Eri jäsenmaissa toivotut lapsiluvut vaihtelevat huomattavasti. Suomessa naisille mieluisin lapsiluku olisi 2,6 ja miehille 2,2–2,4 ikäluokasta riippuen. Viesti on tärkeä väestöpolitiikan kannalta. Tosin näihin, kuten moniin muihinkin, lukuihin on suhtauduttava kriittisesti sikäli, että ihmisillä on taipumusta kyselytutkimuksissa ilmoittaa suunnitelmat ja toiveet suurina. Kiistämätöntä on kuitenkin, että ihmiset välttävät riskejä ja pelkäävät elintason alenemista. Jos lapsi lisää näitä, lapsentekoa vierastetaan. Työn ja perhe-elämän mutkaton yhdistäminen lisää edellytyksiä lasten tekemiseen.

Väestön luonnollisen uusiutumisen mahdollisuudesta

Ranska on Irlannin ohella poikkeus Euroopassa, koska se on onnistunut kääntämään väestön alenevan kehityksen kasvuksi. Ranskassa on 62 miljoonaa asukasta ja uusimmat tilastokeskuksen luvut osoittavat väestön kasvun olleen viimeisen viiden vuoden aikana vuosittain 0,5 prosenttia ja viime vuonna jopa 0,68 prosenttia. Jos Ranskan väestönkasvu jatkuu ja muiden Euroopan maiden väestö vähenee ennusteiden mukaisesti, Ranskasta tulee nykyisistä EU-valtioista väeltään suurin vuonna 2050. Se ohittaa Saksan. Ranskalaisia olisi tuolloin 75 miljoonaa. Jopa kaksi kolmasosaa Ranskan väestönkasvusta johtui siitä, että lapsia syntyi enemmän kuin ihmisiä kuoli.

Väitetään, että lapsiluvultaan 3+-perheiden määrän kasvulla ja lapsettomuuden vähenemisellä Suomi selviäisi tulevaisuuden haasteista. Lapsiluvultaan 3+-perheitä on nyt 8 prosenttia kaikista perheistä ja niissä kasvaa 35 prosenttia lapsista. Väestön määrä pysyy samana eikä käänny ikääntyen laskuun, kun lapsia syntyy keskimäärin 2,1 naista kohden nykyisen 1,7:n sijaan. Tarvitaan uusia perhepoliittisia innovaatioita lasten saannin taloudellisten esteiden poistamiseen ja arvoihin ja asenteisiin vaikuttamiseen erityisesti kaupunkimaisissa kunnissa, jotta 3+-perheiden osuus kasvaisi 14 prosenttiin ja lapsiosuus 46 prosenttiin, joilla ne olivat, kun syntyvyys laski uusiutumistasoon alle. Koska lapsettomuutta toivoo vain 2–5 prosenttia naisista, perhepoliittisena haasteena on löytää edellytykset, joilla lapsettomuus vähenee 10 prosenttiin nykyisestä 15 prosentista.

Lapsettomuus on ollut kasvusuunnassa. Kokonaan lapsettomiksi jäävien määrää lisää muun muassa lasten saannin siirtyminen. Erityisen ristiriitainen tilanne on korkea-asteen koulutetuilla, sillä naisten lapsilukutoiveet ovat olleet tässä ryhmässä muita koulutusasteita korkeammat, mutta toteutuma muita alhaisempi suuremmasta lapsettomaksi jäännistä johtuen. Pitkät opiskeluajat ovat ehkä tulleet jäädäkseen. Lastensaantimahdollisuuksien parantaminen jo opiskeluaikana vähentää vanhempainlomista johtuvia pätkätöitä ja kustannuksia sen jälkeen. Se taas parantaa lapsensa jo saaneiden naisten mahdollisuuksia pitkäjänteiseen ansiotyöhön ja parempiin tuloihin. Suomessa on ryhdytty keskustelemaan siitä, että lasten saannin kustannukset tulee jakaa kaikkien työnantajien ja julkisen vallan kesken.

Lapsiperheet ovat kansantaloudellisesti kannattava investointi. Laskennallisesti 0,25 miljoonan euron panos kasvatukseen ja koulutukseen tuottaa lapsen 35 työvuoden aikana bruttokansantuotetta 3,5 miljoonaa euroa ja veroa 1,7 miljoonaa euroa. Kannattavuus kasvaa perheen lapsiluvun kasvaessa. Lapsiluvun noston kannattajat korostavat, että lasten saanti parantaa perheiden työvoimavaikutusta ja lapset tuovat työmotivaatiota ja iloa perheisiin ja elinvoimaa yhteiskuntaan. Päivähoitoa pidetään työvoimaa kotoa vapauttavana 1–2 lapseen saakka. Lapsiluvun kasvaessa lasten kotona hoidon edullisuus yhteiskunnalle kasvaa ja on myös näiden perheiden itse useimmin valitsema hoitomuoto. EU:n "kansantaloudellisesti ihannevauva" syntyykin monilapsiseen perheeseen, menee aikuistuttuaan opintojen jälkeen nopeasti töihin ja saa itse useita lapsia. Hän voi olla yksilönä ja "EU:n kansalaisena" myös onnellinen, sillä hän saa sosiaaliturvan, hyvän koulutuksen ja vakaan työuran.

Syntyvyyden kasvun näkökulmasta lapsiperhevaiheen toimeentulossa on muihin perhevaiheisiin verrattuna kolme vaikeaa pistettä: ensimmäisen lapsen saaminen, lapsiluvun kasvu 3+-määriin ja toimeentulokuoppa nuorten aikuistumisvaiheessa, jolloin perhetuet loppuvat lasten kulutusmenojen edelleen kasvaessa, mutta opinnot rajoittavat nuorten omaa työssäkäyntiä. Ensimmäisen lapsen saantia siirretään, mutta toinen lapsi saadaan sen jälkeen yleensä taloutta ajattelematta. Kolmatta ja useampaa lasta aikovilla lapsista johtuvien kustannusten kasvu aiheuttaa merkittävää epävarmuutta luottamuksessa lasten kanssa selviämiseen. Pääosa tästä lapsipotentialista on kaupunkimaisissa kunnissa, joissa kaikki on ostettava.

Lapsiperhevaiheen toimeentuloon vaikuttaa kolme päätekijää: lasten kulutus, lasten huoltoon ja kasvatukseen sitoutuva työ erityisesti lasten ollessa pieniä ja lasten tilantarpeen kasvu asunnossa ja liikennevälineissä, kun lapsiluku kasvaa ja lapset vanhenevat. On arvioitavissa, että jotta perheet voisivat tulotasosta riippumatta saada toivomansa määrän lapsia yhteiskunnan pitkän tähtäimen edun mukaisesti ja omista eduista liikaa tinkimättä, tulisi näistä lähtökohdista tukea painottaa alle kymmenvuotiailla hoitotukeen, hoitotukeen liittyviin eläke-etuihin ja hoitopalveluihin sekä yli kymmenvuotiailla opintotukiin. Jos pidetään tukilinjasta kiinni, lapsilisiä ja verohelpotuksia tarvitaan koko lapsiperhevaiheen ajan, jotta lapsista johtuvien menojen kasvu ei lisäisi maksamiseen tarvittavaa työaikaa niin, ettei vanhemmuuteen jää enää aikaa ja voimia. Perheen ja työn yhteensovittamisen kannalta kriittisiä varsinkin 3+-lapsiluvuilla ovat korkeat asunto- ja autohinnat sekä käyttö-, kulutus-, koulutus ja harrastusmenojen kasvu.

Suomessa ei olisi varaa hukata yhtään nuorta ja lasta

Viiden miljoonan ihmisen Suomessa ollaan tämän hetken syntyvyysennusteiden valossa tilanteessa, jossa yhtään lasta tai nuorta ei olisi varaa turhaan menettää tai vaurioittaa.

Lasten ja nuorten materiaaliset olot ovat Suomessa olleet jo pitkään hyvät. Lastenhoidon ja koulutuksen järjestelmiä on ammattitaidolla kehitetty. Tästä huolimatta arvioidaan 15–19-vuotiaiden ikäluokassa olevan noin 20 000 sellaista nuorta, jotka eivät ole koulussa tai työssä. Kussakin ikäluokassa tällaisia nuoria on siis 4 000 ja näin ollen 40 vuoden aikana tällaisten pudonneiden ja syrjäytyneiden kokonaismäärä tulisi olemaan 160 000. OECD-vertailu paljastaa ongelman osin kansalliseksi. Vuonna 2002 Suomessa 15–19-vuotiaista pojista työhön taikka koulutukseen osallistumattomia on noin 21 prosenttia, kun tytöillä luku on vain 8 prosenttia. Poikien luku on OECD:n korkeimpia. Nuorten aikuisten 20–24-vuotiaitten kohdalla Suomen luku on 21 prosenttia, mikä on sekin OECD-vertailussa korkea.

Ilman ammatillista koulutusta jääneiden nuorten sijoittuminen vaikeutuu tulevaisuuden maailmassa, jossa pitäisi pystyä vaihtamaan ammattia useitakin kertoja työuran aikana. Suomessa on jo merkkejä, että meillä voi olla tulevaisuudessa samaan aikaan työvoimapula ja korkea työttömyys.

Lastenhoidossa on viime vuosikymmeninä luotu vanhemmille vaihtoehtoisia hoitomuotoja. Poliittinen keskustelu asiasta on ollut ristiriitaista. Vuonna 2003 Suomessa oli lähes 400 000 alle 7-vuotiaista lasta, joista noin puolet olivat päivähoidossa, päiväkodissa tai perhepäivähoitossa ja näistä 93 prosenttia kunnallisessa hoidossa. Kelan yksityisen hoidon tuella hoidetaan 7 prosenttia. Alle yksivuotiaina viedään Suomessa päivähoitoon hieman yli prosentti ikäluokasta, 2-vuotiaista 25 prosenttia ja 5-vuotiaista lähes 70 prosenttia. Ruotsissa lapset viedään päivähoitoon huomattavasti nuorempina ja useammin, mutta lapset ovat hoidossa vähemmän aikaa, koska äidit tekevät lyhyempiä työpäiviä. Keväällä 2005 julkaistu ruotsalaistutkimus selvitti 20 vuoden ajalta lastenhoidon vaikutuksia. Alle yksivuotiaina päivähoitoon viedyistä lapsista 70 prosenttia menestyi koulussa, sopeutui hyvin ja oli sosiaalisesti kyvykkäitä. Vastaavaan menestykseen ylittää vain 38 prosenttia kotona hoidetuista.

Suomalaisasiantuntijat tuovat esille maiden ja järjestelmien erilaisuuden. Laatu pidetään tärkeämpänä kuin hoitomuotojen vertailua. Ruotsalaistutkimus tehtiin aikana, jolloin pohjoismaiden päivähoito eli kukoistuskauttaan (lapset olivat päivähoitossa 1970–80-lukujen taitteessa). Tulosten kiistanalaisuudesta huolimatta tulevaisuusvaliokunnan asiantuntijakuulemisen perusteella tässä yhteydessä on syytä ottaa esille yksi selonteossa vähemmälle jäänyt näkökulma lasten ja nuorten asemaan, jota voidaan kutsua lasten mielen hajaannukseksi. Perinnöllisyystutkimus on tuonut esille paljon uutta tietoa keskushermostohäiriöistä ja niiden syistä.

Suomessa on onnistuttu vuosikymmenien myötä monilla määrätietoisilla materiaalisilla, institutionaalisilla ja arvoilmaoikeuksilla parantamaan perheiden elinoloja ja erityisesti lisäämään lasten ja nuorten mahdollisuuksia vanhempia sukupolvia parempaan tulevaisuuteen. Hyvällä

koulujärjestelmällä, ammattitaitoisilla lastentarhanopettajilla ja esimerkiksi koko maan kattavalla musiikkikoulutusverkostolla Suomi on pystynyt poimimaan kaikki lahjakkuudet – jopa musikaaliset piilolahjakkuudet – väestöstä tehokkaammin kuin ehkä missään muualla maailmassa. Suomi on saanut tästä paljon huomioita kansainvälisesti. Tätä taustaa vasten ei voida hyväksyä sitä, että samaan aikaan paljon lapsia ja nuoria sairastuu vakavaan henkiseen sairauteen ilman, että heidän hätänsä huomattaisiin ja asioihin puututtaisiin ajoissa.

On syytä arvioida lasten elämän perusteita kussakin ajassa taidolla ja huolella ja etsiä syitä lasten ongelmiin, joita tänä päivänä ovat myös monet psykiatriset häiriöt. On myös arvioitava, kuinka aktiivinen lasten ja nuorten kykyjen ja osaamisen tukeminen vaikuttaa lasten kehitykseen. Virikkeiden liiallinen ulkoa ja ylhäältä tarjonta voi myös rikkoa mielen tasapainoa. Järjestäytynyt mieli ei ole sopusuhdassa järjestäytymättömän mielen kanssa. Vauriot tulevat ilmi usein vasta aikuisiällä.

Uusimmissa tutkimuksissa lasten kehityksestä korostetaan järjestäytyneen mielen liittymistä järjestäytymättömään mieleen. Yhteisellä säätelyllä, jossa lapsi aikuisten kanssa oppii arvoja, normeja ja käyttäytymistapoja, saadaan paras lopputulos. Jos vanhemmilla ei ole aikaa olla päivittäin kunnolla edes yhtä tuntia lastensa kanssa, tämä ilmenee vakavana häiriönä myöhemmällä iällä.

Ollaan yleensä yksimielisiä siitä, että viimeistään 3-vuotiaalle lapselle on hyväksi olla vertaisten joukossa. Kyse on sosiaalisten taitojen oppimisesta. Mutta tämä ei tarkoita, että lapset voidaan jättää keskenään. Lasten häiriökäyttäytyminen selittyy usein sillä, että liian pienet lapset joutuvat yksin ilman aikuista ratkomaan vaikeita asioita ja selvittämään syntyviä ongelmia. Lapset kyllä tulevat keskenään toimeen ryhmissä, isoissakin, jos ei tule ongelmatilanteita, mutta kiistojen ratkomiseen tarvitaan aikuisten läsnäoloa ja heidän säätelyään: muuten tilanne purkautuu aggressioon, syrjäytymiseen, alistamiseen ja mahdollisesti väkivaltaisuuteen.

Tätä taustaa vasten lasten päivähoitoryhmät ovat nykyisellään liian suuria. Aikuisten on oltava läsnä niin arkisia pieniä ongelmatilanteita ratkomassa kuin ilmiselvissä konflikteissa arvovallallaan päättämässä, mikä on oikein. Arvioidaan, että nimenomaan konflikti- ja stressitilanteissa lapsi pystyy omaksumaan suurimmillaan neljän aikuisen hoivan ja ohjauksen, jonka jälkeen stressikynnys ylittyy. Mitä suurempi hätä lapsella on, sen tärkeämpää on, että hän tuntee turvallisuutta ja luottamusta. Päivähoidossa pitäisi välttää jatkuvaa hoitajien vaihtumista. Omahoitajamalli olisi turvallisuutta lisäävä tekijä, koska siinä lapsella olisi tarhassa yksi vaihtumaton aikuissuhde.

Aktiivi maahanmuuttopolitiikka ei ongelmatonta

Instituutioiden puutarhanhoito

Aktiivinen maahanmuuttopolitiikka ei ole ongelmatonta. Suomea maahanmuuttajia vastaanotavana maana voidaan kuvata erittäin moderniksi, persoonattomaan vaihtoon perustuvaksi liberalistiseen poliittiseen järjestelmään nojaavaksi markkinatalousmaaksi. Keskeiset instituutiot ovat julkisia, virallisten oikeudellisten sääntöjen määrittämiä. Suomalaiset ovat mukautuneet niihin ja luoneet omien perusarvojensa pohjalta niitä tukevat epäviralliset instituutiot. Sen sijaan monet maahanmuuttajat tulevat maista, joiden instituutiot rakentuvat henkilökohtaisen vaihdon pohjalta. Ilman demokraattisia ja valtiollisia instituutioita ja markkinatalouden rakenteita toimivissa maissa ihmisten yhteistoiminnan säännöt ovat meitä vahvemmin ihmisten geneettisen perimän määrittämiä eli rakentuvat erilaisten pienryhmien ja sukujen pohjalta. Maahanmuuttajien sopeutuminen uuteen instituutiorakennelmaan on raskasta ja vaikeaa. Suomalaisilla harvinaisen homogeenisena kansana ei ole myöskään kokemuksia vieraiden kulttuurien kohtaamisesta heidän omalla maaperällään. Aktiivisen maahanmuuttopolitiikan omaksumisen ja onnistumisen edellytyksenä on perusteellinen tieteellinen analyysi maahanmuuttajien institutionaalisen perimän uudistamisen toimintaohjelmasta.

Väestökehitys on eräs historian hitaasti muuttuvia asioita. Väestöpolitiikka on herkkä politiikan ala ja sen keinot koskettavat ihmisten perusarvoja ja kunkin kansan ja yhteiskunnan vanhimpiä ja pysyvimpiä instituutioita, joista tärkein on perhe. Suomalainen yhteiskunta modernina, maallistuneena, vahvaan valtiolliseen otteeseen perustavana maana on muovannut perinteisen monisukupolviperheen aluksi ydinperheeksi ja sittemmin nykyiseksi, talouden toimintaan sopeutuvaksi moniulotteiseksi perheeksi. Kullakin maahanmuuttajaryhmällä on oma perhetraditionsa. Varmaa on, että mikään niistä ei ole lähelläkään suomalaista perhettä. Jokaisessa kulttuurissa perheen toimintatavat ja arvopohja kulkevat hiljaisena tietona sukupolvelta toiselle. Suomalaisille, samoin kuin maahanmuuttajille, perhe on instituutio, jonka kautta yhteiskunnan muut instituutiot välittyvät. Aktiivisen maahanmuuttopolitiikka edellyttää huolellista paneutumista perheen tulevaisuuteen Suomessa.

Instituutioiden tutkijat ovat verranneet instituutioiden rakentamista puutarhanhoitoon. Se vaatii aikaa ja huolenpitoa. Havainto koskee mitä suurimmassa määrin väestöpolitiikkaa. Maahanmuuton tiedämme vaikuttavan syväälle niin virallisiin kuin epävirallisiin instituutioihin. Sen sijaan tiedämme vähän, miten se on vaikuttanut. Tästä syystä aktiiviseen maahanmuuttopolitiikkaan lähdeittäessä olisi tutkittava, miten sitä harjoittaneet maat ovat onnistuneet. On analysoitava myös, miten tulokset ovat Suomen kaltaiseen yhtenäiskulttuuriin verrattavissa. Erityisen tärkeää on, että aktiivinen maahanmuuttopolitiikka ei heikennä niiden suomalaisen yhteiskunnan institutionaalisen rakenteen peruspilareita, jotka määrittävät talouden tuottavuutta sekä poliittista ja sosiaalista vakautta.

Haaste myös eettinen

YK:n mukaan vuoteen 2050 mennessä EU-maat tarvitsevat yhteensä lähes 80 miljoonaa maahanmuuttajaa säilyttääkseen työikäisen väestön nykytasolla. Väestötieteilijät ovat kritisoineet YK:n laskelmia lyhytnäköisiksi. Ne johtavat väestömäärän moninkertaistumiseen muuttaman sukupolven jälkeen. Maahanmuuttajat vanhenevat ja tarvitaan jatkuvasti uusia maahanmuuttajia. On kyseenalaistettu kohta kaikissa länsimaissa suosittu työperäisen maahanmuuton strategia. Pitkällä aikavälillä maahanmuuton ei uskota olevan todellinen ratkaisu väestön ikääntymiseen.

Euroopan maahanmuuttopolitiikka eroaa Yhdysvalloista siinä, että ikääntyvässä ja tulevaan työvoimapulaan varustautuvassa Euroopassa maa toisensa jälkeen on siirtynyt valikoivaan maahanmuuttoon. Eurooppaan halutaan nuoria, osaavia ja koulutettuja, joiden toivotaan perustavan 2–3 lapsen perheitä. Globaalisti ajatellen tämä on kova linjaus. Suomen kannalta se tarkoittaisi, että Suomi houkuttelee pääosin taloudellisilla etuuksilla Venäjältä, Baltian maista ja muista uusista EU:n jäsenmaista koulutettuja nuoria lääkäreitä, insinöörejä ja muita osaajia tietäen, että näissä maissa on edessä vielä jyrkempi ikääntyminen. Nämä maat tarvitsevat taloudellisen nousuunsa jokaisen kalliisti kouluttamansa osaajan.

Toinen vaikea eettinen suomalaisen yhteiskunnan perustoihin menevä ongelma syntyy, jos Suomi runsaan maahanmuuton myötä muiden maiden tavoin pirstaloituu ja jakautuu. Suomi erottuu globaalissa vertailussa erittäin yhtenäisenä kansakuntana ja maailman tasa-arvoisempiin maihin kuuluvana. Todennäköisesti lisääntyvät tuloerot koetaan erittäin vaikeana ongelmana. Keskusteltaessa matalapalkka-alojen tukemisesta ja ns. halpatöistä Suomessa on vastustettu "piikayhteiskunnaksi" nimettyä kehityskulkua. Talouselämä-lehden tuore selvitys 100 liikevaihdoltaan suurimmasta yrityksestä kertoo, että olemme huomaamatta siirtyneet "paidanpesuyhteiskuntaan", josta keskusteltiin 10 vuotta sitten niin paljon, että se muuttui kuluneeksi talousvitsiksi. Selvityksen mukaan parhaillaan on käynnissä työpaikkojen kato: suurin osa näistä 100 yrityksestä (737 573 työntekijää) vähensi Suomen henkilöstöä. Lähinnä työpaikkoja ovat lisänneet palveluyritykset, eniten kiinteistö-, siivous- ja pesula palvelun aloilla. Tuloerojen kasvulta monine seurausvaikutuksineen on ajateltu välttävän, jos otetaan käyttöön tiukan valikoiva maahanmuuttopolitiikka.

Kolmas perusongelma on työttömyys. On vaikea perustella ihmisille, jotka ovat työttöminä, työttömyysuhan alla tai tekevät vuodesta toisen epävarmoja päätöksiä, että maahamme tarvitaan kymmeniä tai satoja tuhansia ulkomaalaisia. Jos heidät otetaan tutkimukseen ja tuotekehittelyyn tai eri alojen huippuosaamista vaativiin tehtäviin tuotannon eri tasoilla, hyväksyttävyyden on helpommin saavutettavissa. Pienen vaatimustason tehtäviin palkattujen maahanmuuttajien pelätään vievän Suomen työpaikat ja polkevan palkkoja.

Yllä esitetyistä ristiriitaisista näkemyksistä huolimatta myönnetään, että jos nykyiset etuudet vanhenevalle väestölle halutaan taata, nimenomaan julkisiin hoivapalveluihin tarvitaan runsaasti uutta työvoimaa. Nykyinen maahanmuutto (nettomuutto viime vuosina 5 000–6 000 henkeä) ei riitä korvaamaan tulevaa työvoimapulaa, joka aiheutuu suurten ikäluokkien eläkkeelle lähdöstä.

Onko mitään kohtuullista ratkaisua näköpiirissä? Kaukaa ja kauaksi viisaan ulkomaalaisen työvoiman hyödyntämisen tulisi palvella paitsi työvoiman saantia julkisiin palveluihin, myös saantia korkean teknologian yrityksiin. Jos ulkomaisen työvoiman maahanmuuttoa kehitetään eettisesti kestäväällä tavalla, työntekijöitä voidaan hankkia Suomen lähialueiden niukoista työvoimavaroista vain kohtuullisesti. Ohjelmallisesti edeten myös kehitysmaiden valtavia työvoimareservejä voidaan käyttää kaikkien osapuolien hyödyksi. Ulkomaalaispolitiikka ei olisi enää vain satunnaisten pakoloisryhmien vastentahtoista sijoittamista. Esimerkiksi yhdessä Intian hallituksen Suomen on mahdollista käynnistää keskustelu siitä, kuinka intialaiset nuoret voisivat toimia molempia osapuolia hyödyttävällä tavalla Suomessa hoivatehtävissä ja uuden talouden ammateissa sekä Intiassa että Suomessa. Tässä mallissa maahan tulevat ulkomaalaiset ovat sekä koulutettuja että kouluttamattomia, kuitenkin niin, että kaikille järjestetään välittömästi maahan muuton jälkeen välttämätön koulutus sisältäen mm. kotimaisten kielten taidon. Tehtäviä hoidetaan tässä mallissa myös Intiasta käsin.

Suomen tilanne

Maahanmuutto on Suomessa muuntumassa ja puolet väestönkasvusta on jo maahanmuutosta johtuvaa. Pari vuosikymmentä sitten Suomesta muutti enemmän ihmisiä kuin mitä maahan tuli. 1980-luvulla maahanmuutto alkoi kasvattaa väestöä (14 %) ja 1990-luvulla osuus nousi keskimäärin 28 prosenttia. Nyt lähes 45 prosenttia väestönlisäyksestä johtuu maahanmuutosta ja arvioiden mukaan sen osuus ylittää puoleen lähiaikoina. Syntymämaan perusteella Suomessa asuu eniten entisen Neuvostoliiton alueella (35 000), Ruotsissa (28 000), Virossa (8 700), entisessä Jugoslaviassa (4 500), Somalassa (4 300) ja Saksassa (3 800) syntyneitä. Väestö kasvaa 12 000–13 000 vuosivauhtia ja tästä noin 7 000 tulee luonnollisesta väestönkasvusta, eli Suomessa syntyneiden ja kuolleiden erotuksesta. Noin 6000 ihmistä tulee nettosiirtolaisuudesta, eli Suomeen muuttaneiden ja Suomesta pois muuttaneiden erotuksesta. Maahanmuuton osuuteen väestönkasvusta ei siis ole laskettu maahanmuuttoperheille Suomessa syntyneitä lapsia. Kuten muuallakin, maahanmuuttajat ovat nuoria, keskimäärin 30-vuotiaita ja heillä on useimmiten kantaväestöä suurempia perheitä, joten väestö kasvaa myös tätä kautta. Kun suomalaisnainen synnyttää keskimäärin 1,7 lasta, Suomessa asuva ulkomaalainen nainen synnyttää keskimäärin 2,2 lasta.

Hallitusohjelman mukaan Suomi tarvitsee kipeästi maahanmuuttoa täyttämään väestön ikääntymisen ja eläkkeelle lähdön synnyttämää työvoimaa ja huoltosuhteen vinoumaa. Hallitukselta valmistuu työministeriön valmistelusta ensimmäinen maahanmuuttopoliittinen ohjelma kesällä 2005. Siinä käsitellään kaikkia maahanmuuton muotoja. Pelkän sortoon, akuuttiin hä-

tään ja humanitaarisiin syihin perustuvan maahanmuuton tuoma väestönlisäys ei riitä suomalaisen yhteiskunnan vaatimuksiin.

Jos aiotaan toteuttaa hallituksen maahanmuuttopoliittinen linjaus, politiikkojen on tultava voimakkaasti julkisuuteen puhumaan asian puolesta, perusteltava maailmanmuutos. On pidettävä palo puheita siitä, miksi Suomi tarvitsee työperäistä maahanmuuttoa. Lain pykälät eivät riitä. On saavutettava tietty kansan hyväksyntä ja sitä ei ole helppo saada, jos poliittinen kenttä on hajanainen. Suomalaisia on kannustettava hyväksymään työperäisen maahanmuuton idea ja työskentelemään siten, että otamme tulijat hyvin ja ystävällisesti vastaan. Meidän tulee jatkossakin kantaa vastuumme perinteisestä pakolais- ja ihmisoikeuspolitiikasta, mutta maahanmuuttopolitiikassa tarvitsemme uutta otetta.

Suomessa maahanmuuttajista puhuttaessa ei yleensä ole erotettu, onko kyseessä työn takia Suomeen muuttanut, Suomeen opiskelemaan tullut, pakolainen, turvapaikan etsijä vai paluumuuttaja. 1990-luvulla aktiivisessa maahanmuuttopolitiikassa korostettiin ensisijassa pakolaisten ja turvapaikan hakijoiden vastaanottamista. Suomeen on tullut pelkistäen vain pakolaisia, suomensukuisia ja myös sellaisia henkilöitä, jotka eivät ole päässeet EU:n suuriin teollisuusmaihin. Maahanmuutto on tähän asti maksanut Suomelle enemmän kuin se on tuottanut.

Onnistuneessa maahanmuuttopolitiikassa denaista ovat käytännöt, asenneilmapiiri ja hallintokulttuuri. On jo pitkään esimerkiksi ollut tiedossa, että vaikka Suomi antaessaan ulkomaalaisille opiskelijoille kalliin koulutuksen tohtorin tutkintoon asti ilmaiseksi, antaa heidän lähteä maasta lyhytnäköisen ja byrokraattisen asioiden käsittelyn takia. Jos maahan jäännin mahdollisuudet ja tarvittavat lupamenettelyt ovat selkeästi laissa, työnjako viranomaisten kesken selkeä ja hallintovirkamiehet asianmukaisesti käytännöistä ohjeistettu, virkakunnan pitäisi pystyä hoitamaan tehtävänsä asiallisesti ja ystävällisesti. Rasismiin on puututtava ajoissa.

Rasismi voidaan määritellä aatteeksi, jossa ihminen tai ihmisryhmä arvotetaan esimerkiksi ihonvärinsä, kansalaisuutensa, etnisen alkuperänsä tai taustansa, kulttuurinsa, äidinkieliensä tai uskontonsa mukaan eriarvoiseksi verrattuna muihin ihmisiin tai ihmisryhmiin. Rasismi on toisen henkilön tai ryhmän ihmisarvon alentamista. Rasismi voi ilmetä monin eri tavoin: sanomisina, ilmeinä, katseina, huuteluina, uhkailuina, pieninä eleinä, välttelynä, poissulkemisena, kiusaamisena, vainoamisena, väkivaltana ja äärimmäissä tapuksissa jopa tappona tai murhana. Rasismi johtuu osin peloista. Pelon myöntäminen voi olla vaikeaa, jolloin se saatetaan kääntää vihaksi, joka kohdistuu heikommassa asemassa oleviin maahanmuuttajiin ja etnisiin vähemmistöihin.

Rasismien vastustamisessa lainsäädännön ja asenneilmapiirin kehittämisen on tuettava toisiaan. Lainsäädännön tasolla rasismien vastustaminen ja siihen puuttuminen on kunnossa. Perustuslain mukaan ketään ei saa asettaa eriarvoiseen asemaan esimerkiksi alkuperän tai uskonnon tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Viime vuonna voimaan tulleen yhdenvertaisuuslain mukaan ketään ei saa syrjiä etnisen tai kansallisen alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Rikoslaisissa on kielletty kiihottaminen kansanryhmää vastaan sekä syrjintä. Rikoslaisissa rangaistuksen koventamisperusteena on rasistinen motiivi. Asenne on suhtautumistapa,

jossa on paljon tunteita ja uskomuksia. Asenteen muodostumiseen saattavat vaikuttaa epäoleellisetkin seikat. Asenteet muuttuvat hyvin hitaasti ja ihmisen hakee lisää todisteita vahvistaakseen vallitsevia mielipiteitä. Asenteet vaikuttavat ihmisten toimintaan ja vaikeuttavat objektiivista arvostelua. Voimakkaasti asennoitunut henkilö ei pysty näkemään asioita puolueettomasti, sillä hänen arvosteluunsa ovat sekoittuneet tunteet. Historia, uskonto, traditiot ja jopa taikausko vaikuttavat mielikuviimme ja asenteisiimme. Vuosikymmenien aikana mieliimme on iskostunut kuvia siitä, millainen yhteiskunta on ja miten se parhaiten toimii.

Viitteitä siitä, miten vaikea ongelma rasismi on saa koululaisille tehdyistä tutkimuksista. Pääkaupunkiseudun kouluissa yli neljäsosa oppilaista oli joutunut rasisen nimityksen kohteeksi usein tai joskus. Erityisesti ihonväri oli nimitykselle altistava seikka. Kiusaamisen kohteeksi oli joutunut noin 40 %. Tutkimuksissa on kuitenkin todettu, että väkivallan uhrit pyrkivät pikemminkin vähättelemään tilannetta. Tämä on eräänlainen psykologinen puolustusreaktio. Eli luvut saattavat olla vieläkin korkeampia.

On mahdollista, että ulkomaalaisten merkittävästä, julkisen vallan tukemasta, maahanmuutosta nousee äänekkästä arvostelua. Kritiikki kuitenkin vaimenee huomattavasti, jos samalla aktiivisesti huolehditaan työllisyydestä ja työelämän kehittämisestä sekä torjutaan vääriä ennakkoluuloja. Tilalle on tarjottava tietoa. Ihmiset epäilevät ennakkoluuloisesti, että muuttoliike vie työpaikat kantaväestöltä, johtaa syrjäytymiseen, slummeihin, verojen ja sosiaalimenojen nousuun ja kulttuurien törmäykseen. Toisaalta erityisesti työperäisen maahanmuuton on osoitettu lisänneen yrittäjyyttä, vahvistaneen teknologista osaamista, luovuutta ja innovatiivisuutta sen lisäksi, että maahan muuttavat uudet työntekijät tai heidän perheenjäsenensä ovat tehneet kaikkia niitä töitä, joita kantaväestö ei joko ole pystynyt tekemään tai halunnut tehdä. Ruotsi 1960- ja 1970-luvuilla ja Irlanti 1990-luvulla ovat esimerkkejä, kuinka ulkomaisen työvoiman lisäksi on ollut piristysruiske koko maan taloudelle.

Suomessa pitää lisätä ulkomaisten tutkintojen ja ulkomailla hankitun tiedon ja taidon kunnioitusta. Maa, joka lähtökohtaisesti ei tunnusta ulkomaalaisten lääkäreiden pätevyyttä, ei arvosta muuta kuin Suomen oikeuden tuntemusta, tai joka epäilee jokaista ulkomaalaisen kanssa solmittua avioliittoa vuosienkin päästä lumeliitoksi, saa muukalaisvamielisen maineen. Huonosta maineesta on vaikea päästä eroon. Jos Suomi kohtelee huonosti ulkomaalaista työvoimaa, se siirtyy herkästi Suomesta sellaiseen Euroopan maahan, jossa ilmapiiri on suotuisa ja vastaanotto hyvä. Ensimmäisenä lähtevät koulutetut ulkomaalaiset.

Ikärakenteen korjaaminen maahanmuuton avulla on hidasta ja vaatii aikaa. Yleisestä käsityksestä poiketen maahanmuuttajien sopeutuminen on melko nopeaa. Ensimmäisellä polvella menee kielitaidon puutteen ja ennakkoluulojen takia työelämässä keskimäärin valtaväestöä heikommin, mutta jo toisessa polvessa he menestyvät keskimäärin paremmin kuin kantaväestö. Näin ollen on tärkeää luoda maahanmuuttajien jälkeläisille kova kiihoke opiskella, saada työtä, edetä uralla, vaurastua, saavuttaa yhteiskunnallista arvostusta ja sijoittaa ansaitut varat niin, että ne kasvavat voittoa.

Ulkomaalaislakia ollaan jo muuttamassa niin, että ulkomaisten opiskelijoiden työntekoon Suomessa tulee joustavuutta ja heidän mahdollisuutensa jäädä Suomeen tekemään töitä valmistumisen jälkeen helpottuvat. Työperusteisen maahanmuuton lisääntyminen tuo maahan myös perheenjäseniä. Heidän oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan on tarkistettava Suomeen koutoutumista tukien.

Aktiivi adoptiopolitiikka työperäisen maahanmuuttopolitiikan rinnalle

Kun lapsiluku on perheiden yksityisasia, valtion on pyrittävä vaikuttamaan myönteisesti tulella vastaan perheitä myös adoption kautta. Aktiivisen maahanmuuttopolitiikan rinnalle on tehtävä nykyistä aktiivisempi adoptioita tukeva linjaus.

Suomen menestys perustuu tuottavuuteen

Myönteiseen näkemykseen ikääntyvän yhteiskunnan tulevaisuudesta sisältyy huolta korkeasta työllisyydestä, tuottavuuden noususta ja innovaatioista. Elintaso nousee joko kasvattamalla työn määrää tai kohottamalla työn tuottavuutta. Suomessa työn määrä ei enää pitkään nouse ilman radikaaleja ratkaisuja, kun työtä tekevä väestö vähenee. Sen sijaan tuottavuus voi nousta.

Suomen kansantuote asukasta kohden on kasvanut sadassa vuodessa 14-kertaiseksi nimenomaan tuottavuuden ansiosta. Pääosa tuottavuuden välineistä tuotiin ulkomalta. Suomi lainasi muiden teknologisia innovaatioita ja sovelsi niiden tuloksia tietyllä viiveellä. 1960-luvulta alkaen ensin paperi- ja sitten metalliteollisuudessa ja parin viime vuosikymmenen ajan viestintäteollisuudessa suomalaisen työn tuottavuus on ollut korkeampi kuin EU:ssa tai Yhdysvalloissa. Tieto- ja viestintäteknologian monissa mullistuksissa Suomi on ollut edelläkävijä eikä seuraaja. Se, miten saamme uudesta teknologiasta hyödyn siirrettyä elintason kasvun välineeksi myös tulevaisuudessa, on talouspolitiikan avainkysymys. Talouspolitiikalla voidaan vaikuttaa teknologian kehitykseen. Sen sijaan kukaan ei tiedä etukäteen, millaisia innovaatioita on tulossa ja kuinka nopein harppauksin teknologia etenee.

Millaisia ovat ennusteet työn tuottavuudesta vuoteen 2030? Optimistit ennustavat 2,7 prosentin vuosinousua ja pessimistit 1,5 prosentin vuosinousua. Olennaista väestöpolitiikan kannalta on, että väestön ikääntymisen ei katsota rajoittavan ratkaisevasti tuottavuuskehitystä. Teknologisen kehityksen vaikutus jättää jälkeensä kaikkien muiden tekijöiden vaikutuksen. Jos tuottavuuden kasvun oletetaan olevan tärkeintä, Suomen kansantalouden keskeisin ongelma ei olekaan työllisyysasteen alhaisuus, vaan työn tuottavuuden kasvun hidastuminen. Tuottavuuden kasvuvauhti on pelottavasti puolittunut siitä viiden prosentin vauhdista, johon se ylsi 1960- ja 1970-luvuilla.

Hallitus on korostanut tuottavuuden kohottamista ja tehnyt siitä linjauksia. Julkisen sektorin kannalta merkittävin on vuosien 2006–2009 budjettikehykseen sisältyvä päätös jättää puolet valtion avautuvista työpaikoista täyttämättä. Kehyksen mukaan:

"Hallituksen strategia -asiakirjassa todetulla tavalla eri hallinnonalojen toiminnan tuottavuutta on ryhdytty kohentamaan tuottavuusohjelmin, joiden odotetaan luovan merkittäviä mahdollisuuksia menojen kasvun hidastamiseen ja resurssien uudelleen kohdentamiseen seuraavan vaalikauden loppuun mennessä. Julkisen sektorin toimintojen tehostaminen ja tuottavuuden parantaminen on välttämätöntä paitsi julkisen talouden vakauden turvaamiseksi myös koko kansantalouden kasvumahdollisuuksien kannalta. Työvoiman kokonaistarjonnan arvioidaan vähenevän seuraavan vaalikauden loppuun mennessä useilla kymmeniä tuhansilla henkilöillä ja tarjonnan väheneminen jatkuu siitä eteenpäin. Tässä tilanteessa julkisen sektorin kokonaistyövoima ei voi enää kasvaa, vaan koko julkisen hallinnon ja palvelujen toimintoja on tehostettava ja voimavaroja uudelleen kohdennettava siten, että kasvavat palvelutarpeet voidaan tyydyttää, kansantalouden kannalta haitallista hintakilpailua niukkenevasta työvoimasta voidaan välttää ja turvata mm. muiden sektoreiden työvoimatarpeet. Peruspalveluohjelman mukaan kunnissa kuitenkin jatkuu työvoiman nettolisäyksen tarve, mikä korostaa valtion työvoiman tuntuvan vähentämisen välttämättömyyttä.

Valtionhallinnosta jää eläkkeelle tai siirtyy muiden työnantajien palvelukseen vuoteen 2011 mennessä valtion työmarkkinalaitoksen arvion mukaan noin 35 000 henkilöä. Se on vajaa 29 prosenttia nyt valtion palveluksessa olevien määrästä ja tarkoittaa työvoimakustannuksina vuositasolla noin 1,5 mrd. euroa. Poistuma, joka vaihtelee hallinnonaloittain, on nykyisen henkilöstön kiihtyvän eläkkeelle siirtymisen vuoksi poikkeuksellisen suuri ja antaa ainutkertaisen mahdollisuuden toteuttaa hyvää henkilöstöpolitiikkaa noudattaen tuottavuutta ja tehokkuutta lisääviä toiminnan ja rakenteen muutoksia ja lisätä tietotekniikan hyödyntämistä.

Hallitus asettaa tavoitteeksi valtion toiminnan tuottavuuden ja tehokkuuden lisäämisen siten, että seuraavan vaalikauden loppuun mennessä keskimäärin puolet valtion henkilöstön poistuman johdosta vapautuvista työpaikoista täytetään. Tämä merkitsee koko kaudella keskimäärin runsaan 2 prosentin vuosittaista henkilöstömäärän vähennystä ja vastaavaa tuottavuuden nousua."

Ikääntyvään työvoimaan perustuva innovatiivinen talous: ikävän ja ikävystymisen kierre katkaistava

Jos tilastokeskuksen väestöennusteet toteutuvat edes pääpiirteissään, Suomi jakautuu vuoteen 2030 mennessä väestön suhteen suunnilleen tasariikiksi, joilla yli 65-vuotiaiden osuus on alle 25 prosenttia ja alueisiin, joilla tämä osuus on yli 25 prosenttia. Kun vuonna 2003 Suomessa oli vain 45 ikääntyneen väestön pientä kuntaa, tilastokeskus ennakoii vuonna 2030 niitä olevan peräti 380 kappaletta. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta vain suurimmat kasvukeskukset kuuluvat siihen ryhmään, joissa nyt asuu lähes koko Suomen väestö.

Menestyvän ja kilpailukykyisen alueen ominaispiirteisiin kuuluu ilo ja taantuvien alueiden ilottomuus – ikävä ja ikävystyminen. Ikääntyvässä yhteiskunnassa ja paikkakunnilla, joissa nuorten määrä selvästi vähenee, on ilmeinen vaara joutua kierteeseen, jossa nuoret ja muut elinvoimaiset ja aktiiviset ihmiset kokevat pysähtyneisyyden myös tunteella. Kierre ruokkii itseään.

Vaikka tilastot osoittavat ikääntymisen etenemisen, ikävän ja ikävystymisen visioon ei pidä alistua. Se ei ole kenenkään etu. Lopputuloksena ei saa olla hyvin toimiva Suomi, jossa ulkonaisesti ja kaikilla mittareilla kaikki on hyvin, mutta ilmapiiri on niin surumielinen, että 1) investoijat eivät sijoita Suomeen, koska innovaatioympäristön perusvaatimuksiin kuuluu "elävä, iloinen, älykäs, innostava" ilmapiiri, 2) nuoret osaajat muuttavat pois virikkeellisempään ympäristöön ja lopulta 3) vaativat ja vauraat vanhuksetkin haluavat pois.

Ikääntymisen, ikävän ja ikävystymisen kierrettä ei saa päästää syntymään. On saatava lapset, nuoret ja vanhat yhteen ja kohtaamaan toisensa. Yhdyskuntasuunnittelussa ja asumisessa on huolehdittava, että asuinalueilla on eloa ja iloa. Vaikka olisi kuinka rationaalista tai rahaa säästävää, ihmisiä ei saa päästää eriytymään. Siitä on pidettävä huoli työpaikkojen, kauppojen ja vapaa-ajan tilojen sijoittelussa ja suunnittelussa.

Vastaväitteenä ikävyysteesille voidaan esittää, että Suomi on kilpailukyvyyn ja innovatiivisuuden mallimaa ja Euroopan vertailussa parhaita maita. Olennaista on, että verta ilut tuleekin tehdä globaalisti, koska yritykset tai tiede ja innovaatiot kilpailevat ja toimivat globaalisti. Samoin on olennaista myöntää tulevaisuuden yllätyksellisyys ja muutoksen nopeus. Vielä hetki sitten Japani oli kehityksen kärjessä ja sijoittui kaikissa vertailuissa parhaaksi. Sen tietotekniikka näytti voittoisalta. Nyt se on ikääntyvän väestön, runsaiden talousvaikutuksien ja pysähtyneen yhteiskunnan maineessa. Ja vaikka Japani on vauras ja iso talous, se ei ole löytänyt ylöspäisyä kierteestä.

Tulevaisuusvaliokunta on monessa tämän vaalikauden hankkeessaan sivunnut yhteiskunnan ilmapiiri-aihetta: *Välittävä, kannustava ja luova Suomi* (Pekka Himanen, teknologian arvioiteja 18, 2004) ja *Innovatiivisten ympäristöjen ja organisaatioiden johtaminen* (Pirjo Ståhle, Markku Sotarauta ja Aino Pöyhönen, teknologian arvioiteja 19, 2004; seuraava raportti valmistuu syksyllä 2005).

Tuore selvitys luovuuden kehityksestä antanee jonkinlaisen varoituksen tulevasta. Suomessa on jo 30 vuoden ajan tehty Risc Monitor -asennemittauksia, joissa luovan luokan määrittäjä ovat muutoshalukkuus, joustavuus ja itsenäisyys. Luovaan luokkaan kuuluva ihminen suhtautuu toisiin kulttuureihin avoimesti ja on empaattinen ja teknologiamyönteinen. Luovaa luokkaa pidetään talouskasvun ja työllisyyden moottoreina.

Uusin mittaus, joka tehtiin Suomalaisen Työn Liiton avustuksella tämän vuoden alussa, kertoo, että Suomesta olisi yhden vuoden aikana kadonnut 150 000 luovaa ihmistä. Kun vuosina 2002 ja 2003 luovaan luokkaan kuului 22 prosenttia ja vielä viime vuonna 20 prosenttia, nyt luku on vain 17 prosenttia. Väkilukuun suhteutettuna tämä tarkoittaa, että parina vuotena on satoja tuhansia ihmisiä siirtynyt uuden luomisesta jo vanhojen asemien puolustamiseen, rutiinien pyörittämiseen tai aikaisempien töiden hedelmistä nauttimiseen. Selvityksen mukaan suurin osa eli 49 prosenttia suomalaisista kuuluu soveltavaan luokkaan, 24 prosenttia säilyttävään ja 9 prosenttia tahtovaan luokkaan. Selvityksen tekijöiden mukaan luovan luokan pieneneminen johtuu yhteiskunnan vallaanneesta konservatiivisesta materialismista. Työpaikoilla esimiehet ei-

vät kannusta luovuuteen ja aloitteellisuuteen, vaan pyrkivät tiukkaan ohjaukseen ja vaativat tehokkuutta – numerojohtamisen kulttuuri syö luovan luokan tarvitsemaa happea.

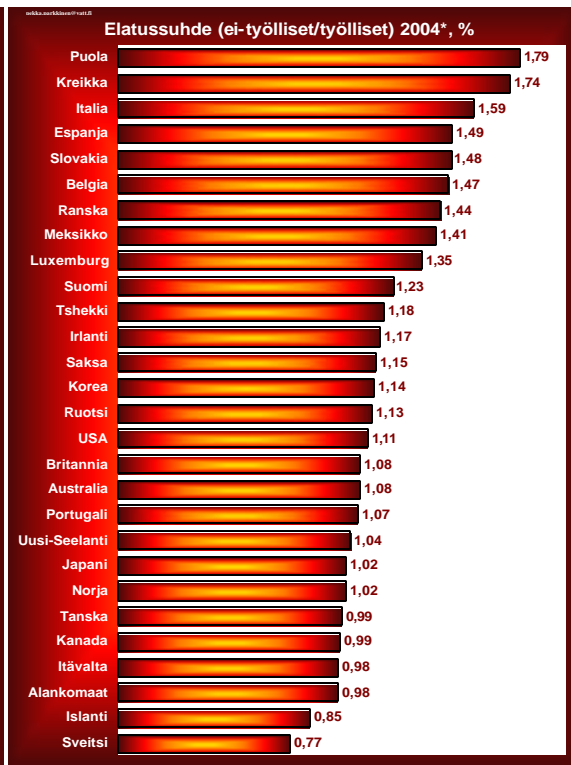
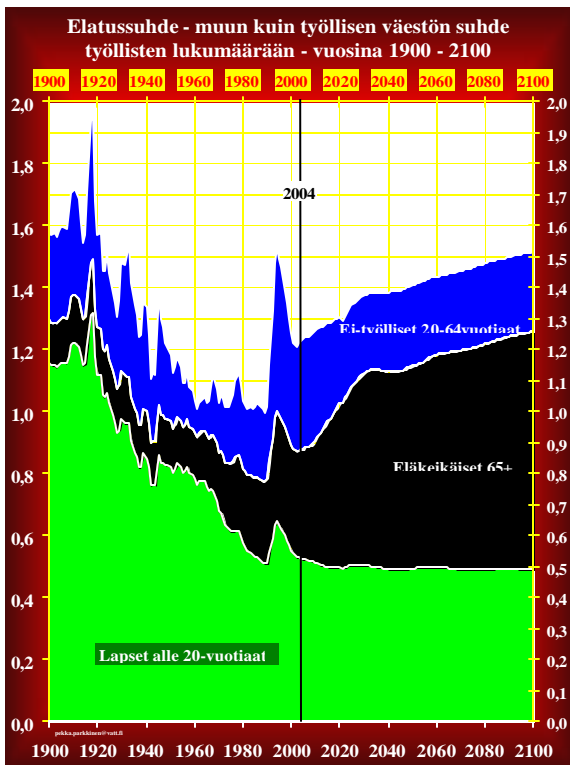
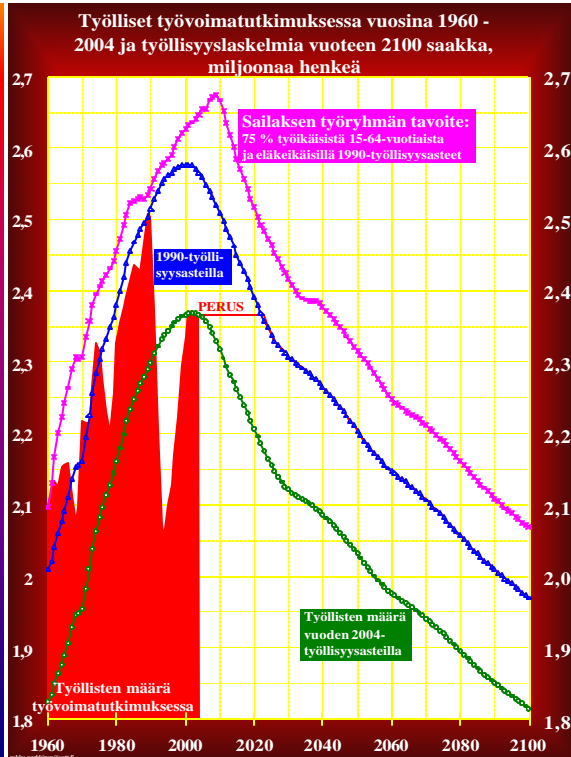
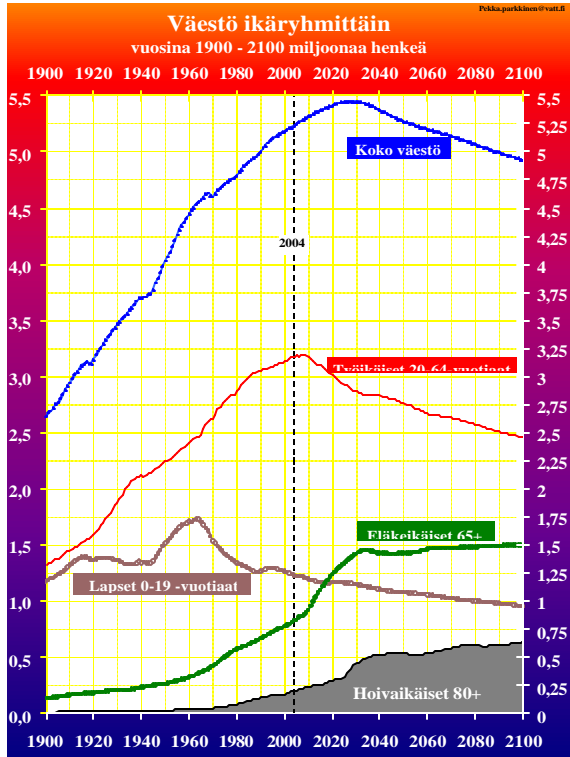
Professori Richard Floridan mukaan Suomi on kuitenkin vielä Euroopan toiseksi innovatiivisin maa Ruotsin jälkeen. Suomen toistaiseksi suurin etu on taivaalle kertyvistä harmaista pilvistä huolimatta elämänlaadussa. Missä muualla hyvin järjestäytyneessä ja turvallisessa maassa on mahdollista tavallisella ihmisellä saada lapset hyvin koulutettua asuen omakotitalossa järven rannalla (kesämökki). Vaikka nuoret osaajat tietävät, että palkkataso on muualla korkeampi, he haluavat tehdä uraa kotimaassa. Herkimmin Suomesta ulkomaille lähtevät ne, joilla ei ole lainkaan työtuloja. Olennaista on, että puolet lähtijöistä palaa takaisin viiden vuoden sisällä.

Pohjoismaat parhaiten varautuneita – tulos myös ihmisten valinnoista kiinni²

Pohjoismaat ovat menestyneet taloudellisesti erittäin hyvin. Kilpailukyky on hyvä. EU-maista paljon lapsia syntyy Pohjolassa, jossa naisten työelämään osallistuminen on ollut pitkään korkeinta. Työelämään osallistumisen ja lastenteon positiivinen yhteys alkoi näkyä vertailutilastoissa jo 1980-luvun puolivälin jälkeen. Toisaalta 55 vuotta täyttäneet naiset tekevät nyt enemmän ansiotyötä kuin koskaan aikaisemmin Suomen historiassa. Ikääntyneiden työssäolo on kasvanut Suomessa EU-maista eniten. Useimmat Euroopan maat eivät ole varautuneet rahastoimalla ikääntymiseen kuten Pohjoismaat. Suomi on ollut tässä edelläkävijä 1930-luvun lopulla luodun kansaneläkejärjestelmän ja 1960-luvun alussa rakennetun työeläkejärjestelmän takia. Myös viimeisin eläkeuudistus oli kansainvälisesti merkittävä, vaikka sen lopullinen onnistuminen on ihmisten valinnoista kiinni. Kaiken kaikkiaan Pohjoismaat ovat hoitaneet taloutensa hyvin ja yhteiskunnat ovat vakaita.

Suomen hyvistä lähtöasetelmistä huolimatta ikääntymisen ongelmat kilpistyvät yleensä kysymykseen elatussuhteesta ja eläkerahoituksen kestäväydestä. Taloustieteilijät ovat yli 10 vuotta kiistelleet eläkepommista ja myös aiemmat tulevaisuusvaliokunnat ovat asiasta keskustelleet. Eläketurvakeskuksen ja monen asiantuntijan tulkinta on ollut ja on edelleen, että järjestelmä on kestäväällä pohjalla. On syytä tuoda esille tulevaisuusvaliokunnan asiantuntijakuulemisen perusteella seuraavat hallituksen selontekoa pidemmälle eli aina vuoteen 2100 menevät laskelmat. Pitkällä aikavälillä tarkastellen ikääntymisen ongelmat näyttävät lievenevän ja tilanne vakiintuu.

² Työelämän selonteko käsiteltiin eduskunnan täysistunnossa 11.5.2005, mistä syystä taustamuistiossa ei käsitellä laajemmin sen aiheita.

Suomen eläkeuudistusta pidetään Euroopassa edistyksellisenä ja Suomi on niitä harvoja Euroopan maita, joissa se on ylipäättään saatu toteutettua. Uudistuksella pyritään siihen, että kiihokkeita eli porkkanaa ja sanktioita eli keppiä käyttäen suomalaisten keskimääräinen ikä jätetään eläkkeelle nousee nykyisestä 59 vuodesta 61 vuoteen. Tärkein porkkana on eläkkeen karttuman nousu sen mukaan, kuinka monta vuotta työntekijä jaksaa olla töissä yli eläkeiän. Viimeisten vuosien superkarttuman (63 vuoden jälkeen 4,5 prosenttia) lasketaan houkuttelevan hyväkuntoisia jatkamaan pitkälle yli 65 vuoden. Virallista eläkeikää laskettiin 65 vuodesta 63 vuoteen olettaen, että suomalaiset arvostavat työtä ja siitä saatavaa lisääntyvää vaurautta ja hyvinvointia. Uudessa järjestelmässä vanhojen työntekijöiden on mahdollista jäädä eläkkeelle 63-vuotiaana, mutta jatkaa työntekoa sen jälkeenkin. Eläkkeelle jäämistä suunnittelevan kannalta huonoa on se, että vaihtoehto jäädä työttömyyseläkkeelle poistuu vuonna 2014. Yksilöllistä varhaiseläkettä ei myönnetä vuonna 1944 ja sen jälkeen syntyneille.

Merkittävää ja kansainvälisesti arvioiden poikkeuksellista on järjestelmään sisäänajettu periaate, että elinajan kasvaessa eläkettä pienennetään automaattisesti. Vuodesta 2010 otetaan käyttöön vuosittain jokaiselle ikäluokalle elinaikakerroin, joka kunkin ikäluokan elinajan pidentymisen myötä pienentää eläkettä. Ajatuksena on, että pienennyksen voi korvata jatkamalla työssä pitempään.

Työllisyysasteen nostaminen eläkeuudistuksen kautta on hidasta. Tähänastisessa seurannassa on yllättäen havaittu, että virallisen eläkeiän lasku 63 vuoteen on ollut houkuttelevampi vaihtoehto kuin lisäeläke. Uudistuksesta huolimatta siirtyminen eläkkeelle näyttää jatkuvan vahvana eikä eläkeputken käyttö ole vähentynyt. Erittäin paljon on kiinni ihmisten vainnoista. Työn luonne, asenteet ja työelämän ilmapiiri ovat ratkaisevia. Lisäraha ei korvaa arvostuksen puutetta. Jotta ihminen tekee eläkeiässä töitä, hänen on aamulla työpaikalle tullessaan koettava olevansa hyödyksi ja hyväksyty. Jokin ero työelämän ilmapiirissä on jo lähinaapureiden kesken, kun ruotsalaiset viihtyvät töissä suomalaisia paljon pidempään. Pelkistäen työssä ollessaan naapurimme sairastavat enemmän, mutta jaksavat töissä pidempään.

On arvioitu, että hyvinvointivaltion, jossa ikääntyneestä väestöstä pidetään huolta, kestävä rahoitus edellyttää noin 75 prosentin työllisyysastetta vuoteen 2015. Hyvinvointimenot rahoitetaan kohtuullisella veroasteella, mikäli verotuksen pohja on nykyistä vahvempi. Se taas edellyttää työllisyyden selvää ja nopeaa paranemista ja vahvaa tuottavuuden kasvua. Vaihtoehtoina ovat verojen korotukset, julkisten menojen leikkaukset tai lisävelkaantuminen. Mikään näistä ei ole hyvä vaihtoehto. Kansainvälisen vero- ja yrityskilpailun paineet ovat päinvastoin verojen alentamisen suuntaan. EU:n vakaus- ja kasvusopimus, joka edellyttää tasapainoista tai mieluummin ylijäämäistä julkista taloutta, sulkee pois velan lisäämismahdollisuuden. On arvioitu, että kestäviksi väestön ikääntymisen aiheuttamien menojen kasvun keinoiksi jäänevät 1) julkisen palvelujen tehostaminen niin, että menojen kasvuvahdi hidastuu, 2) työllisyyden ja talouden kasvu lähtien siitä, että hyvin hoidettu talouspolitiikka on globaalitaloudessa hyvin hoitettua sosiaalipolitiikkaa ja 3) työeläkevarojen hyvä tuotto.

Monet tekijät, kuten talouden globalisaatio ja kansainvälinen verokilpailu, heikentävät julkisen talouden mahdollisuuksia tarjota nykyisiä palveluja, joita väestön demografinen muutos vaatii tuottamaan yhä lisää ja monipuolisemmin. Julkiset menot ovat kasvupaineen alla. Näin ollen työllisyysasteen selvä nostaminen on ollut budjetin kaikkein tärkein pitkän aikavälin tavoite. Jos otetaan huomioon kokopäiväinen työssäkäynti, Suomi on tässä Euroopan maista melko hyvin onnistunut. Väestöpoliittisesti on tärkeätä käyttää kaikkia kansallisen tason keinoja ihmisten työllistymiseksi ja perheen perustamiseksi. Seuraavassa nostetaan esille kaksi käytännön esimerkkiä heikosti hoidetusta kansallisesta työelämän ongelmasta, jotka on tiedostettu jo pitkään.

Suomessa on kauan puhuttu siitä, että naisvaltaisilla aloilla lasten synnyttämisestä aiheutuvat kustannukset eivät jakaannu oikeudenmukaisesti. Myös tulevaisuusvaliokunta on vaatinut aiemmissa kannanotoissaan vanhemmuuden kustannusten nykyistä tasaisempaa jakoa. Sosiaali- ja terveysministeri on nyt ehdottanut, että valtio korvaisi äitiysloma-ajan palkan työnantajalle kokonaan ja että työnantajien pitäisi saada täysi korvaus myös vanhempainlomalla kertyvien vuosilomien palkoista. Valtion olisi maksettava osa sairasta lasta hoitavien vanhempien palkoista. Näillä uudistuksilla uskotaan helpotettavan nuorten naisten työllistymistä.

Kyse ei ole vain valtion rahan lisäyksestä. Suomessa on jo tehty uudistuksia kohti tasaisempaa vanhemmuuden kustannusten jakoa työelämässä. On luotu korvausjärjestelmiä. Kansaneläkelaitokselle on ohjattu erityiseen rahastoon korvamerkittyä rahaa, josta työnantajat voivat saada tasoitusta. Ongelmana on ollut, että työnantajat eivät ole rahaa hakeneet ja se on jäänyt käyttämättä. Työmarkkinaosapuolet vastustavat kuitenkin tämän – niin kuin muidenkin etuuksien ja avustusten – automaattista jakoa eli ohjausta suoraan tilille. Taustalla on hyvin vaikeita periaatteellisia oikeuksien, velvollisuuksien ja vastuun ongelmia.

Toinen esimerkki huonosti hoidetusta työllisyyspolitiikasta on ikääntyneiden työntekijöiden (yli 50-vuotiaat) ikäyrjintä työmarkkinamaksujen ikäporrastuksena. Suomessa 50–65-vuotiaat ovat suuri mahdollisuus, koska todellinen työvoimapotentiaali on lopulta vanhemmissa ikäryhmissä. Eläkemaksut määräytyvät osittain edelleen yrityksen henkilöstön iän mukaan. Mitä korkeampi henkilöstön ikä on, sitä enemmän työnantaja maksaa. Vain alle 50 työntekijän yrityksillä on käytössä yhteisvastuu, mikä tarkoittaa, että maksetaan tasamaksua suhteessa yrityksen palkkaussummaan. Maksujen ikäporrastus lähtee siitä, että työkyvyttömyysriski nousee iän myötä. Suuret yritykset rahoittavat lähes omavastuulla työntekijöidensä työkyvyttömyyseläkkeet. Yli 50 hengen yrityksissä omavastuu kasvaa ja on merkinnyt sitä, että käytännössä suurissa yrityksissä yritys on maksanut omastaan 80 prosenttia työkyvyttömyyseläkkeen pääoma-arvosta. Näin ollen jos työntekijä on joutunut esimerkiksi 10 vuotta ennen vanhuuseläkeikää työkyvyttömyyseläkkeelle, työnantaja on maksanut kertasuorituksena 80 prosenttia 10 vuoden työkyvyttömyyseläkkeen pääoma-arvosta. Tämä on ollut 5 vuoden palkkasumma. Työkyvyttömyysriski on olennaisesti suurempi vanhoilla kuin nuorilla työntekijöillä. On itsestään selvää, että työnantajien työkyvyttömyyseläkkeiden suuri omavastuu on vähentänyt halua palkata iäkkäitä työntekijöitä. Pätkätoiden yleistyessä ongelma on ollut aiempaa pa-

hempi. Kun työsuhteita on ollut useita, viimeinen työnantaja on maksanut kustannukset aikaisemmistakin työsuhteista.

Joitain lievennyksiä on 2000-luvulla jo tehty. On myös päätetty, että vuoteen 2007 mennessä iästä riippuvainen eläketariffisysteemi tasoitetaan. Työkyvyttömyyseläkkeiden rahoitus ei saisi olla työllistymisen este.

Työtyytyväisyydellä on monia yhtymäkohtia väestöpolitiikan tavoitteisiin. Taloustutkijat ovat viime vuosina yhdistäneet psykologian oppeja tutkimuksiinsa kysymällä ihmisiltä, miltä heistä tuntuu. Puhutaan onnellisuustutkimuksista. Osana yhteiseurooppalaista tutkimusta on myös Suomessa mitattu työtyytyväisyyttä. Suomalaisten työtyytyväisyyttä määrittävät samat tekijät kuin muidenkin eurooppalaisten. Ihmiset ovat sitä tyytyväisempiä työhönsä, mitä korkeampi palkka hänellä on. Nuorimmat ja vanhimmat työntekijät ovat tyytyväisempiä kuin keskiikäiset. Matalimmillaan työtyytyväisyys on 30-vuoden iässä. Korkea koulutustaso vaikuttaa kielteisesti ja vähäinen koulutus myönteisesti työtyytyväisyyteen, minkä oletetaan kytkeytyvän kunnianhimoon. Johtajat ovat tyytyväisempiä kuin työntekijät. Vapaaehtoinen osa-aikatyö lisää tyytyväisyyttä, mutta pakollinen vähentää sitä. Naiset ovat työssään tyytyväisempiä kuin miehet.

Nuorten perhettä perustavien ja lasten tekoa harkitsevien naisten kannalta tuloksista voi päätellä seuraavankaltaisia tulemia. Ensinnäkin, 30-vuotiaina naiset ovat miehiä useammin pätkätöissä, pakosta osa-aikatyössä ja palkat ovat pieniä. Toiseksi, jos oletetaan, että pitkälle koulutetut ovat tyytymättömiä etenemismahdollisuuksiinsa tai etenemisen hitauteen, kotiin jäävän naisen kohdalla tyytymättömyyden lisääntyminen on ilmeistä. Pelkistäen onnellisin tutkimuksen mukaan on isopalkkainen, kunnianhimoton ja vähän kouluja käynyt, varttunut, vakinaisessa työssä oleva naisjohtaja. Tulos kertoo ehkä jotakin esteistä, miksi nuoren naiset onnellisuutta tavoitellessaan lykkäävät perheen perustamista ja lasten tekoa.

Myös ikä-ihmisten työllisyyteen voidaan vaikuttaa työilmapiiriä parantamalla. Yli 40 prosenttia suomalaisista jää henkisistä terveyssyistä ennen aikojaan pois työelämästä. Suomalaiset eivät oletettavasti ole lääketieteen "kliinisen" kovan luokituksen mukaan näin paljon mieleltään sairampia kuin ennen. Syy on työelämän ja yhteiskunnan ilmapiirissä. Työntekijä tuntee olevansa riski ja mahdollinen taakka. Kierre on sisään rakennettu. Suomalaiset työpaikat ovat vaativia. Tuoreen tutkimuksen mukaan suomalaiset tekevät palkatta paljon töitä työajan jälkeen. Toisaalta suomalainen työelämä on siten joustava, että sama määrä ihmisiä ilmoittaa voivansa hoitaa työaikana töistä käsin yksityisasioitaan. Monessa Euroopan maassa tämä on mahdollonta.

Rationaalista ongelmien ratkaisua ilman syylistämistä ja pelottelua

Suomalaiseen hyvään poliittis-hallinnolliseen kulttuuriin kuuluu, että kun ongelmat on havaittu, ne asianmukaisesti ja rationaalisesti ilman turhaa metelöintiä ratkotaan. Väestöpolitiikassa on ilmeinen vaara, että ikääntymisen ongelmista puhutaan liian pitkään synkin luvuin ja tehdään karhunpalvelus. Ruokitaan epäuskoa, nostatetaan toivottomuutta, syyllistetään ihmisiä ja saadaan eri sukupolvet toisiaan vastaan.

Vanhuuden arvokas kohtaaminen – oppia muista kulttuureista

Puolet 55-vuotiasta naisista asuu yksin. Yli 65-vuotiaista naisista asuu jo 70 prosenttia yksin. Yksinasuvien miesten osuus alkaa kasvaa vasta 75 ikävuoden jälkeen ja vasta lähestyttäessä 80-vuoden ikää puolet miehistä on yksin. Yksinolon tilannetta pahentaa se, että Suomen iäkkäillä on eniten pitkäaikaissairauksia EU-maista. Lähes miljoona eli 70 prosenttia iäkkäistä ilmoitti vuonna 2001 sairastavansa jotakin pitkäaikaissairautta. Iäkkäillä on eniten kotitapahtumia. Vuonna 2003 tapaturman tai väkivallan kohteeksi joutui 256 000 yli 54-vuotiasta, mikä oli viidennes kaikista aikuisväestön tapauksista. Väkivallan tai uhkailun uhriksi joutui 41 000 iäkästä, joista 63 prosenttia oli naisia. Usein tekijä oli uhrille tuntematon, ja teko tapahtui kotona tai sen lähipiirissä. Noin 70 prosentilla ikääntyneistä lapsi asuu korkeintaan 20 kilometrin etäisyydellä. Etäisyyttä on kuitenkin sen verran, ettei lasten ole aina helppo pitää yhtyettä. Naapureiden ja ystävien tapaaminen on ikääntyneillä vähentynyt viimeisen kymmenen vuoden aikana. Yhtyettä pidetään yhä useammin puhelimitse.

Hoidossa olevan vanhan ihmisen kohtaamisessa on kysymys siitä, miten vahvempi määrää puolustuskyvyttömän kohtelun. Kukin sukupolvi on lapsilleen mallina, kuinka heitä aikanaan kohdellaan. Tällä hetkellä päättäjinä ovat suuret ikäluokat, joiden vanhemmat ovat huolenpidon kohteina. On kaikkien yhteinen, mutta nimenomaan nyt vallassa olevien suurten ikäluokkien oma etu, että kohtaamme vanhuuden hyvin.

Suomeen ei sellaisenaan voi siirtää muiden arvoja ja käytäntöjä. Olennaista on tutkia, mitä meillä olisi opittavaa ja sovellettavaa esimerkiksi perheyhteyden vaalimisessa muista kulttuureista. Vanhuuden voi kohdata arvokkaasti. Kaikista maanosista löytyy elämänmalleja, joissa perhe, kylä – koko maa – voi olla köyhä, mutta sisäisessä työnjaossa ja arvoasetelmissa vanhusta ei jätetä yksin. Pohjoismaissa on päädytty omaan yhteiskunta- ja elämänmalliin, eikä kelloa voi kääntää taaksepäin. On tehty valintoja ja valinnoista on kysymys jatkossakin.

Useissa ei-eurooppalaisissa kulttuureissa vanhuus on arvostettu voimavara, ja ikä tuo mukanaan kunnioitusta ja uskottavuutta. Sama oli tosin tilanne myös vanhemmassa eurooppalaisessa kulttuurissa, mutta nykyaikaisessa ajattelussa vanhukset ovat vaarassa syrjäytyä.

Arvostava asenne nousee pitkälti perhesuhteiden kiinteydestä ja suvun rakentumisesta hierarkkisesti: suku muodostaa kiinteän yksikön, jonka huipulla on vanhin sukupolvi. Toinen van-

huuden merkitystä korostava tekijä on uskonto, joka kuuluu vanhojen asiantuntemukseen: uskonnon muuttumattomuus tekee vanhuudesta uskonnollisen edun, nostaa vanhuuden arvoa.

Vanhuuden arvostaminen on ristiriidassa eräiden nykyajalle tyypillisten ajatusten kanssa: taloudessa painotetaan muutosta ja tuottavuutta, suvun sisällä korostetaan yksilön vapautta päättää omista asioistaan ja työelämässä arvostetaan innovatiivisuutta. Mitkään näistä asioista eivät estä vanhuuden arvostamista, mutta tekevät sen kuitenkin vaikeaksi. Sukuyhteyden löyhentyminen vapauttaa yksilön tekemään omat ratkaisunsa, mutta jättää helposti vanhukset yksin. Samoin innovatiivisuus voi yksilöillä vaihdella, mutta yleisesti innovatiivisuus yhdistyy helpommin nuoruuteen ja kokemus tiettyjen työtapojen kanssa korostaa iän merkitystä. Nuori sopeutuu muutoksiin helpommin kuin vanha, ja jos uudistuminen ja innovatiivisuus ovat yhteiskunnallisesti keskeisimpiä arvottavia tekijöitä, vanhat jäävät helposti nuorten jalkoihin. Eilispäivän työtapojen hallinta ei tuo arvostusta nykypäivän maailmassa.

Vanhuuden merkityksen arvioimisen kannalta onkin tärkeää problematisoida ajattelua ja tapoja sekä niiden seuraamuksia ja ainakin toisinaan kyseenalaistaa nykypäivän vakiintuneita ajattelutapoja. Muutos voi olla näyttävää, mutta sillä ei ole itseisarvoa. Vanhuuden, jatkuvuuden ja kokemuksen ja toisaalta nuoruuden, innovatiivisuuden ja aloitteellisuuden suhteet täytyy arvioida kriittisesti ja ehkä joissain tapauksissa muuttaa nykyisiä ajattelutottumuksia, jotta vanhuus saisi sen arvon, joka sillä on.

Missään tapauksessa vanhuuden arvostamista ei sovi käyttää retorisenä keinona esimerkiksi työolosuhteitten huonontamiselle. Vanhuutta voi arvostaa muutenkin kuin korottamalla lakisääteistä eläkeikää.

Monissa ei-eurooppalaisissa kulttuureissa myös kuolema niveltyy ihmisen elämään. Suomessa syntymä ja kuolema ovat laitostuneita tapahtumia, ihmisen kokemuspäihin ulkopuolelle työnnettyjä erikoisuuksia. Monissa muissa kulttuureissa sen sijaan varsinkin vanhuudenkuolema on elämään kuuluva tapahtuma, eikä sitä eristetä laitoksiin. Vanhat kuolevat usein kotonaan, eivät sairaalassa. Kuoleman hyväksyminen liittyy sekä ajatukseen suvusta yksikkönä (suvun elämä jatkuu normaalina yksilön kuollessakin) että uskonnollisiin käsityksiin, jotka laittavat näkemään kuoleman vain välivaiheena: jos maallinen elämä on vain osa ihmisen olemassaoloa, ei kuolemalla ole kaiken katkaisevaa merkitystä samalla tavalla kuin sekulaarissa ja individualistisessa nyky-Suomessa.

Missä määrin muiden kulttuurien ajatuksia voidaan tai on syytä käyttää Suomessa hyväksi virallisten instituutioiden muodossa, on poliittista päätöstä vaativa ratkaisua. Ihmisten arvostukseen ja epävirallisesti syntyviin instituutioihin politiikan ei pidä puuttua. Vanhuuden arvostamisen hyvien puolien vastapainoksi asettuu helposti joukko huonoja puolia: suvun merkityksen korostuminen vähentää yksilön vapautta rakentaa oma elämänsä täysin itsenäisesti. Uskonnollisuuden vahvistumisella on myös haittapuolensa, jos se tuottaa ahdasmielisyyttä. Tärkeätä on, että meillä on valmiuksia problematisoida itsestäänselvyyksinä pidettyjä käsityksiä ja punnita huolellisesti eri ajattelutapojen etuja ja haittoja. Ovet on pidettävä auki eri suuntiin.

Pieni, inhimillisesti suuri asia: alkoholismi suurten ikäluokkien ikä-ihmisten vanhetessa

Kukin ikäluokka siirtyy erilaisena eläkkeelle ja vanhuuteen. 40-luvulla syntyneiden ikä-ihmisten elämänarvot, elintavat ja tottumukset eivät ole samanlaisia kuin 60-luvulla syntyneiden. Musiikki konkretisoi ilmiötä. Klassista musiikkia kuunnellaan kaikissa ikäryhmissä, mutta populaarimusiikki on aikaan sidottu. Kukin ikäryhmä kuuntelee mieluiten oman nuoruutensa musiikkia. Siinä kun suuri joukko 40-luvun vanhuksista kuuntelee Olavi Virtaa, 60-lukulaiset rakastavat rokkia tai jazzia.

Alkoholismi on suomalaisten eräs vaikeimmista kansantaudeista. Omaan arvioon perustuen joka kymmenes suomalainen on kärsinyt haitoista, jotka johtuvat päihdeperheessä ehtystä lapsuudesta. Suomessa on yli 100 000 lasta, jotka saavat haittoja vanhempiensa liiallisesta päihteiden käytöstä. Näihin ongelmiin on Suomessa varauduttu ja uusia päihdeperheiden lasten ohjelmia on valmisteilla. Vähemmälle huomiolle on jäänyt sen ennakointi, miten suuret ikäluokat käyttäytyvät alkoholin kanssa ikääntyessään. Väestöpoliittisessa kehityksessä on ennakoitavissa nimittäin ilmeinen uusi vaara, joka aiheutuu siitä, että suuret ikäluokat siirtyessä eläkkeelle eivät muuta elämäntapojaan. Suuret ikäluokat ovat alkoholin suurkuluttajia.

1960-luvulla alkoholi vapautettiin säännöstelystä ja alkoholikulttuuri muuttui. Tuon ajan nuorisoa, joka suuriin ikäluokkiin kuuluvana on nyt ikääntymässä ja siirtymässä eläkkeelle, kutsutaan aiempaa suuremman alkoholikulutuksen takia märeksi sukupolveksi. On pelättävissä, että ilman merkittäviä arvomuutoksia tämä sukupolvi siirtää omaksunsa alkoholikäyttämisen ikääntyvien piiriin.

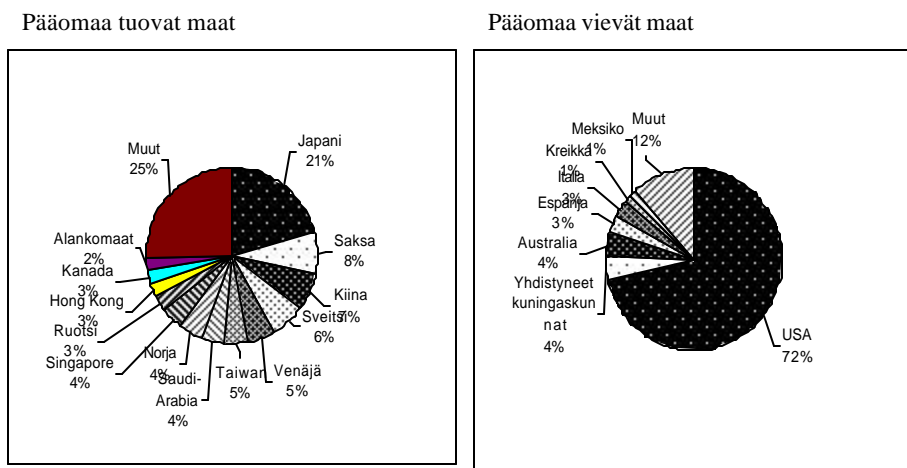
Naisten tasa-arvo on toteutunut myös alkoholitottumuksissa. Tämä ei ole ongelmaton kehityspiiri. Jo nyt on havaittavissa paitsi ikääntyneiden miesten myös ikääntyneiden naisten lisääntynyt alkoholin väärinkäyttö.

Selonteosta puuttu tärkeä osa väestöpolitiikkaa: pääomat ja finanssimarkkinat

Kansainvälisten pääomavirtojen merkitys

Yleensä väestöpoliittinen tavoitteenasettelu, kuten myös hallituksen selonteko, arvioi huolella väestön, työllisyyden, markkinoiden ja talouskasvun suhdetta. EU:n väestöpoliittisen vihreän kirjan mukaan historia ei tunne talouden kasvua ilman väestönkasvua. 2000-luvun alun avointen kansainvälisten markkinoiden oloissa huomio on kiinnitettävä työvoiman ja tiedon ohella myös kansainvälisiin pääomavirtoihin ja finanssimarkkinoihin. Hallituksen väestöselonteko ja pääministerin asettaman globalisaatioryhmän raportti ovat tässä suhteessa puutteellisia. Ne tarjoavat vain vähän aineksia pääoma- ja finanssimarkkinoiden kehityksen arviointiin ja erityisen niukasti ne tarjoavat keinoja siihen, miten ne pidetään kunnossa ikääntyvässä Suomessa.

Ikääntyneillä ihmisillä on hallussaan varallisuutta enemmän kuin nuorilla, he ovat merkittävä kuluttajaryhmä, he käyttävät kertyneitä eläkesäästöjä eläkerahastoista. He tekevät tärkeitä tulevaisuuteen vaikuttavia päätöksiä.

Väestöpolitiikan ydinasioihin kuuluva suomalaisuus identiteettinä ja kulttuurina ovat tärkeitä myös globaalitaloudessa. Olemme 1990-luvun aikana kokeneet ajatuksellisen käänteen. Kun Suomi osallistui entistä voimakkaammin kansainvälisten markkinoiden toimintaan, se vapautti pääomamarkkinoita ja liittyi EU:n jäseneksi. Kansainvälisten markkinoiden keskeiset toimijat ja foorumit (IMF, Maailmanpankki, G7 ja WTO) kytkeytyivät entistä vahvemmin osaksi suomalaista arkea. Suomalaisten yritysten toimikenttä laajeni Suomesta Eurooppaan ja kaikkiin maanosiin. Kansainväliset yritykset ja pääomavirrat ovat suuntautuneet Suomeen, jolloin kysymykset suomalaisesta yritystoiminnasta ja yritystoiminnasta Suomessa muuttavat muotoaan. Olennaista on, että elinkeinotoiminnalle on Suomessa kilpailukykyiset toimintaedellytykset. Muutos näkyy elinkeinoelämän järjestöjen toiminnassa: elinkeinoelämän intressien ajaminen ei tunne suomalaisuutta samalla lailla kuin ennen, mutta se tuntee edelleen Suomen maana, jossa harjoitettavaa elinkeinotoimintaa se edistää.

Tämän kehityksen vastavoimaksi on herätetty ajatusta uuden suomalaisen pääoman noususta. On alettu kaivata Suomeen sitoutuvaa pääomaa. On herätty näkemään kotimaisen omistuksen edut, sillä nykyisin suuretkin yritykset lomauttavat tai lakkauttavat kokonaisia toimivia tehtaita paremman tulosvaatimuksen nimissä. Kansalaiset eivät kykene ymmärtämään korkeiden tulosvaatimusten syitä ja yhteyttä globaalisti toimiviin kansainvälisiin markkinoihin. Ihmisten mielestä omistajan on oltava valmis kehittämään yritystä pitkällä aikavälillä eikä vain poimimaan lyhyen ajan pikavoittoja. Kansalaiset toivoisivat suomalaisille yhtiöille uusia kotimaisia omistajia, sillä pankit, vakuutuslaitokset ja muut institutionaaliset sijoittajat ovat vähentäneet omistustaan suomalaisissa yhtiöissä. Ruotsiin on myyty Suomen perinteisesti suurimmat pankit, pörssi ja arvopaperikeskus. Sanotaan, että ruotsalaisten suhtautuminen omistukseen on historiallisesti

erilainen: heille kvartaali tarkoittaa neljännesvuosisataa. Ruotsissa yksityisten perheiden lisäksi tärkeitä investoijia ja omistajia ovat valtio ja julkiset eläkerahastot.

Suomen ja Ruotsin perimmäisen eron syynä on maamme köyhyys. Kotimaiset pääomamarkkinat ovat pienet. Pääosa Suomen pääomasta on tullut aina ulkoa. Suomalaisten pääoma alkoi kertyä hitaasti 1800-luvun lopulla. Sitä on tuhoutunut sodissa ja lama-aikoina. Tutkimukseen ja tuotekehittelyyn omat varat eivät ole riittäneet koskaan. 1990-luvun lopun ja 2000-luvun alun nopeasti edenneen kansainvälisen integraation aiheuttamien kielteisten vaikutusten analysointiin on vihdoinkin herätty. Elinkeinoelämän keskusliitto, Suomen Yrittäjät ja Perheyrittäjien liitto ovat perustaneet Suomalaisen omistajuuden neuvottelukunnan. Sen ensimmäisiä tehtäviä lienee yrittää purkaa turhia esteitä suomalaisen pääoman muodostumiselle, saada yrityksiin kertyneet voittovarot mahdollisimman tehokkaasti kiertoon etsimään uutta tuottoa ja pohtia yrityksiltä ja palkansaajilta kerätyn lähes sadan miljardin euron työeläkerahan sijoitusta niin, että se turvaisi eläkkeiden lisäksi myös suomalaisen työn ja vaurauden tulevaisuudessa.

Väestöselonteon heikko finanssipoliittinen analyysi ilmenee tavassa, kuinka Suomi on asemoitu osaksi Eurooppaa. Suuri haaste hyvinvoinnille ja sitä kautta ihmisten tasa-arvolle Euroopassa ja Suomessa on, pystyykö poliittinen päätöksentekijä ratkaisemaan ajoissa ja tehokkaasti suurimman rakenteellisen ongelmansa – epätasa-arvon, joka väijäämättömästi näyttää seuraavan Yhdysvaltain talouden etumatkasta ja sen jatkuvasta syvenemisestä suhteessa Eurooppaan. Kun Euroopan väestörakenne vanhenee nopeammin kuin Yhdysvalloissa, Euroopalla on vaikeuksia tulevaisuuden tietoyhteiskunnassa. Seuraavat Yhdysvaltojen kehityspiirteet on huomattava tässä yhteydessä:

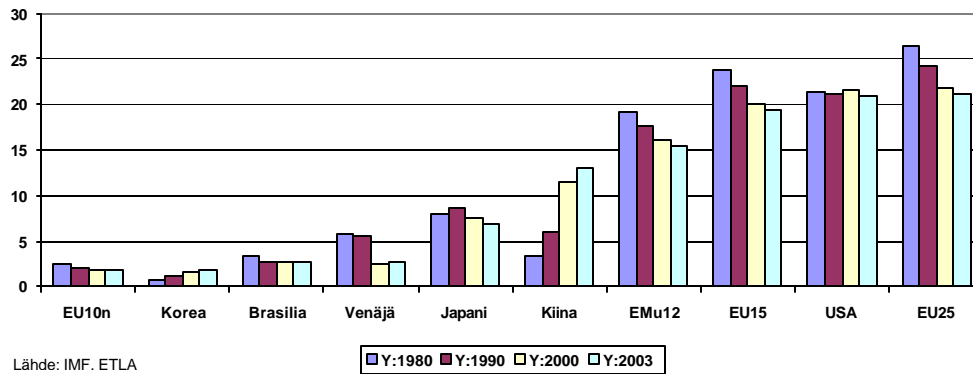
- vaurauden kertymä ja 1990-luvun ennätyksellisen suuret yritysten voitot
- menestystä, voittoja ja työtä janoava yksilökohtaisiin arvoihin sitoutunut nopeasti uusiutuva väestö
- isot, jo lähitulevaisuudessa 500 miljoonan kuluttavan ja muutenkin aktiivisen ihmisen vetovoimaiset markkinat
- tieteen ja teknologian uudet saavutukset
- osajien, pääomien ja voittojen vetovoima sekä kaikista näistä syistä entisestään voimistuvat
- investoinnit kasvavaan ja uudistuvaan talousalueeseen.

Euroopan taloudellinen kasvu oli sodan jälkeen aina 1970-luvun lopulle saakka nopeampaa kuin Yhdysvalloissa, mutta kun Yhdysvallat omaksui voimakkaan talouden kasvua painottavan talous- ja elinkeinopolitiikan, se talous kääntyi nopealle kasvu-uralle. Yhdysvallat hallitsevat globaaleja pääomamarkkinoita – vuonna 2003 se sai 72 prosenttia maapallon globaaleista pääomavirroista. Tällä hetkellä Yhdysvaltain BKT henkeä kohti on 30 prosenttia korkeampi kuin Euroopassa. Euroopan hitaan kasvun takia elintasokuilu näyttää edelleen kasvavan. Yhdysvaltain talous on neljännesvuosisadan ajan kasvanut reaalisesti vuosittain lähes 3 prosenttia. Tämä on 55 prosenttia enemmän kuin Länsi-Saksan ja 48 prosenttia enemmän kuin Ranskan ja 39 prosenttia enemmän kuin EU:n kasvu.

Eurooppaa ikääntyy nopeammin kuin Yhdysvallat. OECD:n mukaan huoltosuhde eli yli 65-vuotiaiden osuus 20–64-vuotiaisiin nähden nousee Yhdysvalloissa 22 prosentista 37 prosenttiin, mutta Euroopassa 26 prosentista 52 prosenttiin vuoteen 2050. Euroopan julkinen kulutus kasvaa. EU:n arvion mukaan väestökehitys nostaa 15 rikkaimman EU-maan julkisen kulutuksen BKT:stä 5 prosentista 8 prosenttiin. Hollannin entinen pääministeri Wim Kok arvioi EU:n kasvua selvittävässä raportissaan pelkän väestön ikääntymisen johtavan siihen, että EU:n nykyinen talouskasvu laskee prosentilla eli 2–2,25 prosentista 1,25 prosenttiin vuoteen 2040. Saksassa eläkkeiden osuus, joka on nyt yli 10 prosenttia bruttokansantuotteesta, kohoaa 15 prosenttiin vuoteen 2040 mennessä. Se nostaa veroja ja julkista velkaa (Standard & Poor'sin mukaan Saksan ja Ranskan velka nousee vuoteen 2050 yli 200 prosenttia BKT:stä).

Maailmantalouden suuria rakenteita eriteltäessä huomio kiinnittyy siihen, että Yhdysvallat verrattuna muihin läntisiin teollisuusmaihin on myös pystynyt turvaamaan perinteisen teollisuuden aseman Kiina-ilmioistä huolimatta. Selitys löytynee paljolti hyvästä väestökehityksestä.

Eräiden alueiden osuudet maailman kokonaistuotannosta, % (ostovoimakorjatut osuudet)

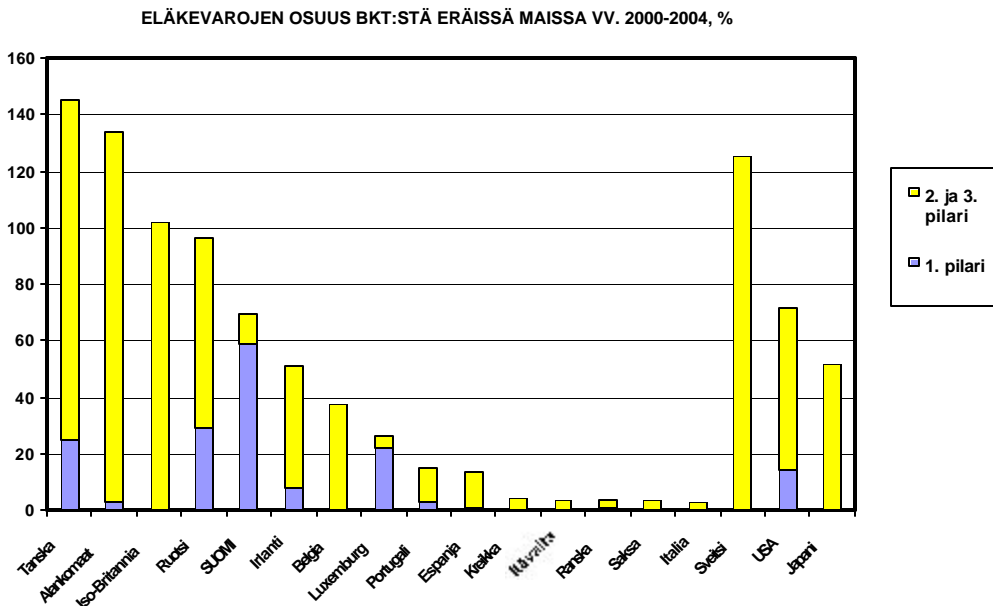
Pääomien kansainvälisessä jakautumisessa ei ole kysymys vain suurten talusmahtien keskinäisestä kilpailusta, vaan laajemmasta globaalista vastuusta. Yhteisen vastuun toteuttamiseksi hallitusten olisi puututtava ajoissa koko ihmiskunnan hyvinvoinnin pahimpaan globaalitalouden uhkaan eli kumulatiivisen vaurauden ja kasautuvien tulevaisuuden mahdollisuuksien aiheuttamaan jyrkästi syvenevään rakenteelliseen eriarvoisuuteen. Maat, joille on vuosisatojen aikana kertynyt rahan ja vaurauden tuoma etumatka, ovat huikeassa etulyöntiasemassa, koska niissä on kunnossa olevat valtiolliset ja markkinoiden instituutiot. Lisäksi maat ovat demokraattisia. Ne hallitsevat tulevaisuuden menetyksen avaimia: tiede, teknologia, koulutus ja osaaminen. Niillä on myös kovin vastuu.

Eläkevarat ja eläkerahastot – tulevaisuutta tekevä voima

Eläkevarat ja eläkerahastot ovat monella tavalla tärkeä tekijä taloudessa, kaikilla tasoilla. Huomattava osa ikääntymisen kustannuksista on tarkoitus kattaa rahastoista. Eläkerahastot ja vakuutuslaitokset ovat merkittäviä institutionaalisia sijoittajia. Nokia on eräs esimerkki. Ikään-
tyneen väestön kasvu muuttaa elinkeinorakenteita – palveluelinkeinon ojen tarve kasvaa. Eläke-
ikää lähestyvät ja eläkeläiset ovat varojensa käytön kautta tulevaisuutta tekevä voima.

Suomen lakisääteisten ja vapaaehtoisten eläkevakuutusten varat ovat noin 70 prosenttia bruttokansantuotteesta. Eläkkeiden rahastointi on Suomea suurempaa EU-maista Tanskassa, Hollannissa, Englannissa ja Ruotsissa sekä Sveitsissä. Uusissa EU-maissa eläkkeiden rahan-
sastointi on tyypillisesti vähäistä.

OECD-maiden eläkevarat olivat 10 055 miljardia dollaria (USD) vuonna 2003. Arvion mukaan OECD-maiden eläkevarat ovat noin 60–90 prosenttia koko maailman eläkevaroista. Osakkeisiin sijoitettujen eläkevarojen osuus vaihtelee suuresti maittain. Maailman rahoitusvarallisuus on suuruusluokkaa 118 000 miljardia dollaria. Eläkevarojen osuus maailman rahoitusvarallisuudesta on noin 10 prosenttia. Maailman rahoitusvarallisuudesta osakkeissa on 32 prosenttia ja 20 prosenttia on valtioiden velkakirjoja. Siitä, mikä on eläkevarojen osuus maailman osakevarallisuudesta, ei ole tietoa.

Muutama esimerkki siitä, miten eläkevarat voivat vaikuttaa maailman talouksiin: Maailman rahastoiduista eläkevaroista arvioidaan noin 90 prosenttia sijaitsevan Yhdysvaltain, Japanin, Ison-Britannian, Hollannin, Sveitsin ja Kanadan eläkerahastoissa. Arvioidaan, että vuoden 2020 jälkeen monien merkittävien maiden eläkerahastoista ulos virtaavat varat ovat suuremmat kuin sisään tulevat maksut. Eläkerahastot joutuvat realisoimaan muun muassa osakkeita, mikä voi johtaa osakekurssien maailmanlaajuiseen laskuun.

Viime vuosikymmenen lopulla maailman osakekurssit nousivat erittäin voimakkaasti. Vuodesta 2000 ne laskivat kolme vuotta. Voimakas nousu ja lasku on yhdistetty teknologiaosakkeiden kuplaan. Kolme vuotta kestäneestä laskusta huolimatta osakekurssit ovat reaaliarvoltaan merkittävästi korkeammalla tasolla kuin vuoden 1980 alussa. Osakekurssien voimakas nousu viime vuosikymmenen lopussa Yhdysvalloissa ajoittuu kauteen, jolloin vuosina 1946–64 syntyneet suuret ikäluokat tulivat elämänvaiheeseen, jossa heillä oli runsaasti säästöjä. Taloustieteilijät kiistelevät, onko keski-ikäinen väestö säästöillään vetänyt osakekurssia ylös ja suurten ikäluokkien tullessa eläkeikään osakkeiden realisointi johtanut osakekurssien alastuloon. Hypoteesi ei koske vain osakkeiden arvojen kehitystä, vaan muitakin omaisuuslajeja kuten kiinteistöjä. Kysymys on siitä, että suurten ikäluokkien siirtyessä eläkkeelle markkinoille tulee tarjolle suurilta ikäluokilta vapautuvia varoja, joita tarjotaan pienemmille ikäluokille. Jos tarjontaa on kysyntää enemmän, hinnoilla on taipumusta laskea.

Vaikka väestökehitystä mittaavien muuttujien ja finanssimarkkinoita koskevien muuttujien väliset riippuvuudet ovat kiistanalaisia, ne koskettavat voimakkaasti Suomea, koska työeläkevarojen optimaalinen ja varma sijoitus on ratkaisevaa koko järjestelmälle. Työeläkevaroja on sijoitettu kasvavassa määrin ulkomaille paremman tuoton toivossa. Nämä eivät tuota työpaikkoja Suomeen. Ongelmaista on, että työeläkejärjestelmä on kuitenkin kiinni kotimaisesta työllisyydestä. Moneen Euroopan maahan verrattuna Suomen rahastointiaste on korkea. Keskeisin osin se on ns. jakojärjestelmä. Suomessa maksetuista työeläkemaksuista yli 70 prosenttia menee suoraan maksussa olevien eläkkeiden maksamiseen. Maksut peritään maksetuista palloista, joten työeläkkeiden kestävyys nojaa työpaikkoihin Suomessa.

Eläkerahastojen toimintalogiikka on ihmisen näkökulmasta selkeä. Sijoittaja haluaa eläkerahailleen mahdollisimman hyvän ja varman tuoton mahdollisimman lyhyessä ajassa. Tämä koskee myös suomalaisia. Jokainen suomalainen haluaa kovalla työllä ansaituille säästöille mahdollisimman hyvän tuoton. Haluamme turvata oman vanhuutemme huonoissakin taloudellisissa suhdanteissa, mutta haluamme myös käyttää meidän hoitoomme annetut leiviskät viisaasti, jotta jälkipolvillamme olisi hyvät lähtökohdat. Mitä nopeammin väestö ikääntyy ja huoltosuhde vaikeutuu, sen enemmän on taipumusta siirtää vastuuta vanhuuden ja terveyden turvasta ihmisille itselleen. Monessa läntisessä maassa, varsinkin niissä, joissa ei ole ajoissa alettu kerätä eläkerahastoja, hallitukset jo rohkaisevat kansalaisia ottamaan vanhuuden turvan aktiiviseen ja omaehtoiseen hoitoonsa. Ihmiset ymmärtävät omien sijoitusten tärkeyden. Säästöjä ohjataan hyvän tuotosvaatimuksen mukaan kansainvälisille finanssimarkkinoille. Mitä todennäköisimmin suuri osa suomalaisten eläkevaroja siirtyy jatkossakin kansainvälisiin eläkerahastoihin ja niiden parhaiden sijoittaja-asiantuntijoiden edelleen sijoitettavaksi. Näin siitä huolimatta, että tiedämme kansallisten investointivarojen niukkuuden pahenevan.

Kun työllisyys on Suomen ikääntyvän hyvinvointivaltion kohtalonkysymyksiä, olisi hajasti keskusteltava, miten eläkejärjestelmät voivat omilla toimillaan edistää kotimaista työllisyyttä. Olennaista on myös päätöksenteko, eli missä päätökset tehdään, kuka ne tekee ja koska sekä millä perusteilla. Eduskunnan kannalta myös vastuiden tulisi olla selkeät – miten edustuksellinen demokratia ohjaa ja valvoo erään tärkeimmän ikääntymisen voimavaran eli eläkejärjes-

telmien varojen käyttöä. On selvää, että vaikka ulkomaiset sijoitukset saattavat tuottaa kotimaisia enemmän, ulkomaisten sijoitusten lisätuotot eivät korvaa Suomesta ulkomaille siirtyviä työpaikkoja. Mutta on myös selvää, että lain mukaan työeläkeyhtiöiden on sijoitettava eläkevaransa tuottavasti ja turvallisesti. Tällöin tullaan taas siihen perusasiaan, että kaikki katsovat sinne, missä ovat isot lupaavat markkinat.

Globalisaatio on vaikuttanut selvästi viimeisen 10 vuoden aikana suomalaiseen omistukseen, yrityksiin ja pörssitoimintaan. Suomalaisyrittäjistä on tullut kansainvälisiä, jolloin olennaisempaa on toimiala kuin kotimaa. Suomen 50 suurimman yrityksen liikevaihdosta vain reilu viidesosa tulee kotimaasta, ja niiden työntekijöistä vain 40 prosenttia on suomalaisia.

Työeläkeyhtiöiden johtajat korostavat, että suurimpien yhtiöiden osakesalkusta jo noin 40 prosenttia on suomalaisyhtiöitä. Osakesalkkua ei rakenneta maittain vaan toimialojen perusteella, sillä niissä tuottovaihtelu on suurempi. Suurempi panostus Suomen pörssiin voisi vääristää osakkeiden arvostuksia. Rahaa voidaan sijoittaa lisää uusiin yrityksiin, mutta riskit kasvavat. On myös nähtävissä, että uusilla suomalaisyrityksillä ei ole puute rahoituksesta vaan asiantuntijoista, jotka pystyvät tekemään tulosta. Sijoitusyhtiöiden johto korostaa, että sijoittajat eivät johda yrityksiä.

Väestöpolitiikan ja vallankäytön näkökulmista kansainvälisten eläkerahastojen toimintalogiikasta on nähtävissä eräitä uusia piirteitä. Ikääntyneet sijoittajat haluavat ohjata myös eettis-moraalisin perustein rahojaan. Eräs muoto globaalivastuuta on, että osakkeenomistajat painostavat Wall Streetin sijoittajia valikoimaan, mihin maihin, mihin yhtiöihin, mille aloille, mihin toimintoihin ja millä ehdoin heidän rahojaan sijoitetaan. Samalla tavoin kuin IMF:n, Maailmanpankin ja yksittäisen maan kehitysapuvarojen käytölle on asetettu ehtoja, muillekin sijoituspäätöksille voidaan asettaa ehtoja. Tänä keväänä eläkerahastojen omistajat ovat osoittaneet Wall Streetillä mieltään diktatuurimaihin tehtävistä sijoituksista (esim. eurooppalaisia Sudanin kanssa kauppaa harjoittavia yhtiöitä vastaan). Poliittikka ei ole poissuljettu valikoivasta eläkerahastojen sijoitustoiminnasta.

Suomen oltava nousussa mukana

Suomalaiset väestöpoliittiset ratkaisut löytyvät koko ihmisen elämänkaaresta. Tämä tarkoittaa, että on varmistettava väestön uusiutuminen. Syntyvyyden nostaminen, maahanmuutto ja adoptio ovat keinoja. Perheestä, joka on paitsi väestön uusiutumisen myös yhteiskunnan perusta, on pidettävä huolta. On varmistettava, että Suomessa tehdään tarpeeksi töitä ja tulosta. Nuoret on saatava nykyistä aikaisemmin työhön ja ikääntyneet jäämään nykyistä pidempään töihin. Työelämän on oltava sellaista, että ihmiset haluavat tehdä töitä. Nuorten osaavien ihmisten pitää haluta jäädä Suomeen. Jos Suomi on maailman parhaita lapsen kasvuympäristöjä, raha ei riitä maastamuuton kiihokkeeksi. Yritysympäristön on oltava sellainen, että Suomeen syntyy työtä. On saatava investointeja. Osista voi saada enemmän kuin niiden summa. Aika ajoin on käytettävä suomalaisen poliittisen järjestelmän vahvuutta: tarkistettava systeemejä yhteistyössä eri osapuolten kanssa sopien. On tehtävä järkeviä ja viisaita valintoja ja päätöksiä.

Olennaista on myös, mihin Suomi kiinnittyy – mihin se vertaa tavoitteitaan ja menestystään, mutta myös tappioitaan, mutta ennen kaikkea mistä se hakee uutta voimaa. Hallituksen selonteoko ei ota tähän kantaa. Euroopalla ei näillä näkymin ilman radikaaleja uudistuksia ole ennusteiden mukaan riittävästi globaalissa tulevaisuudessa annettavaa. Jos Suomi aikoo olla mukana nousevien talouksien, kasvavien markkinoiden, uutta luovan nuorison, parhaan tieteen ja menestyksekkäimmän taiteen imussa, on sen valittava parasta maailmasta, mihin orientoitua ja kiinnittyä. Tässä suhteessa on oltava itsetietoinen ja itsekäs.

VÄESTÖPOLITIIKAN TULEVAISUUSPOLKUJA – paranevatko pidot väen vähetessä? (Osmo Kuusi)

Kuinka pitää ikääntyvä Suomi innokkaan ja uteliaan iloisena, uusiutuvana ja dynaamisena? Kuinka taata ikääntyvälle väestölle sen yhä enemmän tarvitsemat hoivapalvelut niin, että ei tukahduteta Suomea yhdeksi suureksi kuolemaa odottavaksi vanhainkodiksi, josta nuoret pakenevat pois kaikkialla vastaan tunkevaa ikävää? Yksi avainkysymys on, voivatko alueet, joissa yli 65-vuotiaiden osuus ylittää 25 prosenttia, säilyä iloisena dynaamisina ja uusiutumiskykyisinä. Vai onko realistisempaa pyrkiä säilyttämään ”elämän dynaaminen syke” ainoastaan alueilla, joissa nuorten osuus on suurin?

Kysymyksiä pohditaan kahden vuoteen 2030 ulottuvan tulevaisuuspolun (skenaarion) avulla. Erityisesti tulevaisuuspolut yhdistyvät eduskunnan terveydenhuollon tulevaisuus -hankkeessa hahmoteltuihin kahteen perusterveydenhuollon järjestämismalliin ns. terveydenhoitopiirimalliin (20 piiriä) ja 20 000–90 000 hengen terveydenhuoltoalueisiin (80–100 aluetta; ns. Kunnamon malli).

Lähtökohtana kummassakin Suomen tulevaisuuden valinnassa on, että hyvän tulevaisuuden kannalta välttämättömät asiat tulevat hoidetuiksi:

- 1) Suomen hyvinvoinnin kannalta välttämättömät työt tulevat tehdyiksi. Kaikille tarvitseville turvataan vähintään nykytasoa olevat hoivapalvelut. Kaikenikäiset saavat heidän tulevaisuutensa turvaavan koulutuksen. Suomalainen kulttuuri ja elämänmuoto säilyvät. Perusrakenteet, kuten tiestö, tietoliikenneyhteydet ja rakennukset, ovat toimintakunnossa.
- 2) Tuonnin maksavien yritysten eli vientiyritysten ja niiden työvoiman säilyminen Suomessa. Olellaista on Suomessa pysymisen perusteet: yrittämiselle myötämielinen ympäristö; dynaaminen luova luokka viihtyy Suomessa; turvalliset ja vakaat olot, kilpa-ilukykyiset palkat ja muut työehdot.
- 3) Suomen viisas rooli ja toimintatapa EU:ssa ja globaalien kehityksen hallinnassa. Olellaista on talouden globalisaatiossa muun muassa työolosuhteiden ja työehtojen kehittäminen globalisaation piirissä olevissa talouksissa, mutta laajemmin tunnistaa globaalin alidemokratian vaateet globaalivastuuna ja ympäristö- ja energiakysymysten globaalien ratkaisun tarve.

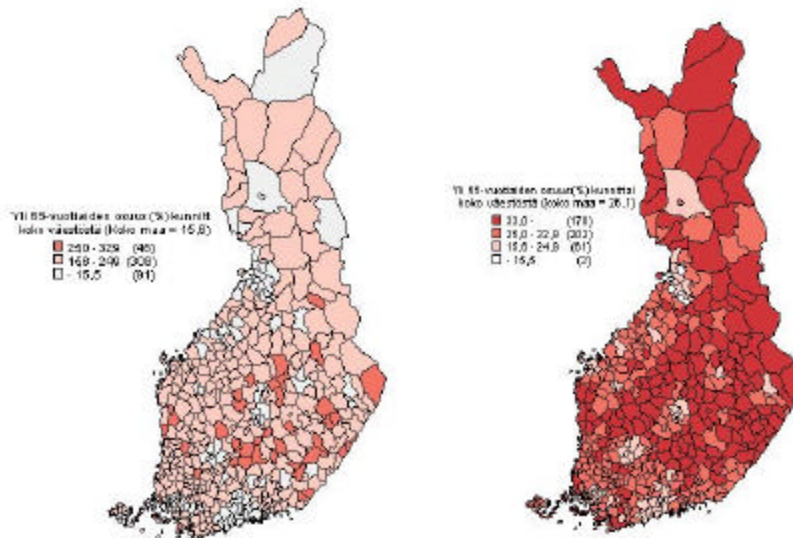
Näistä lähtökohdista ja ottaen huomioon tulevaisuusvaliokunnan aiemmat skenaariot, josta tärkeimmät sisältyvät edelliseen tulevaisuusselontekomietintöön koskien alueellista tasapainoa (VNS 4/2001 vp Tasapainoisen kehityksen Suomi 2015, TuVM 2/2002 vp) ja teknologian arviointiin koskien ikääntyneiden itsenäistä selviytymistä ja geronteknologiaa (TuV, teknologian arviointeja 9, 2001), on esitettävissä lyhyesti ja pelkistäen seuraavat kaksi skenaariota. Peruskysymys skenaarioissa on, kuinka säilyttää Suomi luovana ja dynaamisena.

Skenaario 1. Dynaamisten kasvukeskusten ja rauhoitetun vanhuuden Suomi

Skenaariossa lähdetään siitä, että iloinen luovuus ja dynaamisuus on mahdollista vain alueilla, joilla nuoren väen osuus on suuri. Niinpä pyritään ennen kaikkea edistämään näiden alueiden säilymistä iloisina, dynaamisina ja luovaa luokkaa houkuttelevina. Vanhenevalle väestölle varataan mahdollisuus vetäytyä vanhuuden rauhaan heidän palvelemiseensa erityisesti suuntautuvilla alueilla. Skenaariossa syntyy kaksi selvästi toisistaan poikkeavaa elämäntapaa: toisaalta nuorten ja työssäkäyvien, toisaalta eläkkeelle vetäytyneiden.

Tilastokeskuksen väestöennusteen mukaan sellaisia seutukuntia, missä vielä vuonna 2030 väestöstä alle 25 prosenttia on yli 65-vuotiaita, ovat etelästä pohjoiseen: Pääkaupunkiseutu, Salon seutu, Turun seutu, Lahden seutu, Tampereen seutu, Jyväskylän seutu, Seinäjoen seutu, Joensuun seutu, Vaasan seutu, Kuopion seutu, Kokkolan seutu, Ylivieskan seutu, Oulun seutu ja Rovaniemen seutu. Jotta maan kaikissa osissa olisi oma dynaaminen keskuksensa, kehitys- ja investointien erityisiksi kohteiksi voitaisiin ottaa esimerkiksi Lappeenrannan seutu, Mikkelin seutu, Porin seutu ja Kajaanin seutu ja joitakin muitakin ”dynaamisen sykkeen” omaksuvia seutukuntia. Jo luonnostaankin tapahtuvaa kehitystä näissä kasvukeskuksissa tuetaan siten, että ”kasvun meininki” niissä vahvistuu. Esimerkiksi maahanmuuttajia ohjataan lähinnä vain näihin seutukuntiin. Koulutuksen ja varsinkin perusterveydenhuollon ja vanhustenhuollon palvelut järjestetään kasvukeskusvetoisiksi perustuen nykyisiin 20 sairaanhoitopiiriin tai vielä suurempiin miljoonapiireihin (ns. terveydenhoitopiirimalli).

65+vuotiaiden osuus väestöstä 2003 ja 2030

Samanaikaisesti muista alueista kehitetään paikkoja, joissa eläkkeelle siirtynyt väestö viihtyy hyvin ja saa tarvitsemansa peruspalvelut ilman, että sen tarvitsee itse aktiivisesti osallistua palveluidensa järjestämiseen. Näiden alueiden elinkeinotoiminta tukee ensisijaisesti tällaista viihtyvyyttä tarjoten esimerkiksi matkailupalvelujen kautta myös kasvukeskuksissa eläville mahdollisuuden rauhoittumiseen. Rauhallista elämänmuotoa arvostavat voivat myös esimerkiksi etätöitä tehden hakeutua näille seuduille.

Skenaario 2: Aktiivisten ja innovatiivisten ikääntyneiden Suomi

Skenaario lähtee siitä, että paikkakunnan suuruuden, väestönkasvun ja nuoren väen merkitystä alueen innovatiivisen hengen määrääjinä on liioiteltu. On unohdettu, että nopeimmin väestöään kasvattaneet maat eivät ole maailmassa menestyneet ja uudistuneet, vaan maltillisesti väestöltään kasvaneet maat. Viime vuosisadalla näin kehittyneiden maiden elintaso kasvoi seitsemänkertaisesti väestönkasvuun verrattuna. Tärkeämpää kuin nuorten määrä alueella on se, että jokaiseen nuoreen panostetaan ja ikääntyvien luovuus käytetään täydessä mitassa hyväksi. Ikääntyvien luovuus on toisenlaista kuin nuorten. Se perustuu monipuoliseen elämäkokemukseen ja kykyyn yhdistellä oivaltavasti asioita. Tulevaisuusvaliokunnan alueellisten innovaatiojärjestelmien hankkeen kenttäkierros osoitti, että alueidensa työllistäjät ja uudistajat eivät tyypillisesti ole aivan nuoria. Syrjäseutujen innovaattorit ovat osanneet yhdistää opiskelun kautta muodostuneeseen osaamiseensa kokemuksensa työstä kaukana kotiseudustaan. Tyypillisesti syrjäseutujen innovaattorit ovat löytäneet innovaationsa lähipiiristään.

PENTINPAJA OY

Janne Häikiö, yrittäjä, kehitysjohtaja

Korjuukouria, laikkureita, reikäperkauslaitteita – innovaatioita Ilomantsista

Pentin Paja Oy on vuonna 1982 pieneen Ilomantsin Naarvan kylään perustettu perheyrittys, joka on yli 20 vuoden toimintansa aikana erikoistunut metsä- ja maanrakennuskoneiden tuotekehitykseen ja valmistukseen. Pentin Paja markkinoi yhdeksää eri tuotetta Naarva-tuotenimellä. Miljoonan euron liikevaihdosta n. 20 % tulee teollisuuden huolto- ja kunnossapitopalveluista. Vientiin menee 25—30 % tuotannosta.

Yritystoiminnan historia ulottuu jo 60-luvun alkupuolelle. Käytyään armeijan autokompaniassa Lahdessa Pentti Häikiö työskenteli korjaamoissa Imatralla ja Kuusankoskella. Kun Naarvan kylään vedettiin sähköt 1963, hän heti palasi rakkaalle kotiseudulleen ja perusti Naarvaan korjaamon, kuten oli jo aikanaan luvannut.

Vuonna 1996 kuollut Pentti Häikiö oli yrittäjä, kyläseppä ja keksijä, joka uskoi, että kehitysalueella ja syrjäkylälläkin voi toimia yrittäjänä. Omien sanojensa mukaan "täytyy olla työnäky, joka kantaa aikeiden aikojen yli". Heti korjaamon alkuvuosina Pentti kehitteli monia metsätyötä helpottavia laitteita, korjasi autoja ja maatalouskoneita. Käden kätevyys, tekninen osaaminen ja innostus oppia uutta antoivat pohjaa yhä vaativimmille innovaatioille. Avosoiden metsäkylvöalustan leikkauslaite jopa palkittiin Karjalan Messuilla 1969. Laite ei kuitenkaan koskaan päätynyt sarjavalmistukseen.

70-luvulla yrittäjän leipä tuli autokorjaamon lisäksi metsäkoneurakoinnista. Maataloustraktorin pohjalle itse rakennetut metsäkoneet toivat töitä yrittäjän lisäksi kahdelle, joskus jopa kolmelle työntekijälle. Ensimmäisen käytetyn sorvin myötä alkoi myös alihankinta konepajaryityksille. Töiden lisääntyessä 80-luvun alussa Pentti Häikiön auto- ja maatalouskonekorjaamon rinnalle perustettiin konepaja Pentin Paja Ky, joka teki alihankintaa isommille konepajoille Pohjois-Karjalassa. Työntekijöitä yrityksellä oli 3–6.

Karttunut ammattitaito, kokemus ja osaaminen sekä erityisesti yhteistyö isompien yrityskumppaneiden kanssa toi mukanaan yhä vaativimpia hankkeita. Keksijän ja tuotekehittelijän rooli tuli Pentissä esille yhä voimakkaammin. Joskus liiketaloudellinen ajattelu jäi vähälle huomiolle, mutta kovalla työnteolla ja elämämyönteisyydellä päästiin eteenpäin. Avioliitto ja perhe olivat tärkeä taustavoima, samoin hengellinen toiminta rajaseutukirkon ja seurakunnan yhteydessä. Kaiken keksimisen ja tuotekehittelyn lähtökohdana Pentti sanoi olevan se, että valmistettava laite auttaisi metsäisten syrjäseutujen ihmisten elämää, sillä "metsistä ja soilta täällä on elanto saatava".

90-luvun alku oli raskasta aikaa ja monet yritykset kaatuivat tai "lamaantuivat" odottamaan parempia aikoja. Syvimmän laman aikaan kyläsepan sitkeydellä ja ikuisen keksijän innolla Pentti yhteistyökumppaneineen keskittyi kehittämään uusia tuotteita. Syntyi ensimmäinen energiapuun korjuukoura, joka myös patentoitiin. Myöhemmin tässä ensimmäisessä "Naarva-kourassa" käytettyä patenttia sovellettiin varsin innovatiivisessa traktorikäyttöisessä Naarva-Syke sykeharvesterissa, joka osoittautui menestykseksi, ainakin Pentin Pajan mittakaavassa.

Pentin äkillinen kuolema helmikuussa 1996 toi mustat pilvet Naarvan vaaralle. Ikuisen optimistin ja korpifilosofin poismeno jätti suuren aukon pieneen yhteisöön ja pakotti perheen suuren surun keskellä myös arvioimaan yrityksen jatkomahdollisuuksia.

Pentin poika Mikko siirtyi vieraan palveluksesta yrityksen johtoon. Sykeharvesteri ja energiakoura ottivat paikkansa kotimaan markkinoilla ja yrityksen vaurastumisen myötä uusikin tuotteita päästiin kehittämään. Nyt Naarva-Kouria on tarjolla 6 eri mallia eri alustakoneille maataloustraktoreista harvestereihin. Naarva-Koura on tällä hetkellä energiakourien markkinajohtaja kotimaassa.

Nyt yritys kasvaa, uusia tuotteita ja ideoita syntyy ja tulevaisuus näyttää valoisalta. Vuoden 2004 alussa kuolinpesä jaettiin ja yrityksen pääosakkaat ja jatkajat ovat nyt Pentin pojat Mikko ja Janne Häikiö. Toimintaa on laajennettu Joensuuhun.

Pentin Pajalla on oma päätoiminen suunnittelija ja tuotekehitykseen onkin panostettu voimakkaasti viime vuosina. Mikko on jatkanut tuotekehittelijänä isänsä jalanjäljissä ja uusimpana innovaationa on parhaillaan kehitteillä kuusitaimikon reikäperkauslaite yhteistyössä UPM-Kymmenen ja Joensuun yliopiston Mekrijärven tutkimuslaitoksen kanssa.

Yli 40 vuotta on jo vierähtänyt siitä, kun Pentti perusti korjaamon Naarvaan. Kylä kuihtuu, kaupat, posti ja koulu on lopetettu jo vuosia sitten. Pentin Pajalla kuitenkin sorvataan ja hitsataan enemmän kuin koskaan. Pentin Pajalla on yhä "hyvät näkymät".

Skenaarioiden leimallinen piirre on aktiivisena säilyvä yli 60-vuotias väestö, joka valppaana ja kiinnostuneena, mutta hyvin vähän nuorten valintoja rajoittavana seuraa ja kommentoi nuorten elämää ja on valmis osallistumaan siihen. Tätä tukee se, että koulutuksen ja varsinkin perusterveydenhuollon ja vanhustenhuollon palvelut järjestetään siten, että myös hyvin vanhusvaltaisilla alueilla 30 000–90 000 hengen alueet ja niiden yhä ikääntyneemmät päätöksentekijät ottavat vastuun peruspalvelujen järjestämisestä.

Eläkkeelle siirtynyt väestö osallistuu näin jatkuvasti aktiivisesti yhdessä alueen nuorempien kanssa palveluiden järjestämiseen ja elinkeinotoiminnan edistämiseen. Näin muodostuu sukupolvien välille luonteva yhteys, joka jatkuu pitkälle vanhuuteen. Ikääntyvät pitävät perinteiseen suomalaiseen tapaan viimeiseen saakka kiinni itsenäisestä elämästään hyläten täysin ajatuksen siitä, että he ”ansaitsevat” hyvän kohtelun nuorelta sukupolvelta. Tämän he tekevät oman elämänhalunsa, vireytensä ja uskottavuutensa säilyttämiseksi, eivät koskellakseen nuorempaa sukupolvea. Vastaavasti he viimeiseen saakka vaativat, että heitä kohdellaan tasavertaisina keskustelukumppaneina. Ikääntyneiden kykyjä epäileville heillä on tapana heittää vastakysymys: Ette kai väitä, että 70-vuotias Paasikivi tai Mannerheim oli tyhmä?

Skenaariota tukee se, että yhä paranevat tietoliikenneyhteydet mahdollistavat tehokkaan vuorovaikutuksen ilman jatkuvia tapaamisia kasvokkain. Ei esimerkiksi tule lähteä siitä, että väestökeskittymät ja erityisen nuorisovaltaiset alueet ovat muita valmiimpia kohtaamaan ihmisiä toisista kulttuureista. Jos alueella asuvat ihmiset viihtyvät, myös sinne muuttavat viihtyvät ja alueen nuoret palaavat kotiseudulle haettuaan ensin oppia maailmalta.

Skenaariota voidaan työstää eteenpäin seuraavan tulevaisuustaulun pohjalta:

	Dynaamisten kasvukeskusten ja rauhoitetun vanhuuden Suomi	Aktiivisten ja innovatiivisten ikääntyneiden Suomi
1. Miltä aloilta Suomen viennin tai tuonnin korvaamisen avain-innovaatiot?	Suurimittakaavaisesta tuotannosta maailman-markkinoille, urbaanista nuorisokulttuurista	Etätuotannon tehokas hyväksikäyttö, paikallisiin vahvuuksiin suuntautuva osaava tuotanto (paikalliset raaka-aineet ja niiden jalostus, energia, ympäristönhoito, räätälöidyt matkailu tms. -palvelut)
2. Itsensä ja toisia työllistävät innovaattorit	Pääasiassa väestöltään kasvavissa keskuksissa	Kasvukeskusten ohella tähtiy yrityksissä kaikkialla maassa
3. 55–70-vuotiaiden osuus innovaattoreista	Vähemmän kuin 18–54-vuotiaissa	Suhteessa yhtä paljon kuin 18–54-vuotiaissa
4. Infrastrukturi	Suosii entistä enemmän yhteyksiä kasvukeskuksiin ja keskusten välisiä yhteyksiä	Myös yhteyksiä aluekeskuksiin korostetaan, erityinen paino hyvissä tietoverkkoyhteyksissä kaikkialla maassa.
5. Suuriin ikäluokkiin kuuluvien yhteiskuntaa hyödyttävä työ vuoden 2010 jälkeen	Erityisesti ikääntyneiden suuren osuuden kunnissa ikääntyneet vetäytyneet omiin oloihinsa passiivisesti palveltaviksi	Ikääntyneet aktiivisia kaikkialla maassa ottaen aktiivisesti vastuuta alueidensa palvelujen ja elinkeinojen toimivuudesta
5. Koulutuksen painopisteet	Koulutus palvelee erityisen hyvin kasvukeskuksissa toimivien kärkiyritysten työvoimansaantia	Koulutus tähtää paitsi siihen, että jokainen nuori lähtee hyvin eväin maailmalle, myös kaikkien ikäryhmien pitämiseen aktiivisina
6. Hoivapalvelut	Hoivapalvelut keskitetään valtakunnallisesti tehokkaasti kasvukeskuksista johdetuiksi	Ikääntyvän väestön kunnista muodostetaan 30 000–90 000 alueita, joiden väestölle annetaan aidosti vastuu hoivapalvelujen järjestämisestä alueellaan
7. Maahanmuuttajat	Sijoittuvat lähinnä kasvukeskuksiin	Sijoittuvat kaikkialle maahan
8. Suomen rooli EU:ssa ja globaalien kehityksen hallinnassa	EU-yhteydet ja globaalivastuunotto keskittyvät kasvukeskuksiin	EU-yhteydet ja globaalivastuunotto myös vanhusvaltaisilla alueilla

UUDET INNOVAATIOT VÄESTÖPOLITIIKASSA HARVINAISIA

Tulevaisuusvaliokunta on koko toimintansa ajan pyrkinyt seuraamaan kansainvälistä yhteiskuntapoliittista keskustelua tavoitteena saada tietoja ja ns. heikkoja signaaleja uusista avauksista eri elämänalueilta. Väestöpolitiikassa uudet sosiaaliset innovaatiot ovat vähäisiä ja niistäkin osa on niin kiistanalaisia, että ei ole todennäköistä, että niitä lähitulevaisuudessa omaksutaisiin. Kuten aina tieteessä, tekniikassa tai innovaatioissa kunkin yhteiskunnan on itse omista arvo- ja muista lähtökohdistaan arvioitava uudistusten tarve, hyöty ja soveltamismahdollisuudet. Mallit, linjaukset ja yhteiskunnan institutionaaliset uudistukset ovat luonnollisesti sidoksissa kunkin maan historiaan ja kulttuuriin eivätkä onnistuneetkaan niistä ole suoraan mihinkään koptoitavissa. On vain niin, että kunkin maan on itse työstettävä yhteiskunnalliset innovaationsa. Tästä huolimatta pitkän aikavälin yhteiskunnan rakenneongelmat on usein ratkaistavissa vain etsimällä aktiivisesti uusia ajatuksia ja ajattelutapoja. Joskus näitä tarvitaan vahvistamaan omaa valittua linjaa ja joskus vauhdittamaan radikaalejakin kokeiluja. Parasta olisi, jos Suomi pystyisi samaan tapaan kuin aikanaan kansaneläkejärjestelmää, peruskoulua tai kansanterveysjärjestelmää kehittäessään luomaan itse laajan konsensuksen periaatteella uusia sosiaalisia ratkaisuja.

Sosiaaliset innovaatiot tärkeitä, mutta vaikeita toteuttaa

Kansainvälisesti tarkastellen sosiaalisista innovaatioista väestöpolitiikan kannalta merkittäviä ovat työn ja perheen parempaan yhteensovittamiseen, ihmisten työssä jaksamiseen ja elämän ruuhkahuippujen tasoittamiseksi tähtäävät ehdotukset ja kokeilut. Vuosikymmeniä on puhuttu kansalaispalkan eri muodoista. On etsitty keinoja, joilla työelämän elinkaariajattelun mukaan töitä voisi tehdä vähemmän lasten ollessa pieniä ja vastaavasti taas enemmän, kun lapset ovat muuttaneet pois kotoa. Asuinkustannusten joustolla on pyritty turvaamaan tilava asuminen lapsiperheille. Palkkamalleja on pyritty uudistamaan perheiden kulutustarpeisiin nähden siten, että nuorille, joilla perhekustannukset ovat suurimmillaan, ohjautuisi palkankorotuksia. Tulevaisuusvaliokunta on aiemmissa mietinnöissään ja selvityksissään tarkastellut myös elinkaariajattelua, varsinkin elinikäisen oppimisen kannalta.

Suurin ongelma on perhettä tukevien ratkaisujen rahoitus. Jos varat otetaan julkisista varoista, verotus nousee ja julkinen velka lisääntyy. Moni kansalaispalkkaa tarkoittava tai tukeva uudistusehdotus on perimmiltään kaatunut pelkoon työperäisten yhteiskunnan arvojen ja moraalien murentumisesta ja työperustaisen sosiaaliturvan katoamisesta. Näin ollen kilpailukyvyyn, julkisen sektorin rahoituspohjan ja koko hyvinvoinnin turvaamiseen tähtäävät elämän ruuhkahuippua purkamaan tarkoitetut väestö- ja perhepoliittiset uudistukset eivät etene. Niiden toteutus edellyttää, että Suomessa mennään töihin nykyistä aikaisemmin ja työelämässä pysytään nykyistä kauemmin.

Uudet kansainväliset sosiaaliset avaukset painottuvat talouden toimivuuden puolelle, nimenomaan investointitoimintaan ja aktiiviseen tulevaisuuteen suuntautuvaan sijoituspolitiikkaan. Idea kansankapitalismista ja kapitalismin demokratisoimisesta kansalaismistuksen ja laajan yrittäjyyden keinoin on levinnyt niin angloamerikkalaiseen maailmaan kuin Kiinaan. Eri maiden hallitukset käyttävät paljon voimavaroja osakemarkkinoiden sääntelyyn ja arviointiin tavoitteena tehdä niistä mahdollisimman turvallisia yksityisten ihmisten sijoituskohteeksi. Asumisessa rohkaistaan vuokralla asumisen sijasta sijoittamaan omistusasuntoihin. Kansalaisia kannustetaan luomaan henkilökohtaisia sijoitustilejä eri elämäntilanteille ja koko ihmisen elinkaarta ajatellen.

Useissa uudistusehdotuksissa pyritään luomaan uusia riskien hallintajärjestelmiä. Yritetään muun muassa hyödyntää markkinamekanismeja globalisaation ja muun yhteiskuntamurroksen aiheuttamien riskien vaimentamisessa. Suuria henkilökohtaisia riskejä pyritään hajauttamaan. Puhutaan hyvinvointipolitiikan rahoituksen elämän mittaisesta vastuujärjestelmästä. Markkinapohjainen työttömyysvakuutus voitaisiin näin ajatellen luoda sen pohjalle, miten kansallinen tai kansainvälinen toimialakohtainen työttömyys liikkuu. Vauraissa maissa, joissa tiedemiehet sanovat eliniän pitenevän niin, että joka 5. tänä päivänä syntyvä tyttö elää 100-vuotiaaksi, on alettu yhä selvemmin suunnitella lapsille terveystakuuksia, työssäkäyville työttömyysvakuuksia ja ikääntyville vanhuuden vakuutuksia.

Suomessa on lähinnä puhuttu tarpeesta täydentää julkista palvelutuotantoa yksityisellä tarjonnalla. Kun väestön ikääntymisen seurauksena julkisen sektorin voimavarat heikkenevät, tarvitaan yksityisiä ratkaisuja mukaan lukien kansalaisten omaan säästämiseen perustuvia vakuutusmuotoisia järjestelmiä.

Varsin monet kansankapitalismin uudet kokeilut sisältävät suuria henkilökohtaisia ja yhteiskunnallisia riskejä. Ihmisten koulutustaso, tiedot ja taidot vaihtelevat. Eliitin ja syrjäytyneiden kyvyt kohdata oman elämänsä suuria ratkaisuja ovat aivan erilaiset. Henkilökohtainen eläketili voi tyhjentyä virhearvioinnista. Vanhemmat – erityisesti, jos heidän oma tietämyksensä tai kunnianhimon tasonsa on lapsen kykyihin nähden vaatimaton – eivät ehkä osaa valita oikeaa koulutuksen alaa ja tasoa, jos joutuvat yksin päättämään lastensa koulutuksesta. Varat ja mahdollisuudet kasautuvat entisestään.

Kriittistä arviointia uudesta omistajuudesta ja kansankapitalismista voidaan jatkaa talouden ja koko yhteiskunnan tasolle. Ensinnäkin, kysymys on sellaisista talouden instituutioista, joita ei ole aiemmin ollut eikä niistä ole kokemusta. Ei tiedetä, miten ja millä perusteilla ihmiset päättävät, toimivat ja valitsevat. Toiseksi, osakemarkkinoille syntyy kuplia, jolloin huonosti informoidut yksityiset sijoittavat jäävät kurssien romahtettua avuttomiksi ja vastuut voivat lopulta siirtyä yhteiskunnan hoidettaviksi. Jos yhteiskunnan turvaverkoista luovutaan, aiheutetaan inhimillistä hättää ja vaarannetaan yhteiskuntarauha. Yksityiset tilit voivat johtaa myös ihmisten muiden säästöjen pienenemiseen. Liian toiveikas yksityisen sijoitustoiminnan voittoharha tuudittaa ihmiset uskoon, että heidän henkilökohtaiset tilinsä ovat tulevaisuudessa niin arvokkaita, ettei säästöjä tarvita. Tämä ei ole hyvän ja terveen talouden perusta.

Uudet työllisyys- ja veropoliittiset linjaukset vaativat myös perusteisiin menevää pohdintaa. Työllisyyden kestävä parantaminen edellyttää sekä työvoiman tarjontaan että kysyntään vaikuttavia toimia. Työvoiman tarjontaa voidaan lisätä nostamalla työvoiman osaamistasoa ja lisäämällä liikkuvuutta sekä parantamalla työnteon houkuttavuutta. Työvoiman kysyntää voidaan talouspolitiikan avulla kasvattaa edistämällä yritysten kasvun edellytyksiä ja alentamalla työllistämisen kustannuksia. Tältä pohjalta Suomen kaltaisen maan työllisyyden nostossa suuri valinta koskee hyvinvointimallia. Pelkistäen on valittavana kaksi tietä: 1) verojen keventäminen tai 2) verojen pitäminen ennallaan ja julkisten menojen kasvattaminen.

Valtion mahdollisuudet vaikuttaa työpaikkojen syntymiseen ovat rajalliset. 1990-luvun lopulla valtio pyrki luomaan työpaikkoja kadonneiden tilalle, mutta epäonnistui. Talouspolitiikan käytettävissä olevat keinot rajoittuvat finanssipolitiikkaan. Tällöin keskeiseksi työllisyyden nostamisen ja tasapainotyöttömyyden ja -työllisyyden korjaajaksi nousee verojen alentaminen. Verokannustimet ovat olennaisia niin yritysten kuin työntekijöiden kannalta. Työnantajien sosiaaliturvamaksujen alennus supistaa verokilaa. Pienyrityksille arvonlisäverorasituksen alentaminen on tärkeää. Työllisyyden parantaminen edellyttää myös kansalaisten ostovoiman kasvua. Tähän tavoitteeseen katsotaan päästävän keventämällä sekä ansiotuloverotusta että yksityisten kulutuksen hintaa nostavaa hyödykeverotusta. Ylipäätään tässä ajattelumallissa moniulotteisella verojen keventämisellä katsotaan voitavan samanaikaisesti alentaa työn verokiilaa, hidastaa palkkainflaatiota, parantaa työnteon kannustimia, kasvattaa kotitalouksien ostovoimaa ja kokonaiskysyntää.

Verotuksen keventäminen on tällä hetkellä suosittu työllisyyden kohentamismalli teollisuusmaissa. Toinen tie on Pohjoismainen hyvinvointimalli, jossa työllisyyttä nostetaan pitämällä verot korkealla ja kasvattamalla julkisia menoja. Avainasemassa ovat tällöin julkisten palvelujen laajentaminen, perusrakennelainvestointien kasvattaminen ja lapsiperheiden ja pienituloisten kotitalouksien ostovoiman kasvattaminen tulonsiirtojen avulla.

Suomessa on erityisesti 1980-luvulla ja nyt uudestaan vuodesta 2000 vahvistettu Pohjoismaista valintaa – tosin 2000-luvulla on pyritty etenemään samanaikaisesti molempia teitä. On lausuttu, että jos työllisyyden ja talouskasvun tavoiteura toteutuisi, olisi vuosina 2005–2010 mahdollista kasvattaa päätösperäisiä julkisia menoja reaalisesti määrällä, joka vastaa noin 10 prosenttia bruttokansantuotteesta. On mahdollista, että tällä tavoin saavutetaan merkittävä talouden kasvusysäys, joka auttaisi kasvattamaan työllisyyttä.

Oletettavasti Suomella on pelivaraa, mutta silti huonoin vaihtoehto on, että ei tehdä valintoja, vaan ajelehditaan tilanteesta toiseen.

Erlaisista yhteiskunnan palvelu- ja tukimuodoista varainhankintajärjestelmien on monissa maissa ajanlooon muodostunut monimutkainen ja kallis järjestelmä. On lausuttu toisaalta siihen, että mitä pidemmän kierron kautta kukin yhteiseen hyvään varattu euro kulkee, sitä vähemmän siitä jää varsinaiselle avuntarvitsijalle. Toisaalta on huomattu, että yksityiskohtaisesta ja teoriassa hienosta verotus- tai muusta varainhankintajärjestelmästä on tullut käyttökus-

tannuksiltaan kallis. Kaikkialla on tunnustettu se, että tuloerojen tasaamista ja tulonsiirtojen hallitsemista käyttämällä monta mekanismia – verot, maksut, avustukset, tuet, lainat – on vaikea hallita. Oikeudenmukaisuus ei välttämättä ohjauksen ja valvonnan tiukentuessa toteudu, koska samaan aikaan yritykset, järjestöt ja yksittäiset ihmiset kehittävät kiihtyvällä tahdilla keinoja välttää veroja ja maksuja.

Varsin vähän kansainvälisistä vertailuista kuitenkin löytyy itse järjestelmää yksinkertaistavia malleja. Tasaverot on luonnollisesti eräs merkittävimpiä avauksia myös tässä suhteessa. Perhepolitiikka Kanadassa on tehty uudenlainen "sosiaaliturvakiikkoa" yksinkertaistava linjaus. Sen mukaan lapsen kustannukset päivää kohti kuuluisivat 5 dollarin rajaan asti perheelle ja sen ylimenevän osuuden maksaisi valtio.

Järjestelmää lävistäviä institutionaalisia uudistuksia

Oikeudet ja velvollisuudet: Elinkaariajattelu

Perinteisesti hyvinvointivaltiossa oikeudet ja velvollisuudet määritellään käytännössä kuhunkin ongelmaan erikseen tehdyllä lainsäädännöllä. Ne on laissa suunnattu tiettyyn rajattuun asiaan, ihmisen kannalta tiettyyn elämän osa-alueeseen ja usein tiettyyn ikävaiheeseen. Elinkaariajattelussa – myös elämänskaariajattelussa – lähdetään suuremmista kokonaisuuksista ja aikaväli on jonkin ilmiön koko pitkä elinkaari. Ihmisen kannalta on tarkastelussa koko elämän taikka jopa monien sukupolvien mittaiset elämän kaaret. Oikeudet ja velvollisuudet sijoitetaan näihin. Elin- ja elämänskaariajattelua voi soveltaa työelämään, koulutukseen, perhepolitiikkaan, asuntopolitiikkaan ja moneen muuhun elämänalueeseen.

Työllisyys: Tanskan malli

Noin 20 vuotta sitten Tanska joutui suurtyöttömyyteen, joka oli pakko ratkaista. Syntyi Tanskan malli, joka on kestänyt monet hallitusvaihdokset. Tanskassa on onnistuttu puolittamaan työttömyys kymmenessä vuodessa. Se on osaltaan seurausta siitä, että Tanskassa on helppo sekä palkata että sanoa irti työntekijöitä. Tässä järjestelmässä työtä voi ottaa ja sitä on otettava vastaan lähes mistä vain, koska käytännössä maa on yhtä suurta työssäkäyntialuetta. Noin 550 000 tanskalaista vaihtaa joka vuosi työpaikkaa. Tanska on väestöltään Suomen kokoinen, mutta maantieteellisesti moninkertaisesti Suomea pienempi. Työvoiman liikkuvuus maan sisällä on täten helppoa. Ay-liikkeen tuen ehtona on suhteellisen korkea työttömyyskorvaus, joka on jopa 80 prosenttia matalapalkkaisimmille enimmillään neljän vuoden ajan. Jotkut hyvin palkatut ryhmät saavat tyytyä 45–50 prosenttiin, mutta voivat ottaa erillisen vakuutuksen. Tanska käyttää paljon rahaa työvoimapolitiikkaan. Aktivointivaiheessa oleville työttömille on tarjottavissa huomattavasti enemmän työtä ja koulutusta kuin meillä.

Suomessa Tanskan mallia ei ole hyväksytty. Vasta tämän vuoden aikana on alkanut poliittisessa keskustelussa ilmetä jotain hyväksyntää.

Verotus: Tasavero

Verokilpailu on osa taistelua työpaikoista. Useissa maissa on räätälöity oman maan tarpeisiin verohelpotuksia ja niihin rinnastettavia maksuja. Välilliset ja välittömät yritystuet ovat edelleen todellisuutta kattaen kokonaisia elinkeinoja. Naapurimaistamme perinteisesti raskaan verotuksen Ruotsissa poistettiin perintövero kokonaan. Suomessakin pääministerin asettaman globalisaatiotyöryhmän raportissa suositellaan verotuksen keventämistä vahvan kansainvälisen suuntauksen mukaisesti. Kaikki taloustieteen edustajat eivät luota veronalennuksien perusteluihin, vaan päinvastoin katsovat havaintojen osoittavan verotuksen nykyisen eurooppalaisen tason ja progression olevan lähellä optimaalia. Ranska ja Saksa ovat vastustaneet EU:n uusien jäsenmaiden veronalennuksia/tasaveroa, vaatineet verodumpauksen kieltoa ja ehdottaneet EU:lle toimivaltaa harmonisoida verotus. Päätös vaati yksimielisyyttä, johon verokilpailusta hyötäneet uudet jäsenmaat eivät suostu.

Kiista verotuksen merkityksestä ja verokilpailun syvyydestä jatkuu. Periaatteelliselta ja myös käytännölliseltä merkitykseltään ehkä rohkein avaus on poistaa progressio ja siirtyä tasaveroon. Kaikki alkoi vaatimattomasti pienestä naapurimaastamme eli Virosta, joka otti 26 prosentin tasaveron käyttöön jo vuonna 1994, laski sitä pari prosenttia ja nyt edelleen prosentin. Muut Baltian maat seurasivat Viron perässä. Venäjä otti käyttöön 13 prosentin veron vuonna 2001, Serbia 14 prosentin veron vuonna 2003, Ukraina 13 prosentin vuonna 2004, Slovenia 19 prosentin vuonna 2004, Georgia 12 prosentin vuonna 2005 ja Romania 16 prosentin veronasteen samana vuonna. Veronalennuksista on syntynyt tasaveroliike, joka on esimerkki heikon signaalin muuttumisesta kymmenessä vuodessa vahvaksi signaaliksi. Vanhojen Euroopan unionin maiden sisällä on alkanut epäily. Hollannin talousministeri harkitsee 30 prosentin tasaveroa. Espanjassa ja Saksassa on keskustelu myös alkanut, koska vanhassa Euroopassa koetaan, että uuden Euroopan saama investointi-, työllisyys- ja muu hyöty on ilmeinen.

Tasaveroa on perusteltu kilpailukyvyllä, hyvinvointivaltion veropohjan turvaamisella, verotuksen selkeydellä, kannustavuudella ja oikeudenmukaisuudella. Vahva peruste tasaveron puolesta on Suomessa jo vuonna 1993 monen muun maan tavoin suurimmissa tuloissa eli pääomatuloissa käyttöön otettu tasavero. Tasaveroa on vastustettu lähes samoin perustein. Ikääntymisen katsotaan vaativan nykyisenlaista verotusta. Eräänä mahdollisuutena on meillä tuotusille siirtyminen kolmeen tai kahteen valtion tuloveroluokkaan. Kun uuden Euroopan maissa operoidaan yhdellä veroluokalla ja -prosentilla, esimerkiksi Luxemburgissa veronkerääjät operoivat 17 erilaisen tuloluokan (ja veroprosenttien) kanssa. OECD:n mukaan vuosina 2000–2003 seitsemässä sen jäsenmaassa tuloluokkien määrää vähennettiin, mutta Kanadassa, Portugalissa ja Yhdysvalloissa niitä lisättiin yhdellä.

Talouden avauduttua Suomen mahdollisuudet pitää yllä pohjoismaisen hyvinvointimallin edellyttämää korkeaa veroastetta on vaikeutunut. Pitkän aikavälin kestävää hyvinvointia rakentessaan on ilmeistä, että mitä syvemmillä Suomi menee maailmantalouden ja muun globalisaation kehitykseen, sen selvemmin sen on otettava kantaa myös muiden maiden ratkaisuihin ja esittämiin kilpailun haasteisiin.

Verotus on perustavanlaatuinen tekijä väestöongelmien ratkaisussa, koska se määrittää niin monta asiaa. Talouden kasvun katsotaan Suomessakin olevan kiinni pelkistäen kolmesta tekijästä: teknisestä kehityksestä, pääoman syvenemisestä eli pääomakannan kasvusta ja työpanoksesta. Tiedämme viimeisen viiden vuoden ajalta, että työllisyys ei ole riittävästi kasvanut, investoinnit ovat alhaalla ja pääomakanta ei ole kasvanut lainkaan. Näin ajatellen kasvu on innovaatioiden, tehostumisen ja rakennemuutoksen varassa. Teknisellä kehityksellä on kuitenkin rajansa, joten kasvun kiihdyttämisessä jäljelle saattavat jäädä työllisyyden nosto ja investoinnit.

Kansalaispääoma: lapsirahastot

Esimerkki selvästi pidemmälle tulevaisuuteen vaikuttavista sosiaalisista innovaatioista, joista on kuitenkin tehtävä poliittiset päätökset jo nyt, on kansalaispääoman perustaminen. Kansalaispääomalla tarkoitetaan järjestelyä, jossa ihmiselle annetaan alkuvarallisuus yhteiskunnalta, jonka turvin hänen on tarkoitus järjestelmän hyvin toimiessa päästä käsiksi elämään tai pysyä murroksessakin yhteisön täysimääräisenä jäsenenä. Kansalaispääomaehdotusten on katsottu olevan sopusoinnussa hyvinvointivaltiomallin kanssa, jos lähtökohtana on erityisesti Pohjoismaissa arvostettu periaate tasa-arvon ja tehokkuuden yhteensovittamisesta.

Aiemmin puhuttiin eläkerahoitusongelman ratkaisuista kansalaispääoman kautta, mutta viime aikoina on enemmän puhuttu kansalaispääomasta sijoituksena nuoriin ja lapsiin – tulevaisuuteen. Ehdotukset jaettavasta varallisuudesta ovat vaihdelleet eri maissa. Joissakin maissa on puhuttu 100 000 dollarista ja Britanniassa muutamasta tuhannesta punnasta.

Isossa Britanniassa on 1.9.2002 jälkeen syntyneille lapsille perustettu tili Child Trust Fund, joka aloitti toimintansa huhtikuussa 2005. Valtio tallettaa kullekin syntyvälle lapselle 250 puntaa ja köyhimpien perheiden lapsille 500 puntaa. Sukulaiset ja ystävät voivat verottomasti sijoittaa tilille 1200 puntaa vuodessa. Rahasto sijoittaa varat, mutta vanhemmat voivat valita investointikohteista. Lapsi saa varat vapaasti käyttöönsä 18-vuotiaana. Jos 500 puntaa kasvaa vuosittain 7 prosenttia, on lapselle 1410 puntaa 18-vuotiaana. Jos vanhemmat ja isovanhemmat laittavat 10 puntaa kuukaudessa, säästö kasvaa 5210 punnan arvoon ja jos vanhemmat laittavat viikoittaisen lapsietuuden rahastoon, se kasvaa 7 prosentin kasvun mukaan 27 000 punnan arvoiseksi.

Lapsille suunnatuilla kansalaispääomarahastoilla pyritään tasoittamaan syntymän lähtökohtajeroja. Rahastoilla jaetaan varallisuutta uudelleen, mutta samalla pyritään tehostamaan taloutta. Vanhempia ja heidän lapsiaan opetetaan säästämään ja toimimaan sijoittajina. Sijoittamalla rahat kansainvälisiin yrityksiin, jotka globaalitaloudessa hyötyvät globalisaatiosta, ajatellaan myös jaettavan riskiä, minkä globaalitaloudessa esimerkiksi ulkoistaminen aiheuttaa. Amatit häviävät nuoren valitsemalta koulutusosalta. Eniten ehkä odotetaan kansalaispääoman vaikuttavan nuorten työllistymiseen. Uskotaan, että kansalaispalkka toimii kannustimena osallistua työelämään. Alkupääoma nostattaa halua kartuttaa pääomaa, kun näköpiirissä on todellisia mahdollisuuksia saavuttaa tuloksia, jotka ovat omia.

Kansalaispääoman rahoitusvaihtoehtoja on useita. On ehdotettu perintöveron tuoton siirtoa rahastoihin. On myös ehdotettu etuuksien poistoa rikkailta väestönsiltä (esimerkiksi maksutomasta ylio-petuksesta luopumista).

Ikääntyminen: Eläkkeiden menestykseen sidonta ja eläkeiästä luopuminen

Hallituksen selontekoon sisältyy lyhyt kuvaus kansainvälisesti ehkä kaikkein merkittävimmistä uudistuksesta, jolla hallitukset ovat pyrkineet varautumaan eläkekustannusten hallitsemattomaan nousuun. Kyse on eläketason sidonnasta työssäkäyvien taloudelliseen menestykseen. Eläkejärjestelmän luonteeseenhan kuuluu, että tulevien eläkkeiden määrät ja vastuut ovat mahdollisimman hyvin kaikkien osapuolten tiedossa. Rahoituspohjan suuruus on kuitenkin epävarma ainakin pitkällä aikavälillä. Eri maissa tähän riskiin on varauduttu eri tavoin. Suomessa epävarmuus on ratkaistu niin, että eläkejärjestelmiä arvioidaan aika ajoin perusteellisesti. Viimeisimmässä isossa eläkeuudistuksessa lähdetään siitä, että rahoituksellista kestävyyttä arvioidaan suhteessa kilpailukykyyn, kansantalouden kehitykseen ja julkistalouden vakaustavoitteeseen. Taloudellisen kestävyuden ohella on otettu huomioon myös sosiaalinen kestävyys ja on pyritty varmistamaan, että muutokset ovat oikeudenmukaisia kaikkien sukupolvien näkökulmasta. Suomessa on myös pyritty yhteistyössä eri osapuolten kanssa kehittämään eläkejärjestelmiä sen mukaan, miten talous todella kehittyy. Suomessa sidottiin uudet eläkkeet elin-aikaodotukseen – jos elinaika nousee, eläkkeet laskevat. Rahoituksellisen kestävyuden kanalta olennaista on odotettu menojen ja maksupohjan kehitys ja se, miten riskejä jaetaan odottamattoman kehityksen varalta. Työikäisten määrän, työllisyysasteen ja tuottavuuden kasvun yllätykset vaikuttavat enemmän maksuihin kuin korvausasteeseen. Vastuut on ajateltu pitkällä aikavälillä kestäviksi.

Suomessa ei ole kuitenkaan eläkkeiden rahoituspohjan suuruutta kytketty talouden kehitykseen samalla lailla kuten esimerkiksi Ruotsissa. Siellä maksun suuruuteen liittyvää epävarmuutta on vähennetty siten, että eläketaso joustaa sen mukaan, kuinka kansantuote kehittyy. Eläkkeet voidaan sitoa bruttokansantulon, työssäkäyvien palkkatulojen tai/ja varallisuuden kehitykseen. Aktiiviväestön menestykseen nojautuvassa eläkejärjestelmässä kaikki osapuolet – niin eläkekertymää rahoittava työssäkäyvä nuori kuin eläkettä odottava tai sitä nauttiva ikään-tynyt – näkevät ikään kuin suoraan tilistään, miltä talous ja sen myötä eläketurva näyttää. Vastuu ja luottamussuhteet rakentuvat tässä järjestelmässä toiselle pohjalle kuin mitä Suomessa on toisen maailmansodan jälkeen totuttu ajattelemaan.

Joissakin maissa on ikääntymisen aiheuttamien ongelmien totunnaiset ratkaisuvaihtoehdot katsottu niin riittämättömiksi, että on ryhdytty pohtimaan, onko syytä luopua koko käsitteestä "eläkeikä". Britanniassa, jossa kirjoitetun lain traditio on heikko, tiukasti lakiin sidottujen järjestelmien uudelleenajattelu on helpompaa kuin Manner-Euroopassa. Ehkä tästä syystä keskustelu siitä, että laissa ei olisikaan tiettyä yleistä eläkeikää, vaan se määräytyisi yksilön terveyden, työhistorian ja omien intressien mukaan, on edennyt pisimmälle.

Liite 1

SOSIAALISIA JA TEKNISIÄ UUDISTUSEHDOTUKSIA

Ehdotuksia järjestelmän kehittämiseksi Suomesta ja Pohjoismaista

Osa-aikatyö 30–35 ikävuosina lapsiperheissä. Suomessa on pyritty luomaan työperusteisia keinoja, joilla työ joustaisi perheen tarpeisiin. Eräs uusi elinkaariajatteluun perustuva ehdotus on osa-aikavapaan/osa-aikatyön sijoittamisesta 30–35 ikävuosien välille. Tässä ajattelussa vanhemmat saisivat valita lyhyemmän työpäivän tai -viikon, kuukausi- tai vuosityömäärän niiden viiden vuoden aikana, jolloin heillä on pienet lapset.

Joustava vanhempainloman pitoaika. Ruotsissa vanhempainlomat ovat paitsi runsaampia myös joustavampia kuin muissa maissa. Vanhempainlomaa saa pitää 480 päivää (kaksosista 180 lisäpäivää). Ensimmäisistä 390 päivästä maksetaan 80 prosenttia tuloista ja lopuista maksetaan pientä päivärahaa. Vanhempainloman voi säästää ja pitää loput viimeistään, kun lapsi on kahdeksan vuotta. Suomessa on keskusteltu siitä, että ns. isäkuukauden voisi käyttää vapaasti kunnes lapsi on alle 5- tai 7-vuotias.

Lapsibonukset, lapsilisät ym. Perheiden lapsilukua yritetään nostaa maksamalla lapsibonuksia. Joissain Etelä-Italian kylissä tarjotaan tuhannen euron bonusta perheen toisesta lapsesta. Suomessa on keskusteltu ylimääräisistä tukimuodoista nime nomaan useamman lapsen perheille. Lapsilisiä ja verohelpotuksia on ehdotettu koko lapsiperhevaiheen ajalle. Kotipalvelujen saantia on ehdotettu palautettavaksi myös tavallisille lapsiperheille. Toimeentulon ja eläketurvan kertyminen lasten huolto- ja kasvatustyöstä on ehdotettu tehtäväksi lasten hoitomuodosta riippumattomaksi. Yrittäjäperheitä on ehdotettu tuettavaksi niin, että alle 10-vuotiaan sairaan lapsen hoitokulut voisi tiettyyn päivään asti vähentää verotuksessa.

Nuoren yrittäjän verovapaa säästötili. Suomessa on puhuttu mahdollisuudesta kannustaa nuorta yrittäjää perheenperustamisessa. On ehdotettu, että yrityksen perustamista tai jatkamista suunnitteleva alle 36-vuotias voisi tehdä ansiotuloverotuksessa verovähennyskelpoisen sulkutilisäästösopimuksen yrityksen oman pääoman säästämiseksi. Arvioiden mukaan yrittäjien määrä vähenee vuosittain 10 000–15 000 henkilöllä. Kymmenen vuoden kuluessa noin 60 prosentilla suomalaisista perheyrittäjistä on edessä sukupolven- tai omistajanvaihdos.

Yrittäjyyden konseptit julkisiin palveluihin. Suomalaisen hyvinvointimallin erityispiirre on vahvat valtiösäännöissä taatut subjektiiviset oikeudet ja hyvinvointietuuksien universaalisuus. Järjestelmä on rakennettu niin, että valtio säättää lailla etuudet, mutta tosiasiallinen vastuu on siirretty kunnille. Muissa maissa tämän vastuunjakomallin rinnalle on kehitetty erilaisia yrittäjyyden konsepteja. Yksi ja yleinen yrittäjyyden malli ei sovellu Suomen laajaan hyvinvointisektoriin, koska se sisältää niin erilaisia tehtäviä, kohderyhmiä ja alueita.

Laitoksista luopuminen. Tanskan mallista puhutaan paitsi työllisyyden myös vanhusten hoidon mallina. Laissa ei tunneta laitospäätöstä ja tavoitteena on päästä mieluiten kokonaan laitoksista eroon. Ikääntyneitä tullaan kotiin jo ennen ongelmia vastaan erilaisilla palvelupaketeilla. Vanhusten hyvä kotipalvelu on tietoinen valinta: kotiin tulevat jo varhaisessa vaiheessa ns. auttajapartiot tarkistamaan tilanteen ja avuntarpeet. Palvelut toimivat, mutta veroaste on myös tietoisesti korkea.

Hoitovakuutus. Vuonna 2001 sosiaali- ja terveysministeriön työryhmä selvitti hoitovakuutuksen käyttöönottoa ja kokemuksia vertailukelpoisissa maissa. Lähtökohtana oli, että hoitovakuutus on kuntien järjestämisvastuulla olevia palveluja täydentävä ja julkisten palvelujen käyttöä tukeva tapa rahoittaa vanhuspalveluja. Työryhmä katsoi, että Suomessa voitaisiin ottaa käyttöön vapaaehtoinen yksityinen hoitovakuutus, joka määrittellään selkeästi vahinkovakuutukseen rinnastettavaksi riskivakuutukseksi.

Kotitalousvähennys. Suomessa on otettu käyttöön verotuksessa kotitalousvähennys, jossa kotitaloudet, jotka työllistävät, saavat verotuksessa vähentää työkuluja. Sitä on laajennettu niin määrältään kuin soveltamisalaltaan asteittain. Nyt vähennyksen voi tehdä myös työstä, joka on tehty verovelvollisen tai hänen puolisonsa vanhempien tai isovanhempien käyttämässä asunnossa. On ehdotettu kotitalousvähennyksen nostamista, jopa ylärajan poistamiseksi kokonaan hoitotyön osalta sekä sen laajentamista koskemaan kodin ulkopuolella järjestettävää tilapäishoivaa tilanteisiin, joissa lähiomainen on vakavasti sairas tai saattohoidossa.

Vanhemmuuden tasausrahasto. Vanhemmuudesta johtuvien kustannusten nykyistä oikeudenmukaisemmaksi jakamiseksi on tehty useita ehdotuksia. On esitetty myös mahdollisuus perustaa osana eduskunnan 100-vuotisjuhlia valtakunnallinen vanhemmuuden tasausrahasto.

Avauksia ja heikkoja signaaleja kansainvälisestä keskustelusta

Eläkkeiden sidonta jne. Rahoituspohjan suuruus on epävarma ja eri maissa tähän riskiin on varauduttu eri tavoin. On pyritty sitomaan eri tavoin eläkkeitä talouden todelliseen kehitykseen. Eläkeiän nostaminen on toinen iso tavoite. Saksassa on ollut pitkällä aikavälillä suunnitteilla useita varsin syvälle meneviä uudistuksia: eläkeikä nostetaan 65 vuodesta 67 vuoteen, eläkemaaksumat korotetaan omavastuuta kiristäen, liian varhaista eläköitymistä rangaistaan ja eläkkeitä alennetaan nykyisestä (jopa 40 %:iin). Eräs rohkea tulevaisuuspoliittinen linjaus valtion rahoituspohjan ja erityisesti lapsiluvun nostamiseksi on ehdotus myöntää lapsiperheelle lisäeläke siitä syystä, että he ovat aktiiviaikanaan osallistuneet muita selvästi enemmän tulevan yhteiskunnan rakentamiseen. Ongelmana on, että saksalaiset eivät ole pystyneet tekemään ratkaisuja, toisin kuin Suomessa.

Eläkkeiden yksityistäminen. Eläkkeiden yksityistämisestä on puhuttu viimeiset 10 vuotta. Osittain eläkejärjestelmiä on siirretty sijoituspohjalle, yksityisen henkilön vastuulle Britanniassa, Chilessä, Meksikossa ja naapurimaistamme Ruotsissa. Riskit ovat suuret, erityisesti vaarana on vanhojen ihmisten jääminen ilman eläkettä väärin valintojen takia tai liike-elämän epämoraalisuuden ja suoranaisten petosten takia. Tästä syystä harvassa maassa on tehty yksityistämispäätöksiä. Yhdysvalloissa on suunnitteilla iso sosiaaliturvareformi, jonka eräänä osana ovat henkilökohtaiset eläketilit, joiden sijoittamisesta (ml. osakemarkkinat) ihmiset itse päättäisivät. Puhutaan myös vastaavasta terveydenhoitotilistä ja koulutustilistä.

Ikääntyneiden ja vajaakuntoisten työeläkemaksujen alennus. Joissain maissa on systemaattisesti lähdetty tukemaan iäkkäiden ja vajaakuntoisten työllistymistä porrastamalla työvoimakustannuksia. Alankomaissa muun muassa työnantajat maksavat ikääntyvistä työntekijöistä matalamman maksun kuin nuoremmista.

Palvelusetelit. Monessa maassa on käytössä tai kokeilussa ns. setelijärjestelmä, jossa kansalaiset tai kansalaisryhmät saavat yhteiskunnalta seteleitä, joilla ostaa tarvitsemiaan hyödykkeitä ja palveluita. Muotoja on monia. Vanhemmat saavat valita, miten ja mihin kouluun he lapsensa laittavat vai palkkaavatko kotiin opettajan. Palveluseteleitä voi käyttää kattamaan koko koulutuksen taikka osan siitä (esimerkiksi halvan ja kalliin koulun erotus). Koulusetelit ovat osoittaneet, että järjestelmässä on paljon periaatteellisesti ja toiminnallisesti kiistanalaista. Suomessa on palvelusetelit otettu käyttöön kotipalveluihin, kun vuoden 2004 alusta tuli voimaan laki palvelusetelien käytöstä kotipalveluihin.

Tietotekniikalla rationalisointihyötyjä

Tulevaisuusvaliokunnan tehtäviin kuuluu uuden tekniikan yhteiskunnallisten vaikutusten arviointi. Vaikka osa suomalaisista taloustieteilijöistä epäilee tietotekniikasta saatavia rationalisointihyötyjä, on syytä ottaa esille terveyssektorilta muutama esimerkki, jotka onnistuessaan toisivat suuria hyötyjä ja säästöjä. Terveydenhoidon tietoteknologia on muita aloja ehkä olennaisempi siksi, että alan volyyymi, kalleus ja innovaatioita soveltavien yksikköjen suuri lukumäärä huomioon ottaen pienikin järjeistäminen onnistuessaan ja levitessään käytäntöön tuo suuria säästöjä.

Kansaneläkelaitoksen palvelut turvallisesti verkkoon. Laajakaistan tai yleensä nopeiden ja turvallisten perhe- ja yksilökohtaisten tietoliikenneyhteyksien heikkoudet ovat viivästyttäneet julkisten palvelulaitosten digitalisointia. Eräs tällainen iso julkisen palvelun laitos on Kela. Jokainen suomalainen asioi Kelan kanssa. Sen läpi kulkee suurin yksittäinen ratkaistavien tai muutoin käsiteltävien julkisen sektorin asioiden määrä. Vuonna 2003 Kelan Internet-sivuilla tehtiin 2,5 miljoonaa käyntiä. Sillä on toimistoverkostonsa koko maassa. Laitos ei ole voittoa tavoitteleva. Määräysvalta Kelasta on poliittisella järjestelmällä. Turvallisuus on tunnetusti vaikea asia, ja sen on sanottu olevan viivästyksen perimmäinen este, mutta kun otetaan vertailukohdaksi liike-elämän globaalit suuret toimijat, selitys ei ole riittävä.

Langaton Digi-sairaala. Sairaaloiden automatisointi on ollut 1990-luvun teknologian suuria haasteita. Toimistotyön ja erilaisten paperien sähköistämisestä on siirrytty itsehoitotyön digitalisointiin. On kehitetty videokonferenssilaitteita varustettuja robotteja, jotka kulkevat sairaaloiden käytävillä ja joiden avulla eri toimijat voivat olla sairaalassa taikka sen ulkopuolelta yhteydessä toisiinsa ja pitää neuvotteluja. Robotteja käytetään myös lääkehuoltoon eli reseptien lukuun, lääkkeiden varastosta valintaan ja edelleen niiden annosteluun potilaille. Robottien ohjauksen ulkoistamisesta Intiaan ei vielä ole kokemusta.

Oslon Rikshospitaletin yliopistoklinikka siirtyi 14.3.2005 digitaalikaan. Tarkoitus on, että vuoteen 2007 mennessä viimeinenkin paperi sairaalasta katoaa. Sähköisesti hoidettavaksi ovat jo siirtyneet potilastiedot, erilaiset laboratoriotulokset ja kuvat – 70 prosenttia sairaalan paperityöstä sähköistettiin kerralla. Vuosittainen budjetti on 925 miljoonaa dollaria, josta voidaan säästää 66 miljoonaa dollaria (vrt. säästömahdollisuudet Yhdysvaltain terveysbudjetissa, joka on 15 % BKT:stä, 1,7 triljoonaa dollaria). Tärkeintä tässä maailman pisimmälle sähköistetyssä sairaalassa on kuitenkin uudet mahdollisuudet tehdä sellaisia töitä, joita ilman digitalisointia ei ole ollut koskaan mahdollista tehdä. Tämä koskee niin taloudellishallinnollisia asioita kuin itse päätehtävää eli hoitoa. Lääkäreillä on mahdollisuus tehdä yhteistyötä kollegoiden kanssa eri puolilla maailmaa. Potilailla on esimerkiksi oikeus turvallisesti tutkia omia hoitotietojaan ajantasaisesti Internetissä.

Euroopan unionilla on e-Health-niminen hanke, jossa on tarkoitus digitalisoida tämän vuoden loppuun potilastiedot. Keskeisenä vauhdittajana hankkeelle ovat terveysmenot, jotka kasvoivat 52 prosenttia nopeammin kuin Euroopan talous 1990-luvulla.

Suomessakin jo lähes 10 vuotta sitten johtavat tietotekniikan asiantuntijat ennustivat yhteydenpidon ja toimistorutiinien sairaalassa paranevan ratkaisevasti, kun tietotekniikka otetaan avuksi. Noin viitisen vuotta on puhuttu langattoman tietoverkon vauhdittavan sairaaloiden, vanhainkotien ja muiden suurten hoitolaitosten toimintojen rationalisointia. Näin ei ole käynyt. Vasta nyt on ensimmäisiä merkkejä tämän tyyppisen innovaation käyttöönotosta Oulussa. Koska materiaalihallinto ja logistiikka ovat kaikkien suurten laitosten iso kustannuserä, suuria säästöjä on luvassa hoitotyön lisäksi myös näillä aloilla.

Yleisemmin ottaen hyvinvointiteknologialle on jo pitkään ennustettu kukoistavia maailmanmarkkinoita. Koska kaikissa maissa hoitoala on julkisen sektorin suurin menoerä, odotukset ovat tälle sektorille suuret. Globaalissa kilpailussa olennaista on ajoitus. Yleensä on oltava liikkeellä ennen muita – tosin liian aikainen innovaatio voi kuoleutua käytännön esteisiin. Aivan kuten kaikessa teknologiaan perustuvassa uudistustyössä lähtökohdiltaan varovainen valtiollinen ohjaus ja johto yhdistettynä mahdollittamaan tehtävään hallita uusinta tekniikka voi viedä varsinkin raskaissa ja paljon investointeja vaativissa hankkeissa myös harhaan (Ranskassa 1980-luvulla Minitel ja 1990-luvulla monessa maassa 3G-ratkaisut ja Digi-TV jen.). Suomalaisten myöhäinen liikkeellelähtö digitaalisen sairaalan kehittämisessä merkitsee, että kilpailu on

huomattavasti kovempaa kuin 10 vuotta sitten, jolloin Suomessa jo nähtiin terveydenhoitoalan merkityksen kasvu ja suunnattiin julkisia varoja alan tietotekniikkaan. 1990-luvun suurin yksittäinen terveydenhoitoalan tietotekniikan rationalisointihanke, kymmeniä miljoonia euroja (pelkkä tuotekehityksen rahoitus oli 10 miljoonaa euroa) maksanut ns. Satakunta-projekti, ei johtanut odotettuihin tuloksiin – ei ainakaan suhteessa kansainvälisen kehityksen vauhtiin.

Liite 2

SELONTEKOMENETTELYN YHTEYS VALIOKUNNAN OMAEHTOISESTI KÄYNNISTÄMIIN HANKKEISIIN

Tulevaisuusvaliokunnan tehtävät ja toiminta jäsenyivät vaalikausittain tehtävän tulevaisuusselonteon ja teknologian arviointityön ohella kunkin valiokunnan itse oma -aloitteisesti määrittämien tehtävien mukaan. Valiokunnan omien hankkeiden tuloksia hyödynnetään selontekomenettelyssä. Ne kytkeytyvät valiokunnan ja hallituksen – pääministerin kanslian – väliseen vuoropuheluun. Globalis aatio on ollut yhteinen merkittävä aihe. Hallituksen neljä politiikkaohjelmaa on otettu tulevaisuusvaliokunnan työssä huomioon. Vaalien lähestyessä luonnollisesti parlamentaarisen tulevaisuuspolitiikan yhteys hallitusohjelmatyöhön on tärkeä. Seuraavassa muutaman tulevaisuusvaliokunnan oman hankkeen väestöpoliittisia yhteyksiä niin kuin ohjausryhmä tai pääasiallinen vetäjä hankkeen tässä vaiheessa asian hahmottavat. Demokratia-hanke on vasta käynnistymässä.

Terveystenhoidon tulevaisuus (tohtori Osmo Kuusi)

Terveystenhoidon ikääntyvässä Suomessa

Johdanto. Vuonna 2003 käynnistettiin eduskunnassa tulevaisuusvaliokunnan johdolla Terveystenhoidon tulevaisuudet -arviointihanke. Keväällä 2005 haastateltiin osana hanketta 41 alan johtavaa tutkijaa, terveystenhoidon keskushallinnon virkamiestä, kuntien ja sairaanhoitopiirien edustajaa, terveystenhoidon yksityisen sektorin toimijaa, hoitohenkilökunnan (erityisesti Duodecim-seuran) edustajaa sekä hoidettavien edustajia. Seuraava tarkastelu perustuu tähän haastatteluin eistoon. Panelistien haastattelut muodostivat ensimmäisen vaiheen kaksikierroksisissa Delfoi-prosessissa.

Säilyvätkö suomalaisen terveystenhoidon peruseriaatteet? Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon mukaan suomalaisella terveystenhoidolla on kolme peruseriaatetta:

1. kunnallinen järjestämisvastuu
2. verorahoitteinen järjestelmä
3. tasavertainen palvelujen saatavuus.

Kaikkia haastateltuja pyydettiin arvioimaan näiden peruseriaatteiden säilymistä. Erityisesti pyydettiin arvioimaan, kuinka periaatteet muuttuvat. Kysyttäessä todennäköistä kehitystä vuoteen 2015 saatiin seuraavat vastaukset 29 haastatellulta.

Kolmen järjestämisperiaatteen haastajat

	muuttuu keskeiseksi	tärkeämpi kuin nyt	enintään nykytasoisena
Alueellinen (esim. maakunnallinen järjestämisvastuu)	29		
Vakuutusperustainen järjestelmä	4	13	6
Erilainen palvelujärjestelmä maksukykyisillä ja ei-maksukykyisillä	5	15	6
Yksityiset palvelut (nyt tulevaisuusselonteon mukaan täydentäjinä)	9	15	1
Järjestöjen palvelut (nyt tulevaisuusselonteon mukaan täydentäjiä)	1	10	7
Kohtaa muu kehityskulku:	2		
Vaativa erikoissairaanhoito valtiollistetaan			

Kantansa esittäneiden panelistien yksimielinen näkemys oli, että alueellinen järjestämisvastuu muuttuu keskeiseksi. Käsitteet kuitenkin poikkesivat siltä osin, missä määrin tämä merkitsee kunnallisen järjestämisvastuun uudelleen organisointia ja missä määrin pienimpien kuntien järjestämisvastuun siirtämistä alueelle kuten jo toteutetussa Kainuun mallissa.

Varsin yleinen kannanotto liittyen vakuutus pohjaiseen järjestelmään oli, että siihen päädytään, jos julkisen terveydenhuollon tehokkaassa alueellistamisessa ei muuten onnistuta. Näin, vaikka monet arvioivat, että vakuutus pohjaisen järjestelmän myötä terveydenhuollon BKT-osuus kasvaisi noin prosentin Yhdysvaltojen ja muiden vakuutusjärjestelmiin toimintansa perustaneiden valtioiden kokemusten pohjalta. Voidaan myös olettaa, että pyrkimykset yhdenmukaisiin ratkaisuihin Euroopassa vievät kehitystä kohti vakuutus ratkaisua. Päätymiskantaa edusti melko yleinen vastaus, jonka mukaan on todennäköistä että vakuutus pohjaiset järjestelyt ovat 2015 tärkeämpiä kuin nyt, mutta että suotavaa olisi, etteivät ne tulisi nykyistä tärkeämmiksi. Panelisteihin kuuluu kuitenkin ryhmä, joka piti vakuutusmallin muuttumista keskeiseksi sekä todennäköisenä että suotavana. Erityisenä näkökohtana tuotiin esiin vakuuttamisen vahvuudet globalisointikehityksen ja palvelujen kansainvälisen kaupan vapautumisen olosuhteissa. Mallin etuna on myös terveydenhuollon monikanavaisen rahoituksen saaminen paremmin hallintaan. Helpoituksilla vakuutusmaksuissa katsottiin myös voitavan harjoittaa palveluja tasaavaa politiikkaa. Yleisesti katsottiin, että muusta kehityksestä riippumatta maksukykyisten ikääntyneiden henkilökohtaiset tai yritysten henkilökunnalleen ottamat vakuutukset tulevat lisääntymään.

Maksukyisten ja maksukyvyttömiä palvelujärjestelmien eriytyminen entisestään pidettiin yleisesti todennäköisenä. Kuntien yhä tiukemman resurssitilanteen ohella tähän katsottiin johtavan yksityisten ja yritysten lisääntyneen terveystakuuttamisen. Toisaalta esitettiin käsitys, että Suomi haluaa jatkossakin esiintyä mallimaana terveydenhuollon tasa-arvossa. Jotkut olivat myös sitä mieltä, että terveyden edistymisen kannalta kyseenalaisten hoitojen tai wellness-palvelujen osalta pyrkimystä yhtäläiseen palvelujen käyttöön ei ylipäättään voi pitää mielekkäänä tavoitteena. Yksi panelisti piti nykyistä terveydenhuoltoa suorastaan holhousyhteiskunnan tuotteena. Perinteisestä holhoamisesta pitäisi hänen mukaansa siirtyä omaehtoisuuteen ja vastuuttamiseen koskien sekä terveydenhuollon henkilöstöä että asiakkaita.

Yksityisten palvelujen vähitellen lisääntyvä käyttö tulkittiin yleisesti positiiviseksi kehitykseksi. Enemmistö ei kuitenkaan pitänyt todennäköisenä eikä suotavana nopeaa siirtymistä yksityisten palvelujen suuntaan. Muutama panelisti koki aktiivisen voiton tavoittelun sopivan huonosti terveydenhuoltoon ja uhkaavan tasavertaisuuden palvelujen saatavuutta. Useimmat olivat kuitenkin sitä mieltä, että yksityiset palvelut julkisten palvelujen kilpailijoina järkiperäistävät palvelujen tuotantoa ja kustannussäästöjen kautta itse asiassa edistävät tasa-arvotavoitteita. Näin erityisesti, jos alueet oppivat kehittämään järkevästi työnjakoa oman tuotannon ja muilta tahoilta tilausten kesken. Noin kolmannes panelisteista ennakoivat, että yksityinen yritystoiminta siirtyy avustavasta roolista keskeiseksi toimijaksi vuoteen 2015 mennessä. Tätäkin kantaa edustaneet olivat kuitenkin sitä mieltä, että palvelujen tilaaminen säilyy pääasiassa julkisella sektorilla tai vakuuttajilla. Sitra on myös kehittämässä julkisia yrityksiä terveystalvelujen tai niiden tukipalvelujen tuottajiksi. Yritysten omistajia tai osaomistajia olisivat kunnat.

Järjestöjen kehittymistä merkittävämmäksi palvelujen tuottajaksi katsottiin uhkaavan Raha-automaattiyhdistyksen epävakaa aseman. Järjestöt eivät voi enää vuoden 2015 tähtäimellä luottaa sen apuun. Vaikka järjestöt eivät tavoittelisikaan voittoa, niiden on organisoitava yhä enemmän toimintaansa yritystoiminnan tapaan. Jotta hyvin rajallisilla resursseilla toimivat järjestöt voisivat ottaa vastatakseen suurempia palvelukokonaisuuksia Karjaan perusterveydenhuollon tapaan, niillä pitäisi olla riittävästi aikaa sopeuttaa resurssinsa haasteisiin. Jos päätöksiä palvelusopimuksista tai palvelun järjestöltä hankinnasta luopumisesta tehdään terveysalueella esimerkiksi vain kuusi kuukautta ennen toimeenpanoa, tämä aiheuttaa järjestölle kestämättömän tilanteen. Vain suuri toimija, kuten sairaanhoitopiiri tai suuri yksityinen yritys, voi selvitä tällaisesta tilanteesta. Järjestöillä näytyisi olevan kaikkein lupaavimmat tulevaisuudennäkymät erilaisessa pienimuotoisessa toiminnassa liittyen ennaltaehkäisyyn, vanhustenhuoltoon sekä samasta vaivasta kärsivien potilaiden tai heidän omaistensa yhteistoimintaan ja edunvalvontaan.

Jotkut pitivät vaativan erikoissairaanhoidon valtiolistamista mielekkäänä kustannusten hallitsemiseksi ja hoitokäytäntöjen yhtenäistämiseksi. Toisaalta monet olivat sitä mieltä, että terveydenhuollossa ei tulisi enää ottaa käyttöön mitään ratkaisua, joka lisää rahoituksen monikanavaisuutta.

Terveydenhuollon tulevaisuuden kolme keskeistä haastetta. Haastatteluissa käsiteltiin erityisesti Suomen terveydenhuollon kolmea keskeistä pitkän aikavälin haastetta:

1. Kuinka edetä terveydenhuollon kunnallista järjestämisestä kohti alueellista järjestämistä?
2. Kuinka hallita kalliiden uusien hoitojen kustannukset?
3. Miten edistää kansalaisten omaa vastuuta terveydestään?

Miten uudistaa terveydenhuollon alueellista järjestämistä? Aihetta käsitelleiden haastattelujen taustalla oli valtioneuvoston 11.4.2002 tekemä periaatepäätös terveydenhuollon tulevaisuuden turvaamiseksi³. Koska arvioinnin kohteena oli kuitenkin tilanne vuonna 2015, tiukkaa pitäytymistä jo tehtyihin päätöksiin ei haastatteluissa edellytetty, eivätkä haastattelijat niihin viittaneet. Haastatteluissa hahmottui neljä mallia terveydenhuollon alueelliselle järjestämiselle vuonna 2015. Vaihtoehdot eroavat toisistaan erityisesti sinä, kuinka suuret organisaatiot (kunnat, alueet, Kela, Kuntaliitto, valtio) toimivat terveystalvelujen rahoittajina, tilaajina ja tuottajina.

Ensimmäiselle mallille annettiin nimi *Kunnamon malli*. Nimi perustuu haastatteluun, joka ensisijaisesti vaikutti mallin muotoiluun. Mallin keskeiset lähtökohdat määritteli Ilkka Kunnamo, joka tunnetaan laajassa käytössä olevan Lääkärin käsikirjan toimittajana ja valtakunnallisten elektronisten hoitosuosituksen kehittäjänä Lääkärisseura Duodecimissa. Näiden töiden ohella hän toimii terveystalveluskeskuslääkärinä erityisesti perusterveydenhuollon toimintatapoja kehittelessä Saarijärven–Karstulan seudun terveystalveluskeskuksessa. Lähin esimerkki mallista on kuntien kesken tasattujen terveystalvelujen puolesta Kainuun malli, jonka tosin voi tulkita myös esimerkiksi terveydenhoitopiirimallista. Varsin lähellä mallia on myös ns. Forssan malli, jota Markku Puro ja Riitta Suhonen ovat esitelleet Stakesin tulevaisuusraportissa (Aiheita 1/2005). Väkiluvultaan (36 000) Forssan seutu on lähempänä mallin perusajatusta kuin Kainuu. Vastaavia aluesairaaloitten ja terveystalveluskeskusten yhdistämisellä muodostettuja terveystalvelualueita ovat: Jämsä väestöpohja 24 000 henkeä, Imatra 30 000, Kemijärvi 10 000, Pieksämäki 25 000, Raahen 36 000, Mänttä 13 000 ja Rauma 33 000. Kemijärveä ja Mänttää lukuun ottamatta vastuualueet ylittävät Kunnamon mallissa asetetun 20 000 hengen minimivaatimuksen terveystalvelualueelle.

(Perus)terveydenhoitopiirimalli on ollut kehittelyn kohteena jo ainakin vuodesta 2002 lähtien. Sen tiivistelmässä esitetyt piirteet vastaavat paljolti niitä ratkaisuja, joita ehdotettiin ensimmäisessä Stakesin tekevässä selvityksessä liittyen terveydenhuoltopiirimalliin. Kohteena oli maan pienin sairaanhoitopiiri eli runsaan 65 000 hengen Itä-Savon sairaanhoitopiiri⁴. Todettakoon, että väkimäärältään ko. piiri soveltuisi paremmin Kunnamon malliin kuin terveystalvelupiirimalliin. Jos maa jaettaisiin tasan väestömäärältään Itä-Savon kokosiin piireihin, piirejä ei olisi suinkaan tavoiteltu noin 20 kpl vaan 85 kpl. Todellisenä testinä mallille

³ Periaatepäätöksen mukaan: ”Perusterveydenhuolto järjestetään seudullisina, toiminnallisina kokonaisuuksina. Suosittelava väestöpohja on 20 000–30 000 asukasta ja näin rakennetuissa yksiköissä toimisi 12–18 lääkäriä. Kokonaisuuksia muodostettaessa tulee kuitenkin ottaa huomioon alueelliset olosuhteet. Erityisesti toimipisteverkkoa muodostettaessa tulee huomioida se, etteivät etäisyydet muodostu palvelujen käytön esteeksi. Mielenterveyden avopalvelut, psykososiaaliset palvelut ja päihdepalvelut sekä niihin liittyvä päivystys järjestetään seudullisena, toiminnallisena kokonaisuutena yhteistyössä kolmannen ja yksityisen sektorin kanssa. Erikoissairaanhoidon toiminnallinen yhteistyö ja työnjako toteutetaan erityisvastuualueittain. Sairaanhoitopiirien tulee solmia yhteistyösopimuksia, yhdistyä tai muodostaa terveydenhuoltopiirejä. Aluesairaalat muodostavat terveydenhuoltoalueita alueidensa perusterveydenhuollon yksiköiden kanssa tai toimivat osana alueensa keskussairaala. Laboratorio- ja kuvantamistoiminnoissa siirrytään yhden tai useamman sairaanhoitopiirin muodostamiin yksiköihin, kunnallisten liikelaitosten hyväksikäyttöön ja hyödynnetään uusinta tietotekniikkaa.”

⁴ Markku Pekurinen, Marja-Liisa Junnila ja Ulla Idänpää-Heikkilä (2003). Itä-Savon terveydenhuoltopiiri. Selvitystyön loppuraportti, Stakesin kehittämisselvityksiä 8/2003

voi pitää vasta Päijät-Hämeen alueella mahdollisesti käynnistyvää kokeilua. Tämän alueen runsaan 200 000 asukkaan sairaanhoitopiiri on keväällä 2005 hakenut lupaa toimia terveydenhoitopiirimallin kokeilijana. Itä-Savolle ehdotetun mallin ja haastattelujen ohella Päijät-Hämeen hankkeesta käytyä paikallista keskustelua on käytetty mallin tarkastelun lähtökohtana.

Kelan mallin synty voidaan ajoittaa samoihin aikoihin terveydenhoitopiirimallin kanssa. Mallia käsiteltiin jo kansallisen terveydenhuoltoprojektin valmistelun yhteydessä, mutta sitä ei sisällytetty hankkeen vuonna 2002 julkaistuu loppuraporttiin. Laajaan julkisuuteen malli tuli, kun Kelan pääjohtaja Jorma Huuhtanen julkisti mallin Helsingin Sanomissa 29.3.2003. Kelan mallin perusratkaisun keskeinen kirjallinen lähde on Mikael Forssin ja Timo Klaukan mallin esittely Suomen Lääkärilehdessä.⁵ Perusratkaisua on kuitenkin kehitelty eteenpäin haastattelujen pohjalta. Erityisesti Sitran edistämä kilpailutettavien osittain tai kokonaan kuntien omistamien yritysten toimintamalli näyttäisi sopivan varsin hyvin tähän ratkaisuun. Myös työterveyshuollossa on kehitetty ratkaisuja, jotka ovat Kelan mallin suuntaisia.

Laajan ostopoolin malli yhdistelee piirteitä muista malleista ja nostaa erityisesti Kuntaliiton keskeiseen asemaan palvelujen järjestämisessä. Mallia ei tässä muodossa ole esitetty aikaisemmin, mutta se sen pohjana olevista ratkaisuista, kuten miljoonapiirien toiminnasta palvelujen tilaajina, on keskusteltu jo kauan.

Haastatteluissa kaikille malleille löytyi kannatusta. Keskushallinnon edustajat olivat enemmän terveydenhuotopiiri tai Kela-mallin kannalla. Myös monet tutkijat kannattivat tätä mallia. Kunnamon mallille löytyi tukea kuntasektorin edustajilta, tutkijoilta ja Duodecim-seurasta. Laajan ostopoolin mallia ei käsitelty haastatteluissa. Delfoi-prosessin toisella kierroksella kuitenkin myös se on saanut tukea.

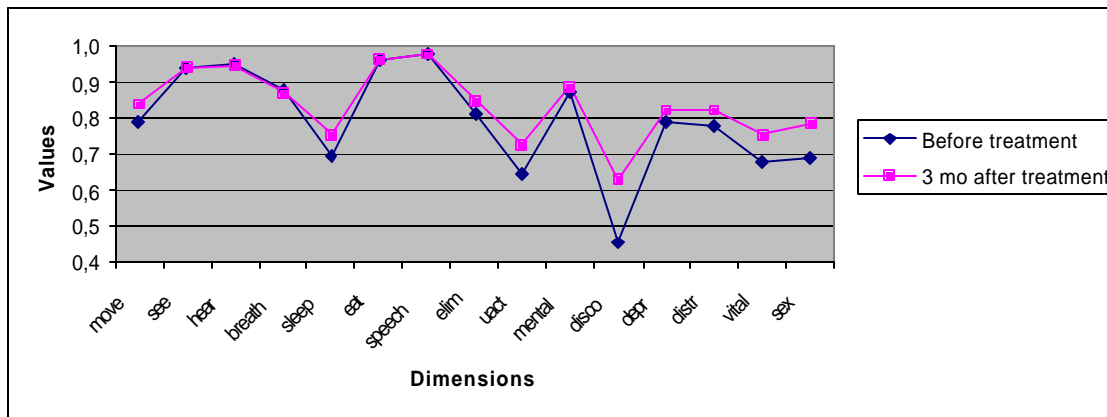
Kalliiden hoitojen hallinta. Hoitoteknologian kehitys on pitkällä aikavälillä kestävämmällä tavalla nostamassa erityisen kalliiden hoitojen kustannuksia. Kuntien maksut potilaista, joiden hoitokustannukset ovat yli 25 000 euroa vuodessa, yli kaksinkertaistuivat aikavälillä 2000–2003. Erityisesti geeni- ja kantatasoluetiedon lisääntymisen perusteella kehityksen voi arvioida jatkuvan nopeana. Haastatellun erikoisasiantuntijan arvio oli, että syöpähoitot maksavat vuonna 2015 reaalisesti kolme kertaa niin paljon kuin nyt. On välttämätöntä kehittää menettely, jolla vain hyöty-kustannussuhteeltaan mielekkäitä hoitoja otetaan käyttöön.

Periaatteessa ongelmaa voitaisiin käsitellä vastikään käyttöön otetuilla valtakunnallisilla hoitosuosituksilla. Monet haastatellut olivat kuitenkin sitä mieltä, että yhtenäiset käytännöt voivat muotoutua nykyisellä käytännöllä vasta pitkän oppimisprosessin tuloksena, jos sittenkään. Erityisesti uusien hoitojen hyväksynnän osalta tarvittaisiin ohjaavampia ratkaisuja. On puututtava lääkärin oikeuteen määrätä hoitoja kustannus-hyöty-suhteesta paljoakaan välittämättä.

Haastattelujen harkittavaksi esitettiin 15D-mittarin tai muun yleispätevän vaikutavuuden mittarin käyttö. 15D on terveyteen liittyvän elämänlaadun mittari, joka käytännössä on potilaalle täytettäväksi annettava kysymyslomake. Lomakkeessa kysytään potilaan terveydentilaa viidellätoista kysymyksellä (ulottuvuudella, D = dimension). Ulottuvuudet ovat liikuntakyky, näkö, kuulo, hengitys, nukkuminen, syöminen, puhuminen, erityistoiminta, tavanomaiset toiminnat, henkinen toiminta, vaivat ja oireet, masentuneisuus, ahdistuneisuus, energisuus ja sukupuolielämä. Ulottuvuudet viittaavat toimintakykyyn, mutta myös eri tavoin koettuun hyvinvointiin. Vastaukset varustetaan painokertoimilla, jolloin vastausten summaksi tulee tasan yksi, jos henkilö ilmoittaa olevansa täysin terve. Näin vastaajan terveydentila voidaan ilmoittaa sekä profiililla että yhdellä tunnusluvulla. Normaaliarvo keskimääräinen tulos on noin 0,92, sairaalapotilaat saavat usein arvoja 0,7–0,9. Jos tulos on 0,3–0,5, on henkilö jatkuvan avun tarpeessa. Nolla tarkoittaa kuollutta. Jos henkilön voidaan arvioida hyötyvän hoidosta esimerkiksi 10 vuoden ajan siten, että hänen kuntonsa nousee 0,6:sta 0,7:ään, hoito tuottaa yhden Qualyn ($10 \times 0,1 = 1$). Ohessa on esimerkki siitä, kuinka käytännössä Qualy-arvo voidaan laskea vertaamalla koettua terveyttä kolme kuukautta hoidon

⁵ Mikael Forss ja Timo Klauka (2003). Yleinen terveystakuutus -idea terveydenhuollon uudeksi rahoitusmalliksi, Suomen Lääkärilehti 16-17/2003

jälkeen tilanteeseen ennen hoitoa tuloksena aivokirurgisesta toimenpiteestä. Dimensiot ovat samassa järjestyksessä kuin edellä.

Perustuen 15D mittariin, asiantuntijat saivat harkittavakseen seuraavan väitteen:

Vuonna 2015 toimii uusien hoitojen hyväksynnälle seuraava menettely: Kokeellinen hoito tehdään luvanvaraiseksi. Hoidolle tulee saada hyväksyntä seuraavissa vaiheissa:

1. Kokeellista hoitoa ehdottava osoittaa pyynnön Stakesissa toimivalle terveydenhuollon arvioinnin yksikölle, FINOHTALLE. FINOHTA antaa määräajassa lausunnon hoidon hyväksynnästä. Hyväksymistä puoltava lausunto perustuu esitettyyn selvitykseen siitä, että hoidon kustannusvaikuttavuus on parempi kuin 50 000 euroa/Quality.
2. Terveydenhuollon eettinen neuvottelukunta (ETENE) asettaa STM:n ja FINOHTAn esittelystä Terveydenhuollon Oikeusturvakeskuksessa toimivan hoitojen kustannusvaikuttavuuden arvioinnin lautakunnan. Lautakunnan puheenjohtajalla on oikeus ilmeisissä tapauksissa hyväksyä pikäkäsittelynä hoito FINOHTAn lausunnon pohjalta. Puheenjohtaja voi myös siirtää käsittelyn lautakunnalle. Lautakuntaa myös informoidaan puheenjohtajan päätöksistä ja lautakunnan jäsen (kaksi jäsentä) voi edellyttää käsittelyä lautakunnassa.
3. Jos lautakunnan jäsenistä vähintään 1/3 on sitä mieltä, että hoitoon liittyy erityisiä vaikeasti arvioitavia positiivisia tai negatiivisia eettisiä kysymyksiä, jotka vaikuttavat sen käyttöönottoon, lautakunta voi siirtää ratkaisuvallan ETENELLE.
4. Luvan kokeelliseen hoitoon saava on velvoitettu tuottamaan seurantatietoa hoitojen vaikutuksista. Jos seurantatieto ei tue hyväksymispäätöksen pohjana ollutta evidenssiä, FINOHTA voi pyytää lautakunnalta päätöksen tarkistamista.

Kansalaisten omavastuu terveydestään. Haastateltujen asiantuntijoiden voi tulkita olleen yhtä mieltä siitä, että myös tulevaisuudessa tehokkain tapa tuottaa terveyttä on kansalaisten oma vastuu. Haastatelluissa monet totesivat suurimmaksi uhkaksi terveydelle haitat, joita seuraa liikunnan puutteesta, epäterveellisestä ravinnosta sekä tupakan ja päihteiden käytöstä. Jatkuvasti kallistuvien hoitojen olosuhteissa on välttämätöntä lisätä kansalaisten omaa vastuuta terveydestään. Lääkkeitä käytetään yhä enemmän muuhun kuin varsinaisten sairauksien ja oireiden hoitoon. Niistä etsitään apua esimerkiksi hillitsemään surureaktiota, hidastamaan kaljuuntumista, alentamaan ylipainoa tai virkistämään erektiota.

Keskeinen lähtökohta tulevaisuuden omatoimiselle terveydenhoidolle 2015 on mitä ilmeisimmin Internetin käyttö. Vuoden 2004 lopussa 30 %:lla Suomen kotitalouksista oli laajakaista ja 94 %:lla oli mahdollisuus hankkia sellainen kiinteän verkon kautta. Vuoden 2004 aikana laajakaistayhteydet lisääntyivät noin 60 %. Tällä perusteella voidaan ennakoida, että ainakin 80 %:lla Suomen kotitalouksista on vuonna 2015 laajakaistayhteys. Sen välityksellä suomalaiset voivat monipuolisesti hankkia hoitoihin liittyvää aineistoa

myös elävien kuvien muodossa. He voivat myös välittää minne tahansa Suomeen tai toiselle puolelle maailmaa tietoa terveydentilastaan kuten esimerkiksi diagnooseihin sopivaa kuvamateriaalia.

Kun käytetyn ravinnon sisältöä voidaan yhä tarkemmin seurata kauppojen asiakastietojen perusteella, lääkitys ja ravinnon käyttö linkittyvät vahvasti toisiinsa. Sekä lääkityksen, ravinnon että muiden elintapojen muotoutumisessa henkilökohtaisella geenitiedolla on ilmeisesti kasvava merkitys.

Haastattelujen perusteella esiin nousseita tapoja edistää kansalaisten vastuuta terveydestään olivat seuraavat:

- 1) Potilas on vuonna 2015 sähköisen potilaskertomuksensa ensisijainen haltija. Vain hänellä tai hänen luottohenkilöllään on salasana, jolla hänen potilastietonsa verkosta aukeavat. Muita rajoituksia potilaskertomuksen käytölle ei ole, eli se on avoimissa mistä tahansa Suomessa olevasta hoitopisteestä. Vain lääkärillä on oikeus kirjoittaa potilaskertomukseen. Jos potilaan ja lääkärin välille jää erimielisyys potilaskertomukseen kirjoitetusta tekstistä, potilas voi kieltäytyä avaamasta kertomusta erimielisyyteen vedoten. Potilaan pyynnöstä lääkärin on tulostettava potilas kertomus paperille. Potilaskertomus voi sisältää vain lääkärille aukeavan osan. Sen sisältö on kuitenkin vuosittain poistettava.
- 2) Kansalaisen tulee itse voida päättää, miten hänestä erilaisiin rekistereihin kerättyä tietoa saa käyttää. Vuonna 2015 henkilön täytettyä 18 vuotta häntä informoidaan kaikista terveyteen liittyvistä rekistereistä ja niissä olevista häntä koskevista tiedoista. Henkilö antaa tässä yhteydessä perehtyneen suostumuksen tietojensa sopivaksi katsomansa laajuiseen käyttöön. Tätä ennen vastaava oikeus on hänen huoltajallaan. Henkilöllä on oikeus milloin tahansa muuttaa antamaansa suostumusta ja kohtuullisella korvauksella saada käytettäväkseen häntä koskeva rekisterissä oleva tieto. Tätä suostumusta ei rajoita minkäänlainen viranomaisohje, jota edustavat nyt tietosuojavaltuutettu ja erilaiset eettiset lautakunnat. Vuonna 2015 tällainen rekisteritieto koskee sairauksiin liittyvän tiedon ohella geenitietoja sekä kauppojen kokoamia tietoja henkilön tai hänen kotitaloutensa käyttämästä ravinnosta.
- 3) Vuonna 2015 henkilön täyttäessä 65 vuotta tai siirtyessä vanhuuseläkkeelle hänet kutsutaan ”loppeelämän suunnittelukokoukseen”. Tässä yhteydessä hänelle tehdään terveystarkastus, keskustellaan elämäntapojen terveellisyden edistämisestä sekä tarjotaan mahdollisuus määrämuotoisen hoitotestamentin tekemiseen.
- 4) Kaikissa hoitolaitoksissa tulee olla siellä vähintään viikoittain päivystävä potilasasiamies. Potilasasiamies ei vuonna 2015 saa enää olla hoitolaitoksen palkkaama, koska hänen neutraalisuutensa joutuu tätä kautta epäilyksenalaiseksi. Hänellä tulee olla oikeus saada kaikki potilaan hoitoon liittyvät tiedot potilaan niin toivoessa. Tämä koskee myös sairaskertomuksen mahdollista potilaalta salattua osaa. Hänen tulee myös saada tiedot kaikista ”läheltä piti” hoitovirheilanteista hoitolaitoksessa ja niiden aiheuttamista korjaustoimista. Hänen tulee hyväksyä korjaussuunnitelma. Jos potilasvirheen taustalta löytyy ilmoittamattomia ”läheltä piti” -tilanteita tämä tulkitaan raskauttavaksi tekijäksi.
- 5) Hoitoa vuonna 2015 määrätessään lääkärin on potilaan pyytäessä ilmoitettava lähde, josta potilas voi arvioida hänelle määritellyn hoidon asianmukaisuutta. Erityisesti tämä koskee potilaan mahdollisuutta tarkistaa hoidon asianmukaisuus sähköisistä hoitosuosituksista.

Alueellinen innovaatiotoiminta (kansanedustaja Kyösti Karjula, ohjausryhmän puheenjohtaja)

Eduskunta on määrittänyt innovaatiotoiminnan tavoitteeksi luoda maahamme maailman paras innovaatioympäristö. Tämä asettaa mittavan haasteen myös alueellisten ja paikallisten innovaatioympäristöjen kehittämiseksi.

Tulevaisuusvaliokunta on useammassa yhteydessä korostanut, että innovaatioiden edistämisessä on kiinnitettävä erityistä huomiota johtamiseen, organisaatioiden toimintatapoihin, ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja tuotteiden kaupallistamiseen. Tämä lisää ymmärtämystä innovatiivisten toimintaympäristöjen ja innovaatioiden johtamiseen.

Viime vuosien suomalaisen menestyksen eräs selittäjä on toimiva kansallinen innovaatiojärjestelmä. Globalisaatiossa korkeasta osaamisesta on tullut yhä useamman maan keskeisin strategia. Tämä pakottaa meitä edelleen uudistamaan ja kehittämään innovaatiojärjestelmäämme. Suomalainen yhteiskunta on rakentunut viime vuosikymmenien aikana järjestelmäkeskeiseksi. Tämän seurauksena toimintakulttuuri etsii käytäntöjä, jotka korostavat asioiden hallinnointia.

On helppoa tarkastella instituutioita eikä ihmisiä. Tämä näkyy myös määriteltäessä kansallista innovaatiojärjestelmää. Virallisesti siihen on liitetty useimmin koulutus, tutkimus, tuotekehitys ja teknologia. Uudet innovaatiot syntyvät ihmisten halusta luoda uutta, löytää parempaa ja valloittaa maailmaa. Järjestelmien on tuettava ja hyödynnettävä tätä inhimillistä perustahtoa. Tulevaisuuden menestymisen kannalta on valtava ero sillä, onko suomalainen innovaatiojärjestelmä byrokratianhajuinen ja -makuinen vai dynaaminen ja yrittäjähenkinen.

Toimintaympäristön kehittämisessä on poistettava ensisijaisesti innovaatiotoiminnan esteitä ja kehitettävä kannustimia. Kansainvälinen kilpailu pakottaa meidät paneutumaan innovaatiotoiminnan yhä parempaan ymmärtämiseen. Tällöin puhumme sekä yksityisen että erityisesti julkisen sektorin toiminnan kehittämisestä.

Tulevaisuusvaliokunta käynnisti jo edellisellä vaalikaudella teknologian arviointihankkeen, joka käsiteli alueellisen innovaatiotoiminnan merkitystä alueelliselle kehitykselle ja hyvinvoinnille. Hanke on tähän asti tuottanut kolme osaraporttia (Alueellisen innovaatiotoiminnan tila, merkitys ja kehityshaasteet Suomessa, esiselvitys, TA 13, 2002; ja loppuraportti, TA 15, 2003; Innovatiivisten ympäristöjen ja organisaatioiden johtaminen, 2004) ja alueellista innovaatiotoimintaa edistäviä seminaareja Kemi-Tornio-alueella, Jyväskylässä, Oulun Eteläisessä sekä Keski-Uudellamaalla ja Lohjalla vuonna 2002 sekä Helsingissä, Kajaanisissa, Tampereella, Lahdessa, Raahessa, Lappeenrannassa, Joensuussa ja Rovaniemellä syksyllä 2004 sekä jatko-seminaari Helsingissä helmikuussa 2005.

Hankkeen loppuraportti valmistuu alkusyksystä 2005. Se koostuu yhteenvedosta professori Pirjo Ståhlen, professori Markku Sotaraudan ja tutkija Aino Pöyhösen johdolla tehdystä selvityksestä "Innovatiivisten ympäristöjen ja organisaatioiden johtaminen", joka valmistui syksyllä 2004. Siihen sisältyvät myös osiot seminaarisarjan keskeisimmistä tuloksista ja valiokunnan Kuntaliitolta tilaamasta erityisselvityksestä. Ns. alueellisista innovaatiotarinoista kootaan oma luku ja raportin loppuosio koostuu suosituksista ja johtopäätöksistä.

Johtopäätösosa jakaantuu kahteen osa-alueeseen: alueellisen innovaatiotoiminnan vahvistamisen periaatteisiin ja alueellisen innovaatiotoiminnan kehittämisen ydinkysymyksiin.

A. Alueellisen innovaatiotoiminnan vahvistamisen periaatteita

1. Innovaatioiden johtaminen
2. Teknologiapainotteisuudesta laajempaan innovaatioajatteluun
3. Ydintoimialojen rinnalle tähdet ja potentiaaliset tähdet
4. Perustutkimuksen rinnalle markkinalähtöisten löydösten tehokas hyödyntäminen
5. Henkinen pitkäjänteisyys ja rajat rikkova yhteistyö

B. Alueellisen innovaatiotoiminnan kehittämisen ydinkysymyksiä/kipupisteitä

Arviointihankkeen johtopäätökset avataan kysymysten ja kipupisteiden avulla. Tämän lähestymistavan tavoitteena on synnyttää alueiden innovaatiotoiminnan kehittämistä palveleva kysymyspatteristo.

Alustavia kysymyksiä:

1. Miten vahvistetaan alueellisia innovaatioympäristöjä ja poistetaan keskeisiä pullonkauloja?

2. Mitkä ovat alueellisen kehittämistyön innovaatiotoimintaa tukevat painopisteet?
3. Miten varmistetaan alueellisen ja paikallisen innovaatio ympäristön kehittämisen rajat ylittävää yhteistyötä?
4. Miten lisätään yliopistojen, ammattikorkeakoulujen ja tutkimuslaitosten panosta innovaatioiden kehittämisessä?
5. Millä toimintatavoilla lisätään alueellisen yrityskentän tuntemusta ja tehostetaan potentiaalisien markkinalöydösten ja tähtien tunnistamista?
6. Millä toimenpiteillä vahvistetaan akateemisen yrittäjyyden lisääntymistä ja asemaa koulutus- ja tutkimustoiminnassa?
7. Miten luodaan yrityksille nykyistä paremmat edellytykset immateriaalioikeuksien määrätietooselle hyödyntämiselle?
8. Miten vauhditetaan palvelualueiden innovaatioita ja erityisesti sosiaalisten innovaatioiden tutkimus- ja kehittämistyön etenemisen?
9. Kuka vastaa julkisten palveluiden innovaatiotoiminnan parhaiden käytäntöjen levittämisestä?
10. Miten yliopisto ja ammattikorkeakoulut valjastetaan nykyistä paremmin pk-yritysten kanssa yhteistyöhön innovatiivisten toimintatapojen ja menetelmien systemaattiseen kehittämistyöhön?
11. Miten lisäämme alueen houkuttelevuutta innovaattorien sijoituspaikkana?
12. Miten luomme kannustimia varhaisen vaiheen sijoitustoiminnan lisäämiseksi pienyritysten innovaatioihin?

Sosiaalinen pääoma: Tieto- ja viestintäteknologia ja lasten ja nuorten sosiaalisen pääoman kehitys(ohjausryhmä)

Tietoyhteiskuntakehitys muuttaa perheiden sosiaalista vuorovaikutusta. Samalla kun vanhemmat viettävät aiempaa vähemmän aikaa lastensa kanssa, lapset käyttävät uutta tieto- ja viestintäteknikkaa entistä enemmän. Yhä suurempi osa lasten sosiaalisesta alkupääomasta muodostuu näyttöruudun ääressä. Miten tämä vaikuttaa heidän sosiaaliseen kehitykseen? Mitä toimenpiteitä muutos yhteiskunnalta vaatii?

Sosiaalinen alkupääoma tarkoittaa lapsen vanhemmiltaan ja muista varhaisista ihmissuhteista omaksumia arvoja ja normeja, yhteisön tukea ja sosiaalisia verkostoja sekä luottamusta.

Tietoyhteiskuntakehitys on lyhentänyt aikaa, jonka vanhemmat pystyvät viettämään päivittäin lastensa kanssa.

Tietotekniikkakehityksen riskit koskevat erityisesti sosiaalista ja tunne-elämän kehitystä. Varsinkin sosiaalisista ongelmista kärsiville nuorille virtuaalinen vuorovaikutus voi olla palkitsevampaa kuin reaali maailman ihmissuhteet.

Kaikille lapsille on sosiaalisesta taustasta ja sukupuolesta riippumatta annettava tietotekniikan käytön perusvalmiudet ja tarjottava mahdollisuudet tietotekniikan sosiaaliseen ja tiedolliseen käyttöön.

Toimenpide-esitykset:

- Turvataan vanhemmille aikaa olla lastensa kanssa uusien medioiden parissa.
- Tarjotaan mediakasvatusta niin lapsille, vanhemmille kuin kasvattajillekin esimerkiksi Veikkauksen rahoituksella.
- Kehitetään mediakasvatuksen vertaistukea ja asiantuntija-apua vanhemmille ja kasvattajille esimerkiksi vanhempainilloissa ja tietoverkoissa.
- Sisällytetään opettajien koulutukseen ja täydennyskoulutukseen nykyistä enemmän mediakulttuuria ja mediakasvatusosaamista.
- Tuetaan sosiaalisten innovaatioiden tutkimusta, kehitystä ja levitystä esimerkiksi Tekesin kautta.

- Lisätään lasten ja nuorten tietotekniikan käytön sosiaalista ja tiedollista ulottuvuutta esimerkiksi kouluopetuksessa.
- Kehitetään lukivaikeuksista kärsivien lasten ja nuorten sähköisiä palveluita sekä näiden palveluiden levitystä.
- Vapautetaan lapsille suotuisat mediatuotteet arvonlisäverosta.

Demokratian tulevaisuus (tohtori Mika Mannermaa)

Demokratian tulevaisuus on yksi tulevaisuusvaliokunnan tämän vaalikauden lopun pääteemoista. Näkökulma on luonnollisesti kansallinen, mutta globaalikehityksen huomioonottava. Valiokunta on käynnistänyt osana valiokunnan oma-aloitteista eduskunnan 100-vuotisjuhlintaa hankkeen, jossa valiokunta yhdessä tulevaisuudentutkijoiden kanssa pohtii demokratian pitkän aikavälin kysymyksiä. Tulokset julkistetaan kirjana vuonna 2006 ja tuloksia arvioidaan myös valiokunnan isännöimässä kansainvälisessä konferenssissa saman vuoden marraskuussa eduskunnassa.

Väestöselonteossa ei käsitellä väestöilmidiöiden tulevaa suhdetta demokratiaan, päätöksentekoon, päätöksentekijöiden valintaan tai kansalaisvaikuttamiseen oikeastaan lainkaan. Myös esimerkiksi uuden tieto- ja viestintäteknologian ja tietoyhteiskunnan toimintakulttuurin ja vanhenevan väestön vaikuttamismahdollisuuksien muuttuminen jää selonteon ulkopuolelle.

Väestömuutosten vaikutukset esimerkiksi koulutus- ja terveydenhoitopalvelujen kysyntään, toimeentuloturvaan ja alueelliseen kehitykseen ovat olennaisia tulevaisuusksymyksiä Suomen kaltaisessa yhteiskunnassa. Tulisi kuitenkin kiinnittää huomiota myös siihen, että väestökehityksen ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen välinen suhde on muuttumassa monin tavoin, ja sillä voi olla hyvin merkittäviä vaikutuksia päätöksentekijöiden valintaprosesseihin eri tasoilla, muuhun kansalaisvaikuttamiseen ja päätösten sisältöihin jo lähitulevaisuudessa. Seuraavassa eräitä ilmiöitä, joiden arvelen olevan nousemassa:

1. Ikärakenteen muutoksen vaikutus *äänestysaktiivisuuteen*. Vanhemmat ikäryhmät tunnetusti äänestävät aktiivisemmin. Minkälaisia vaikutuksia 10–20 vuoden kuluessa on sillä, että heitä on suhteellisesti selvästi enemmän kuin nyt. Ikääntykö esimerkiksi eduskunta, ja alkaako se näkyä päätösten sisällöissä.
2. Edelliseen liittyen, onko mahdollista, että ei-edustuksellinen suora yhteiskunnallinen vaikuttaminen nuorempien ikäryhmien keskuudessa lisääntyy entisestään. Tällaista kehitystä edistää myös ICT:n kehitys. Netti, sähköposti, kännykät ja tulevaisuuden uudet teknologiat ovat välineitä yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa jo nyt. Niitä hallitsevat parhaiten nuoret. Eräs uhkakuviakin sisältävä signaali on, että samaan aikaan, kun edustukselliset elimet täyttyvät ikääntyvistä ihmisistä ja tekevät näköisiä päätöksiä, nuoremmat ihmisryhmät, X-sukupolvi ja heitä nuoremmat, alkavat entistä näkyvämmiin ja tietoisemmin luoda omaa vaikuttamiskulttuuria uusien teknologioiden avulla ja tietoyhteiskunnan filosofian/kulttuurin mukaisesti edustuksellisen vaikuttamisen ulkopuolella. Kärjekkäimmillään he eivät välttämättä piittaa edustuksellisten elinten päätöksistä, vaan luovat oman, pitkälti virtuaalisen vaikuttamistodellisuuden. On muistettava, että vaikka heillä ei ole enemmistöä edustuksellisissa elimissä, he hallitsevat teknologiaa ja talouden dynamiikkaa, ja siksi heitä on kuultava.
3. Ikärakenteen muutoksen mahdolliset vaikutukset yhteiskunnallisessa, muun muassa kolmannen sektorin vaikuttamisessa, on aihe, jota selonteossa käsitelläänkin ja jota voi pitää hyvin tärkeänä. Kuten selonteossa todetaan, ikääntyvät hyväkuntoiset ihmiset, erityisesti nk. kolmatta ikäänsä elävät, tulevat olemaan merkittävä yhteiskunnallinen resurssi, jota tulee kohdella arvokkaana voimavarana sekä yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa että taloudellisten ja muiden hyödyllisten prosessien pyörittämisessä. Siitä hyötyy paitsi työvoimapolua poteva yhteiskunta myös nämä ihmiset itse voidessaan tuntea itsensä hyödyllisiksi osiksi sosiaalisia verkostoja ja yhteiskuntaa,

kun he antavat siihen oman panoksensa, kukin omien kykyjensä ja halujensa mukaisesti. On vielä muistettava, että elinajanodotteen kasvu vahvistaa tätä kehitystä.

4. Ikärakenteen muutoksen yhteys tietoyhteiskunnan uusien teknologioiden – netin, mobiilivälineiden jne. – kasvavaan käyttöön yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa on asia, jota tulisi tarkastella ei vain nuorten osajien, vaan myös vanhenevan väestön kannalta. On yhä enemmän heitä, joiden lähtökohdat omaksua uutta tieto- ja viestintäteknologiaa ovat vaatimattomammat, ja parhaiden osajien osuus on suhteellisesti vähenemässä. Olisi erityisesti kiinnitettävä huomiota siihen, miten digitaalisen demokratiakuilun repeäminen estetään.
5. Kuten selonteossa tuodaan esiin, väestömuutoksia on muitakin kuin ikärakenteen muuttuminen. Mahdollinen lisääntyvä maahanmuutto kirjavoittaa arvoja, kulttuureja, uskontoja, elämäntapamalleja, käsityksiä yhteiskunnallisen kehittämisen toivottavista suunnista, ehkä näkemyksiä koko demokratian ideasta jne. Tämä moniulotteinen kysymysten joukko on todennäköisesti yhteiskunnallisen keskustelun agendalla seuraavina vuosina.
6. Eräs mielenkiintoinen eikä ihan merkityksetön asia on, millaiseksi muodostuu vanhusvaltaisemmaksi muuntuvan yhteiskunnan suhde mahdolliseen globaalidemokratian nousuun. Tähän liittyvät muun muassa identiteettikysymykset (vaatiiko muuntuminen aidoksi euro- tai maailmankansalaiseksi sukupolvenvaihdoksen, kiinnostaako 75-vuotiaista koko ikänsä suomalaisena elänyttä globaalivaikuttamiseen osallistuminen, tuleeko häneltä sellaista edellyttää), kielitaito ja tässäkin uusien teknologioiden hallinta. On oletettavaa, että globaalidemokratian vahvistamisessa uusilla ICT-sovelluksilla on merkittävä ellei keskeinen rooli. Niiden avulla on esimerkiksi mahdollista synnyttää globaali kansalaisliike muutamassa tunnissa. Globaalidemokratia–väestö-temaan liittyy muitakin aspekteja, kuten se, että väestökehitys on, kuten selonteossakin todetaan, määrällisesti ja rakenteellisesti hyvin erilaista eri puolilla maapalloa.
7. On muitakin väestökysymyksiin ja demokratiaan tulevaisuudessa liittyviä kysymyksiä, jotka nousevat esiin ennemmin tai myöhemmin. Tässä vain pari esimerkkiä:
 - Ikärakenteen muutoksen vaikutus puoluekarttaan. En ryhdy arvailemaan yksityiskohtia, menisi kuitenkin pieleen. On kuitenkin vaikeaa ajatella, ettei muutoksia vuosikymmenten mitaan tulisi. Tämä on tyypillisesti itseorganisoitua kehitys, johon demokratiaa kunnioittaan ei tietysti pidä yrittää puuttua, mutta josta pitäisi olla lupa puhua.
 - Virtuaalidemokratia ja -hallinto ja väestö. On hyvin mahdollista, että esimerkiksi kunnan käsite osittain virtualisoituu; joissakin asioissa maantieteellä on paljon merkitystä – päiväkodin on oltava lähellä koteja – joissakin paikan merkitys häviää ehkä kokonaan – esimerkkinä hallinto; ketä kiinnostaa, asuuko kunnanjohtaja kilometrin säteellä omasta asunnosta. Eri väestöryhmien, ikääntyneiden ja muiden, asenteet ja edellytykset toimia virtuaalimaailmassa ovat erilaiset.

Kuntabarometri (barometrin tekijä Santtu von Bruun)

Seuraava aluerakenteen kehityskulku ja arviot sen taustalla vaikuttavista syistä perustuvat pääosin Suomen Kuntaliiton, Svenska Kulturfondenin ja eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan yhteistyönä toteuttamaan ”*Kuntien tulevaisuus 2005*” -tutkimushankkeen alustaviin tuloksiin. Hankkeen tavoitteena on hahmottaa Suomen kuntien pitkän aikavälin tulevaisuutta (vuoteen 2025) asiantuntijoiden ja kuntien johdon esittämien näkemyksien perusteella.

Aluerakenteen tulevaisuus? Elinkeinoelämän, työpaikkojen ja väestön keskittyminen harvoille elinvoimaisille kasvuseuduille kiihtyy. Näitä ovat erityisesti pääkaupunkiseutu ja suurimmat yliopistokaupungit sekä niiden vaikutusalueella olevat ”kehyskunnat”, jotka tarjoavat mahdollisuuden väljään ja edulliseen asumiseen lähellä keskuksen palveluita ja työpaikkoja.

Kehityksen myötä kunnat jakautuvat yhä selvemmin elinvoimaisiin menestyjiin ja taantuviin häviäjiin. Olennaista on eriarvoisuuden lisääntyminen ja monen vielä 1990-luvulla elinkelpoisen kunnan taantuminen mm. väestö- ja talouskehityksen seurauksena. Tämä taantuma kohtaa myös joitain nyt elinvoimaisia keskuksia. Eteläiseen Suomeen muodostuu laaja urbaani alue, jolla asuu nykyistä suurempi osa väestöstä. Äärimmäisenä kehityskulkuna voidaan esittää mahdollisuus, että jo vuonna 2025 pääkaupunkiseutu muodostaa Suomen ainoan elinvoimaisen alueen.

Näiden keskusten vaikutusalueen ulkopuolelle jää vain harvoja menestyjiä. Haja-asutusalueiden väestökato on huomattava ja erityisesti maaseutumaiset alueet autioituvat. Ongelma korostuu erityisesti Pohjois- ja Itä-Suomessa, jonne syntyy laajoja taantuvia alueita, mutta se koskee myös Etelä- ja Länsi-Suomen kaupunkiseutujen väliin jääviä syrjäisiä alueita. Harvaan asutuissa kunnissa (tai seuduilla) toiminnot ja palvelut keskittyvät yhä selkeämmin keskustaajamaan. Jotkin kasvuseutujen ulkopuoliset alueet voivat hyötyä lisääntyneestä vapaa-ajan asumisesta ja matkailusta.

Taustalla vaikuttavat syyt. Esitetyn kehityskulun taustalla vaikuttavat keskeisesti talouden globalisaatio ja siihen liittyvä markkinaehtoinen kehitys sekä väestön ikääntyminen ja muuttoliike.

Kilpailukykyiset yritykset ovat yhä selkeämmin kuntien elinvoimaisuuden edellytys. Yritykset pyrkivät sijoittumaan lähelle markkinoita ja niille alueille, jotka tarjoavat parhaat kannattavan toiminnan edellytykset. Suomessa kehityssuuntana on yritysten keskittyminen alueille, joilla on saatavissa osaavaa työvoimaa ja jotka tarjoavat otollisen innovaatioympäristön. Käytännössä tämä tarkoittaa suurimpia yliopisto-kaupunkeja. Uusi, voimakkaat kasvumahdollisuudet omaava tuotanto on osaamisintensiivistä ja siten pitkälti riippuvaista tehokkaasta innovaatio- ja kehitystoiminnasta.

Osa yrityksistä siirtää toimintojaan halvemman tuotannon maihin pyrkiessään hyödyntämään kehittyvien maiden tarjoamaa halpaa työvoimaa tai sijoittumaan lähelle voimakkaasti kasvavia markkinoita. Kunnat, joiden elinkeinorakenne on yksipuolinen tai nojaa työvoimavaltaisiin aloihin tai jotka ovat riippuvaisia yhdestä kärkiyrityksestä, ovat erityisen haavoittuvia yritysten siirtymispäätöksille. Arvioiden mukaan kansainvälinen kilpailu yrityksistä, työpaikoista ja investoinneista kiristyy tulevaisuudessa huomattavasti myös osaamisperustaisilla aloilla.

Tulevaisuudessa työvoimatarjonnan ja -tarpeen suhde vaihtelee voimakkaasti eri tehtävien, toimialojen ja ennen kaikkea maan eri osien välillä. Käytännössä tämä tarkoittaa yhtäaikaista korkeana pysyvää työttömyyttä ja samanaikaista toimiala-/aluekohtaista työvoimapulaa.

Suurten kaupunkikuntien ja kasvavien keskusten laajat työmarkkinat ja koulutusmahdollisuudet houkuttelevat nuoria ja työikäistä väestöä. Tässä kehityksessä taantuvat, työttömyydestä kärsivät alueet menettävät parhaiten koulutetun ja työikäisen väestönsä. Taantuvilla alueilla työvoiman puute heikentää mahdollisuuksia yritysten houkuttelemiseen ja uusien yritysten syntymiseen. Pahimmillaan se johtaa siihen, että näillä alueilla elinkeinoelämän tukitoimille ei enää löydetä kohteita. Maahanmuutto, jota on pidetty yhtenä ratkaisuna mahdolliseen työvoimapulaan, kohdistuu ensisijaisesti suuriin kaupunkikuntiin ja voimistaa näin keskittymiskehitystä.

Kuntien talous kriisiytyy suurimmassa osassa pieniä ja keskisuuria kuntia, kun verotulot ja valtionavut eivät riitä kattamaan toimintamenoja. Tämän kehityksen keskeisinä syinä ovat mm. a) veropohjan kaventuminen ja huoltosuhteen heikkeneminen työikäisen väestön jäädessä eläkkeelle sekä erityisesti pienissä että maaseutumaisissa kunnissa muuttotappion seurauksena, b) yritysten siirtyminen ja c) sosiaali- ja terveydenhuoltokulujen kasvu. Lisäksi EU:n aluetukien ja maatalouspolitiikan muutokset saattavat johtaa maatalouselinkeinon taantumiseen.

Suuremmilla keskuksilla on pieniä kuntia paremmat mahdollisuudet panostaa alueensa kehittämiseen. Kriisiytyvän kuntatalouden kunnissa mahdollisuudet panostaa aktiiviseen ja omaehtoiseen kehittämiseen

heikkenevät, koska lakisääteisten tehtävien toteuttamisen jälkeen tämän tyyppisiin tehtäviin jää vain vähän tai ei lainkaan resursseja. Pahimmin taantuvilla alueilla kehittäminen jäänee valtion ja EU:n rahoitettavaksi. Tämä johtaa kunnallisen itsehallinnon ja luottamushenkilöiden vaikutusmahdollisuuksien kaventumiseen.

Kuntatalouden kiristyessä kuntien mahdollisuudet ylläpitää nykyistä palvelutasoa pienenevät. Todennäköisesti palvelutarjontaa joudutaan priorisoimaan ja karsimaan. Karsiminen kohdistuu ensisijaisesti eläköisäisiin palveluihin ja näin kunnat joutuvat käytännössä keskittymään pakollisiin ydintehtäviinsä. Kuntien palveluiden tarjontakyvyn erilaistuessa tulee palveluista kuntien välisessä kilpailussa entistä merkittävämpiä. Esimerkiksi kulttuuripalvelut on arvioitu merkitykseltään kasvavaksi vetovoimatekijäksi. Niihin on kuitenkin varaa vain parhaiten menestyvillä kunnilla. Sama koskee liike-elämälle suunnattuja palveluita. Tämä johtaa taantuvien kuntien vetovoimaisuuden heikkenemiseen ja kasvukeskuksiin kohdistuvan muuttoliikkeen voimistumiseen.

Paikallinen aluekehittäminen. Edellä kuvattu keskittymiskehitys ei toteudu esitetyn yleisen kehitysuunnan mukaisesti kaikilla alueilla. Elinvoimaisten kuntien ja seutujen säilyminen ja kehittyminen on mahdollista myös suurten kasvuseutujen ulkopuolella. Tässä merkittävä rooli on – yleisen talouden kehityksen ja yhteiskunta-/aluepolitiikassa tehtyjen valintojen lisäksi – kuntien omalla elinkeinopolitiikalla ja toiminnalla alueensa kehittämiseksi.

Yrityksien pyrkiessä hyödyntämään eri alueiden tarjoamia suhteellisia etuja, voi yleiseen kunta- ja aluelouden kehitykseen syntyä merkittäviä paikallisia käännteitä, mikäli jotkut alueet tai kunnat kykenevät rakentamaan yrityksille huomattavia etuja tarjoavan elinkeinoympäristön. Seudullisen ja osaamisperustaisen elinkeinopolitiikan merkitys kasvaa ja yhteistyöstä alueen elinkeino-/yrityselämän kanssa on yhä tärkeämpää. Elinkeinopolitiikka laajenee sisältämään esimerkiksi alueen osaamisperustan vahvistamisen ja siihen liittyvän koulutuksen ja tutkimuksen kehittämisen, alueellisen kehitys- ja innovaatiostrategian hahmotte- lun ja toimijoiden välisen koordinaation edistämisen, sekä kaikki toimet, joilla pyritään synnyttämään vetovoimaista asuinympäristöä koulutetun työvoiman houkuttelemiseksi.

Uudet palveluiden tuotantotavat ja tuottavuuden kohottaminen ovat välttämättömiä lähes kaikissa kunnissa palvelutarjonnan turvaamiseksi. Todennäköisesti kuntien tehtäviä tullaan järjestämään huomattavassa määrin sopimus pohjaisesti eri palvelutarjoajien yhteistyönä. Tätä kehitystä täydentää kuntien määrän merkittävä väheneminen kuntaliitoksien sekä joidenkin tehtävien siirtyminen seutu- tai maakuntatasolle. Pienet kunnat toimivat tulevaisuudessa lähinnä ”identiteettikuntina”. Suuret kunnat kykenevät jatkossakin huolehtimaan perustehtävistään yksin, mutta myös ne tekevät yhä tiiviimpää yhteistyötä muiden kuntien kanssa ja saattavat vähitellen laajeta seudun tai jopa maakunnan kokoiseksi ”suurkunniksi”.

Valtion aluepolitiikka. Näköpiirissä ei ole oleellisia ulkoisen toimintaympäristön muutoksia, jotka johtaisivat keskittymiskehityksen taittumiseen. Aluepolitiikkaan kohdistuu jatkossa yhä suurempia paineita tukea tarvitsevien kuntien määrä kasvaessa. Kysymys kuuluu, tulisiko rajalliset kehittämisresurssit suunnata ensisijaisesti kasvavien keskuksien kehittämiseen vai alueellisen keskittymisen ja eriarvoistumisen hidastamiseen.

Kilpailukyvyyn kehittäminen ja alueellisten erojen tasoittaminen ovat jossain määrin ristiriitaisia tavoitteita. Suuret kaupunkiseudut ovat talouden ja kilpailukyvyyn vetureita. Tulevaisuuden Suomelle on tärkeää omata vetovoimaisia kaupunkiseutuja, jotka kykenevät kilpailemaan globaalisti yrityksistä ja investoinneista. Esimerkiksi monet aluekeskusohjelman kaupunkiseudut ovat kansainvälisen kilpailukyvyyn näkökulmasta hyvin pieniä. Väestön ja elinkeinotoiminnan keskittymisen seurauksena syntyvät suuret kaupunkiseudut voisivat olla aiempaa vetovoimaisempia ja tarjota hajaantunutta aluerakennetta paremmat mahdolliset uudet elinvoimaisen ja kansainvälisesti kilpailukykyisen elinkeinoelämän kehittämiseen. Näin ollen kilpailukyvyyn kehittämisen näkökulmasta alueellista keskittymistä ei tulisi rajoittaa, vaan pikemminkin suunnata nykyistä enemmän resursseja elinvoimaisten kaupunkiseutujen kehittämiseen. Taantuvissa kunnissa tulisi lähinnä

lievittää kehityksen seurauksia ja pahiten taantuvia kuntia varten tulisi mahdollisesti kehittää ”saattohoito”-politiikkaratkaisu.

Edelliselle vastakkaisen näkemyksen mukaan myös uudessa taloudessa voidaan menestyä tukemalla tasaista aluekehitystä. Vakaat yhteiskunnalliset olot, tasa-arvoinen yhteiskunta, osaaminen ja inhimillinen pääoma sekä teknologinen kehitys ovat olleet Suomen menestystekijöitä uudessa, globaalissa taloudessa ja kompensoineet heikon saavutettavuuden, pienen koon ja hajautuneen aluerakenteen haittoja. Tästä näkökulmasta voidaan kysyä, johtaako talouden ehdoilla toimiva ja alueellisesti eriarvoistuva yhteiskunta näiden menestystekijöiden ja niihin perustuvan kilpailukyvyyn murenemiseen.

